

**A POZSONYI ÁLLAMI LEVÉLTÁR
VÁGSELLYEI FIÓKLEVÉTÁRÁNAK
ÉVKÖNYVE**

Sorozatszerkesztő:
Novák Veronika

Szerkesztő:
Gaučík István

**ARCHIVUM SALA
LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV II.**

© Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltár
Vágsellye
2005

Előszó

A Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevektára által kiadott második évkönyv szerkezeti felépítése az első évkönyv előszavában jelzett elgondolást követi. Az *Archivum Sala– Levéltári Évkönyv II.* a vágsellyei levéltár 2004-es tevékenységéről szóló beszámolót és a *Jog és jogtalanság a levéltári dokumentumok tükrében* c. nemzetközi konferencián elhangzott előadásokat tanulmányok formájában közli. A konferenciát a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma, az Illyés Közalapítvány és a vágsellyei régió önkormányzatai támogatták. A kiadvány két – a konferencia témájához kötődő – forrásközlést tartalmaz. A kötetben, a magyarországi szakmai közösség tájékoztatása végett, helyet kapott két, szlovákiai publikációkról készült könyvismertetés is.

A levéltár dolgozói örömmel tapasztalták az első évkönyv pozitív fogadtatását. Bízunk benne, hogy nemcsak a szakma, hanem a helytörténészek és pedagógusok számára is jól használható kötétté vált. A helytörténeti vonatkozású, nem nagy terjedelmű forrásokat – tekintettel a helytörténet iránt megnőtt érdeklődésre a történelemoktatásban is – tudatosan szerepeltettük az első és a második évkönyvünkben.

A levéltár tevékenységét vázoló beszámoló célja, hogy a közvélemény legalább minimális információkat kapjon a levéltárosok munkájáról, annak tartalmáról és a munkavégzés körülményeiről. Éppen ez az áttekintés jelzi, hogy a levéltár dolgozói az ügyintézés több mint 100%-os emelkedése mellett a gyűjtőterületi, fondfeldolgozási és anyagvédelmi munkákkal kapcsolatos követelményeknek is meg kellett felelniük.

Tisztelt Olvasó! Az évkönyv a vágsellyei levéltárosok és sok más kolléga munkájának a közös eredménye. Külön köszönet illeti fenntartónkat, a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumát és a keretén belül működő levéltárügyi részleget, hogy biztosították az évkönyv kiadásának anyagi feltételeit. Bízom benne, hogy második évkönyvünket továbbiak fogják követni és a többi szlovákiai levéltár is tervbe veszi évkönyvek megjelentetését.

Novák Veronika

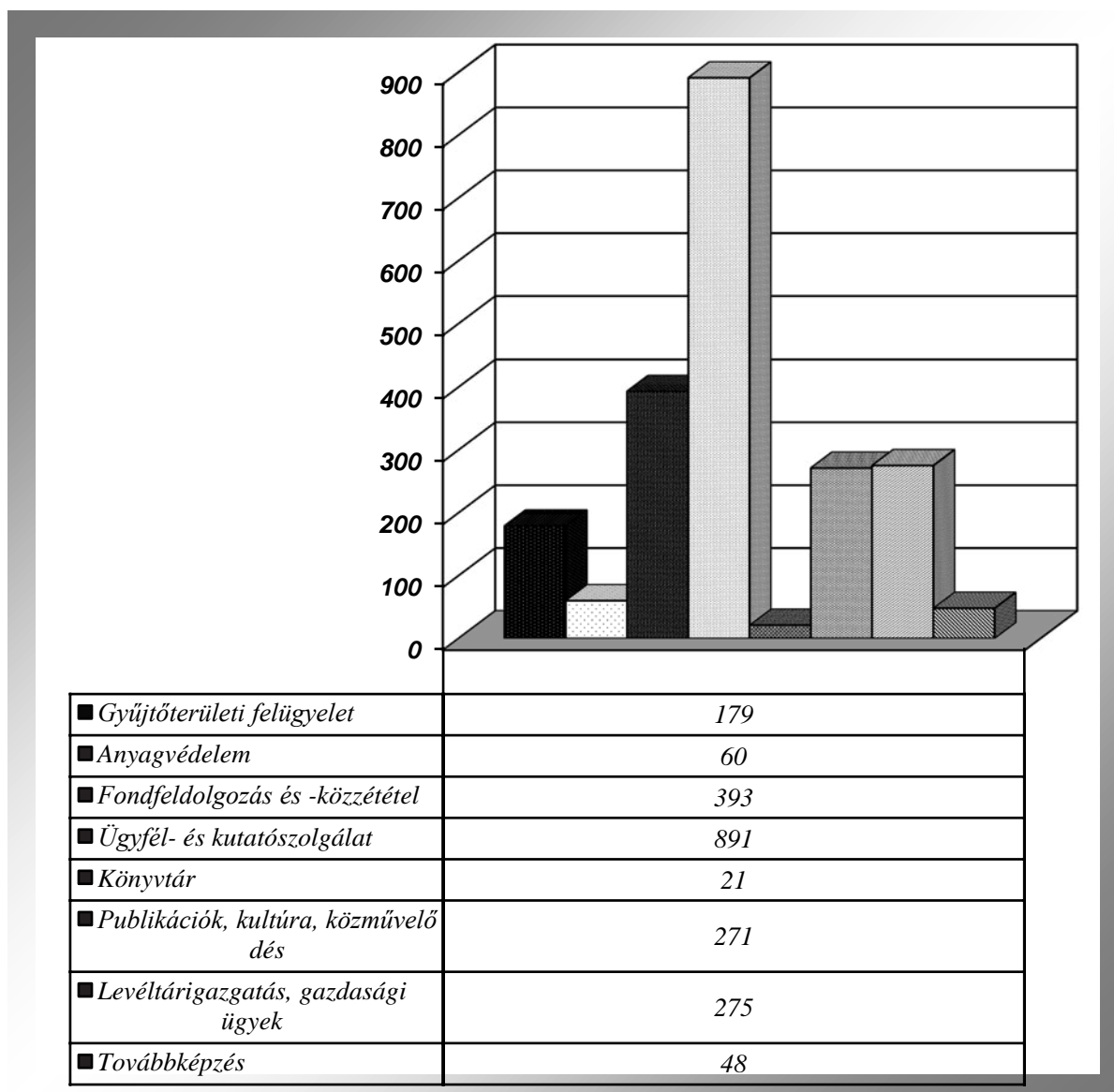
Beszámoló a Vágsellyei Levéltár 2004-es tevékenységéről

A levéltár a 2004-es évben elsősorban a kultúra, a közművelődés és az ismeretterjesztés terén ért el sikereket. A levéltár dolgozói az év folyamán bel- és külföldön több kutatási programba kapcsolódtak be és sikeresen képviselték a szlovákiai levéltárosok közösségét. A dolgozók összetételében nem történt semmiféle változás, számuk továbbra is tíz. Kilencnek állami köztisztviselői státusa van. Tekintettel arra, hogy a levéltár működési területe a Dunaszerdahelyi, Galántai és Vágsellyei járásra terjed ki, a levéltárosok számát kevésnek tekinthetjük. Létszámnövelésre a 2003. évi 1201. sz. kormányrendeletben rögzített levéltárfejlesztési koncepció gyakorlati megvalósítása esetén nyílnak lehetőségek.

A legsúlyosabb problémát az elégtelen raktározási feltételek jelentették. Részleges javulást csak a lúcsi kirendeltségnél tudtunk elérni, ahol a villanyvezetéket újjátették. A raktárak és az iroda – az utóbbi egyben a kutatóterem funkcióját is ellátja – új világítást kaptak, amely az anyagrendezést és -feldolgozást, valamint a kutatási körülményeket is javította. Az év második felében kezdték meg a vágsellyei levéltár épületének szanálási munkálatait, mert a földszinti raktárakban található iratok állagát a rendkívül magas, néhol 98%-os páratartalom állandóan veszélyeztette. A szeptember és október folyamán a kastély nyugati és déli szárnyában végzett munkák (falak bevágása, a nedves vakolat eltávolítása) eredményeképpen kezdődött el a falak kiszáritása. A levéltár Csáky Pál miniszterelnök-helyettes támogatásának köszönhetően 2 millió koronát kapott a felújítási munkálatok megvalósítására. A további rekonstrukció értéke 30 millió koronára becsülhető.

A raktározási gondok ellenére a levéltár 192 ifm, az 1921–2003 közötti időszakból származó anyagot vett át. Az 1950 utáni dokumentumok átvételére csak azokban az esetekben került sor, amikor a jogutód nélküli fondképző szerv beszüntette tevékenységét. Jelenleg több mint 2000 ifm iratanyag vár átvételre. A levéltár a 395. sz. 2002. évi levéltári törvény rendelkezéseinek szellemében látta el az iratkezelés, -feldolgozás és -közzététel feladatait. A levéltár dolgozói nemcsak tudományos, publikációs és kulturális, hanem anyagvédelmi, könyvtárosi, valamint szervezési-adminisztrációs tevékenységet is kifejtettek. A levéltár dolgozói a 2520 munkanapból szabadságra és egyéb célokra (orvoslátogatás, gyógykezelés) 382 napot fordítottak, a munkatevékenységre 2138 nap jutott.

A munkanapok megoszlása az egyes tevékenységi körök szerint

Az iratkezelés és -selejtezés ellenőrzése

Ebben az évben jelesen megnőtt az egyes fondképző szervek által elfogadásra benyújtott iratkezelési szabályzatok és tervek mennyisége. Ősszel dolgoztuk ki a kisvállalkozások és iskolai intézmények egységes iratkezelési mintáját, amellyel módszertani segítséget és útbaigazítást szerettünk volna nyújtani. A fondképző szervek 86 szabályzatot nyújtottak be, amelyekből 78-at a megfelelő módosítások pótlásával fogadtunk el. 38 iratselejtezési kérvényt kaptunk, amelyek közül 35-öt hagytunk jóvá, a többit – mivel nem feleltek meg a követelményeknek – átdolgozásra és kiegészítésre javasoltuk. A módszertani segítséget személyes konzultáció formájában 87 fondképző szerv használta ki. A legnagyobb szabású felvilágosító-oktató programok az önkormányzati művelődési központokkal együttműködve kerültek megrendezésre Nyitrán, Csöllén és Nagyszombatban. A levéltár hatáskörébe tartozó fondképző szervek iratkezelésének hatékonyabb irányítására konferenciateremre lenne szükségünk, ahol lehetőség nyílna tanfolyamok és iskoláztatások megvalósítására.

A gyűjtőterületi szakfelügyelet 179 munkanapot vett igénybe. Ebbe a számba, a fentiekben említett módszertani segítségnyújtáson kívül a fondképző szervek iratkezelési tevékenységének irányítását, felügyeletét, ellenőrzését, a selejtezést és az iratok átvételét, valamint a Szlovák Köztársaság levéltári örökségének nyilvántartását és a fondképző szervek nyilvántartását soroltuk. 2004-ben a galántai és dunaszerdahelyi járási ügyészség selejtezésre javasolt anyagaiból készítettünk válogatást. A kiválogatott iratok között nagy számban fordultak elő az 1968 utáni időszakból származó, az emberi-polgári jogok megsértésére vonatkozó dokumentumok. Adományozás útján két hagyaték került a levéltár állományába: a vágsellyei dr. Czako Lászlóé és Paxy László egyházfai plébánosé.

A vágsellyei levéltár 2004 végén 645 levéltári fondot és gyűjteményt gondozott, összesen 4624 ifm terjedelemben.

A levéltári fondok feldolgozottsága és segédletekkel való ellátása

A levéltári munka alapvető feladatát a levéltári fondok feldolgozása és közzététele jelenti. Erre a tevékenységre 393 nap jutott. Emellett megkezdtük néhány, eddig rendezetlen fond, elsősorban a Dunaszerdahelyi járás körjegyzőségeinek a feldolgozását. Legfontosabb célunk azonban a már korábban megkezdett fondok feldolgozásának befejezése volt.

A 2004-ben elkészült segédletek jegyzéke

Szlovákia Kommunista Pártja, Vágsellyei Járási Bizottság (1958),
Plénum jegyzőkönyveinek mutatói
Szlovákia Kommunista Pártja, Galántai Járási Bizottság (1964),
Plénum jegyzőkönyveinek mutatói
Somorjai Járási Hivatal (1927), Adminisztratív iratok segédlete
Vágsellyei Járási Hivatal (1923–1938), I–IV. kötet
Somorjai Jegyzői Hivatal (1902–1934), I. kötet
Vágsellyei Gimnázium (1930–1992)
Somorjai Főszolgabírói Hivatal (1938–1945)
Vágsellyei Járásbíróság (1939–1945), O–Ž

Az alábbiakban felsorolt fondokhoz, amelyek feldolgozása 2004-ben indult, a levéltári leltárak előreláthatólag 2005–2006 folyamán készülnek el. Ezek a következők:

Nagyudvarnoki Körjegyzői Hivatal
Nemesabonyi Körjegyzői Hivatal
Csallóköznádasdi Körjegyzői Hivatal
Albári Körjegyzői Hivatal
Balonyi Körjegyzői Hivatal
Egyházgellei Körjegyzői Hivatal

Erre a tevékenységre kevés munkanapot fordíthattunk, mert jelentősen emelkedett a restitúciós törvények következtében a levéltárhoz intézett kérvények száma. Ezt a tevékenységet a fondok feldolgozásának kárára kellett intéznünk.

A kutató- és ügyfélszolgálat

A kutató- és ügyfélszolgálat vette igénybe a legtöbb munkanapot (891-et). 1414 kérvény érkezett a levéltárunkba. Az ügyfelek 2095 dokumentum kikeresését kérték. A tavalyi évvel szemben, az ilyen jellegű ügyintézés, több mint 100%-os növekedést mutat. A kérvények alapján 5051 másolatot, kivonatot és igazolást adtunk ki. Az iratanyag kihasználtsági mutatóinál figyelembe vettük a kutatótermi szolgálatot is. A levéltárban összesen 158 kutató fordult meg. A leggyakrabban kutatott témakör a helytörténet, az iskola-, család-, művészet- és építésztörténet, melyeket az államigazgatás, a nemzetiségpolitika és a nemzeti kisebbségek története követ. A gazdaság, a tudomány és a technika, a történelmi segédtudományok, az irodalom, a nyelvészet és könyvészet, a sajtó és az egyházak kevésbé kutatottak. A levéltári kutatások leggyakrabban az 1945–1990 közötti időszakot felölelő járási nemzeti bizottságok fondjait célozták meg. A kutató- és ügyfélszolgálati, valamint a közművelődési célokra készített fénymásolatok száma elérte a 10.281 darabot.

Tudományos, kulturális és közművelődési tevékenység

A bevezetőben már említettük, hogy a vágsellyei levéltár figyelemre méltó eredményeket könyvelhet el a tudományos kutatás és a kultúra területén. Sikeresen együttműködtünk több külföldi levéltárral és kutatóintézettel, belföldön pedig az önkormányzatokkal és a civil szférával dolgoztunk együtt. A levéltár első, szlovák és magyar nyelven megjelent évkönyvét (*Archivum Sala*), valamint a veszprémi bemutatkozásunkat tekintjük a 2004-es év legfőbb sikerének. A levéltárban 2004 júniusában, a vágsellyei városmonográfia szlovák nyelvű változatának megjelenése alkalmából ünnepi rendezvényt szerveztünk. Akötet szerzői és egyben fordítói Gál Margit, Novák Veronika és Pokreis Hildegarda voltak. A kiadvány pozitív fogadtatásban részesült, mert több, addig a közvélemény számára ismeretlen dokumentumot tartalmazott és a levéltárosok munkájára is felhívta a figyelmet. A levéltárban 2004. szeptember 25-én rendezett *I. Levéltári Nyílt Nap* iránt a polgárok részéről nagy érdeklődés mutatkozott, 78-an látogattak el a levéltárba. Az idősebb és fiatalabb nemzedékek képviselői kipróbálhatták a lúdtollal való írást és viaszpecsétet készíthettek. A rendezvényre készített információs kalauzunk a levéltárat és a vágsellyei reneszánsz kastély történetét mutatta be. Az írott és elektronikus sajtó képviselői, az egyes rendezvények alkalmával, többször ellátogattak a levéltárba. Főleg a Szlovák Rádió regionális adása érdeklődött a levéltár által szervezett akciók iránt.

Nagy érdeklődés mutatkozott a *Jog és jogtalanság a levéltári dokumentumok tükrében* c. nemzetközi konferencia iránt, amelyet Csáky Pál miniszterelnök-helyettes nyitott meg. A konferenciához kapcsolódó kiállítást a levéltár épületében A. Nagy László a szlovák parlament emberjogi és nemzetiségi bizottságának az elnöke nyitotta meg. A kiállítást, amelyet a Pázmány Péter Tudományos Társasággal együttműködve szerveztünk, az év folyamán 1271 személy látogatta meg. A rendezvényeket a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma és az Illyés Közalapítvány támogatta, ezen kívül segítséget kaptunk Vágsellye városától, a Vágsellyei Kultúrháztól, szponzorainktól, Zilizi Imrétől és a Parter cégtől.

A kiállításon a Szlovák Nemzeti Levéltárból, a pozsonyi és nyitrai levéltárakból, Kornfeld Tibor magángyűjteményéből származó dokumentumokat és képeket mutattunk be. A muzeális tárgyakat a Galgóci Honismereti Múzeum és a Vágsellyei Régész Kör kölcsönözte.

A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának meghívására 2004. október 15-én konferencián vettünk részt, amelyen a levéltár tudományos tevékenységéről hangzottak el előadások. A referátumokat (*A szlovákiai levéltárak és a vágsellyei levéltár*

története, *Kutatási lehetőségek és kutatószolgálat, A vágsellyei levéltár kulturális-közművelődési tevékenysége 1995-től, A levéltári fondok feldolgozása és közzététele*) Novák Veronika, Pokreis Hildegarda, Gál Margit és Gaucsík István készítette. A levéltár munkájáról a területi bizottság tanulmánykötetében 2005-ben dolgozat jelenik meg. A Veszprém Megyei Levéltár felkérésére helyiségekben kisebb kiállítás keretén belül mutattuk be eddigi tevékenységünket. A kiállítási anyag szállításánál a peredi önkormányzat segített. A levéltár igazgatója 2004. augusztus 20-án vette át Budapesten a Pauler Gyula-émlékérmét, amely a levéltár eddigi sikeres működésének elismerésének is tekinthető.

A vágsellyei római katolikus plébániatemplom felszentelésének 175. évfordulója alkalmából 2004. április 23-án a Pázmány Péter Tudományos Társasággal, a Vágsellyei Városi Hivatallal és a helyi plébániával együtt szemináriumot szerveztünk. A vágsellyei, peredi és királyrévi templomok építéstörténetére vonatkozó dokumentumokat kisebb kiállításon mutattuk be. A templomok történetéről információs anyagot jelentettünk meg, amelyet a Szlovák Nemzeti Levéltárban, a nyitrai és vágsellyei levéltárakban található források alapján állítottunk össze.

2004-ben jelent meg Nagyborsa falutörténete, amelynek a levéltár igazgatója társzerkesztője és egyik szerzője volt. Korábbi, Migráció c. kiállításunk egy részét a nemesabonyi önkormányzatnak kölcsönöztük. Vágtornóc községnek a címer elkészítésénél nyújtottunk módszertani segítséget. A publikációs és kulturális tevékenység 271 munkanapot vett igénybe.

A levéltár munkatársainak 2004-ben megjelent publikációi és elkészített kéziratjai

Szerkesztett kötet

Novák Veronika

Archivum Sala, Archívna ročenka I., Šaľa 2004.

Šaľa, Mesto Šaľa 2004.

Nagyborsa, Nagyborsa Önkormányzata, (h. n.) 2004.

Hrubá Borša, Samospráva Hrubej Borše, (h. n.) 2004.

Novák Veronika – Gaucsík István

Archivum Sala, Levéltári Évkönyv I., Vágsellye 2004.

Tanulmány kötetben

Novák Veronika

Päťdesiat rokov štátnych archívov na Slovensku. In: *50 rokov Slovenského národného archívu*, Bratislava 2005, 54–60. p.

Gaucsík István

A nosztrifikáció és a pénzügyi kérdések rendezése a csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalások tükrében (1920–1930). In: *Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságtörténetéhez*. Komárom 2004. 41–70. p.

Pokreis Hildegarda

Vznik a vývoj židovských mestských škôl na Južnom Slovensku. In: *Acta judaica slovacica 10*, 2004. 73–83. p.

Tanulmány periodikumban

Gaucsík István

- A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938). Gazdasági egyesületek, szövetkezetek, ipartársulatok. In: *Korall*, 2004, 18. sz. 48–64. p.
- A Pozsonyi I. Takarékbank hitelpolitikája és a városok (1919–1929). In: *Limes*, 2004, 4. sz. 59–82. p.
- A kisebbségi tudományosság perifériáján. Adalékok a szlovákiai magyar történeti muzeológia kérdéseinek vizsgálatához. In: *Történeti Muzeológiai Szemle*, 2004, 4. sz. 255–265. p.

Monográfiák társszerzői

Novák Veronika

- Šaľa, Mesto Šaľa 2004.
- Šaľa v období rokov 1002–1526, 13–25. p.
- Šaľa od roku 1526 po revolúciu v roku 1848, 26–88. p.
- Čítanka, 213–269. p.
- Nagyborsa, Nagyborsa Önkormányzata, (h. n.) 2004.
- Borsa a 13. századtól a mohácsi csatáig, 13–25. p.
- Borsa a mohácsi csatától az 1848/1849-es eseményekig, 26–34. p.
- Borsai nemesek, 35–41. p.
- Az 1848/1849-es eseményektől az osztrák–magyar kiegyezésig, 42–44. p.
- Személyiségek, 119–123. p.
- Hrubá Borša, Samospráva Hrubej Borše, (h. n.) 2004.
- Dejiny Borše od 13. storočia do roku 1526, 13–24. p.
- Borša od bitky pri Moháči po revolúciu 1848/1849, 25–33. p.
- Šľachta z Borše, 34–41. p.
- Od revolúcie 1848/1849 po rakúsko-madžarské vyrovnanie, 42–44. p.
- Osobnosti obce, 121–126. p.

Gál Margit

- Šaľa, Mesto Šaľa 2004.
- Osobnosti, 193–212. p.

Pokreis Hildegarda

- Šaľa, Mesto Šaľa 2004.
- Šalianske školy, 156–183. p.

Recenzió, kritika, ismertetés

Gaucsík István

- Konferencia a szlovák és a cseh levéltárügy időszerű kérdéseiről. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2004, 3. sz. 169–172. p.

Egyéb, közlésre készített kéziratok

Novák Veronika

- Mátyusföldi városok és falvak története az első írásos említéstől 1526-ig. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)
- A mátyusföldi céhek története. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

A törökellenes harc és a Habsburg-ellenes felkelések időszaka. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

Heslár pre okresy Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, *Lexikón obcí SR.*

Dejiny okresu Šaľa pre mládež, archívne dokumenty k regionálnym dejinám (kézirat)

Közös előadás Annou Buzinkayovával, Pozsony Főváros Levéltárának az igazgatónőjével a közép-európai levéltáros egyesületek bécsi ülésén. (Levéltári konferencia 2004 augusztusában, a kézirat megjelenés előtt)

Gaucsík István

Magyar ipartársulatok válogatott dokumentumai 1924–1938. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 1. sz. 149–180. p.

Adalékok az Ipolysági Takarékpénztár szákházainak történetéhez. *Honti Lapok*, 2004, 8. sz. 8. p. (I. rész), 2004, 9. sz. 8. p. (II. rész)

Winter Sándor, az „alkotó zseni”. *Gömörország*, 2004, 4. sz. 66–67. p.

Regionális jellegű kereskedelmi bankok a Mátyusföldön (1867–1950). In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

Pokreis Hildegarda

A mátyusföldi iskolák története. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

Az ipari termelés kezdetei. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

A mátyusföldi zsidó iskolák. In: *Mátyusföld II.* (megjelenés előtt)

Anyagvédelem és a levéltár technikai felszereltsége

Az iratvédelem elsősorban az építkezési munkák miatt szükségessé vált fondok áthelyezésére terjedt ki. Folyamatosan ellenőriztük a raktárhelyiségek páratartalmát és hőmérsékletét. Jelentős javulást tapasztaltunk a kastélyépület felújított szárnyában, ahol ezek az értékek stabilizálódtak. A lúcsi kirendeltségben a villanykályhák 2003-as felszerelésével az irattárolás feltételei szintén javultak. Mivel a levéltárban nem dolgozik restaurátor, iratfelújítási munkák nem folynak, így csak a legszükségesebb beavatkozásokat (a leszakadt papírdarabok megragasztása) tudtuk elvégezni. Súlyos és tartós probléma a 19. század második felében keletkezett dokumentumok állapotának megőrzése, javítása. Főleg a 19–20. századi önkormányzati szervek iratanyagainál tapasztalhatók a károsodások különböző formái. A közeljövőben ez a probléma sürgős megoldást kíván.

Könyvtári munkák

A könyvtár rendezésére 2004-ben a legkevesebb időt fordítottuk. Az állomány 148 db kötetrel gyarapodott, csak 18 db könyvet vásároltunk. A kötetek túlnyomó többségét a magyarországi levéltáraktól, ill. szlovákiai önkormányzatoktól és kulturális intézményektől kaptuk. A felújítási munkák miatt a könyvtárat át kellett költöztetnünk, az újabb könyvtárrendezést pedig már nem tudtuk megvalósítani. A Bach számítógépes programmal megkezdtük a könyvállomány elektronikus adatbázisának a kiépítését.

Levéltárigazgatási és gazdasági tevékenység

A levéltár működésében a szervezési-igazgatási és gazdasági-adminisztrációs tevékenységek jelentős szerepet játszanak. Az év folyamán ezek a munkák 275 napot vettek igénybe, miközben az adminisztráció jelentősen megnövekedett (ez utóbbi 107 munkanapot kívánt). A gazdasági ügyek közé a következők tartoztak: megrendelések, kiadások, számlák, reklamációk a felújítási munkálatok első szakasza miatt, a levéltárpületben eszközölt javítások intézése, a kazánház és a szociális helyiségek javítása, leltárkészítés Vágsellyén és Lúcon stb. Külön intézkedéseket kívánt a vágsellyei ingatlan átadása a Johnson cégnek, amely a karbantartási munkákat végzi. A gazdasági agendára összesen 109 napot kellett fordítani.

Munkamegbeszélésekre, a szakmunkák ellenőrzésére és szakmai rendezvényeken való részvételre 59 nap jutott. A munkaértekezletek szükség szerint folytak, a levéltár dolgozói havonként készítették el beszámolóikat. Az ellenőrzést és a fondfeldolgozással kapcsolatos konzultációkat szintén szükség szerint végeztük.

A levéltár dolgozói ebben az évben több bel- és külföldi szakmai rendezvényen vettek részt, így többek között a trencsényi, komáromi és piliscsabai levéltári napokon, a debreceni Bocskai, a somorjai muzeológiai, a már említett veszprémi és bécsi konferenciákon, valamint a Vágsellyei Városi Könyvtár alapításának 70. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Ezekon a rendezvényeken előadásokat és felszólalásokat tartottak a levéltár dolgozói.

Továbbképzés

Az állami közszolgálati státus elnyerése végett a levéltár dolgozói kötelező tanfolyamon vettek részt, amely vizsgával végződött. Ez a továbbképzés összesen 48 munkanapot igényelt.

A 2004-es évet sikeresnek tekinthetjük. A szlovákiai levéltárosok munkáját és a levéltári kulturális örökséget szerettük volna jobban bemutatni. A munkatársak a jelentősen megnőtt feladatokat (az ügyintézés, a fondképző szervek részére nyújtott módszertani segítség) képesek voltak teljesíteni.

Bizonyos eredményeket értünk el az iratrendezés és -feldolgozás terén, ezen kívül néhány korábban megkezdett munkát is be tudtunk fejezni. Munkánkat nagyban segítette a számítógépparkunk, amely a jövőben remélhetőleg lehetőséget nyújt adatbázisaink és saját honlapunk kialakítására. A raktározási körülményeken is sikerült javítanunk.

Bízunk benne, hogy a vágsellyei épület folyamatban lévő rekonstrukciója a közeljövőben befejeződik. A levéltári dolgozók számának növelése és a károsodott dokumentumok restaurálási programjának megvalósítása jelentősen segítené a munkánkat.

Novák Veronika
igazgató

Jog és jogtalanság

a levéltári dokumentumok tükrében

Novák Veronika

JOG ÉS JOGTALANSÁG

A jog és jogtalanság gondolata, amely egy konferencia és kiállítás témája lenne, néhány évvel ezelőtt merült fel bennem. A 2002-es németországi levéltári napok keretén belül alkalmam nyílt megtekinteni Trierben egy hasonló tematikát tárgyaló kiállítást. A német múzeumi, levéltári és városi háttér természetesen más, mint a vágsellyei. Abban bízom, hogy a szlovákiai levéltári dokumentumokban rejlő „üzenet” közvetítése nálunk is lehetséges, kiállítások szervezését mi is felvállalhatjuk.

A legrégebbi középkori okleveleket jogi cselekedetek tanúinak tekinthetjük. Megőrzésük, az adományozott vagy a kiadó részére, a jogfolytonosság bizonyos fokú biztosítását jelentette. Az oklevelek, amelyek közül némelyik több száz éven keresztül fennmaradt, a jogszokások fejlődéséről nyújtanak nagyon érdekes képet. „Jogerejük” elvesztésével a történelmi kutatások tárgyává váltak.

A konferencia és a hozzá kapcsolódó kiállítás az elmúlt ezer év jogrendszereinek az értelmezéseit szeretné bemutatni. Természetesen nem törekedhettünk teljességre, csak a regionális szintű eseményeket ragadhattuk meg. A levéltári iratok egyértelműen bizonyítják: a hatalom a jogokat (tudatosan) hajlamos volt „félreértelmezni”, a törvényesség látszatát megőrizve a jogtörő intézkedéseket törvényeseknek nyilvánította. Az egyéneket és közösségeket sújtó, faji, vallási vagy nemzetiségi diszkrimináció jogellenes volt (és ma is az), hiszen az alapvető emberi, polgári és kollektív jogokat vette semmibe.

A 2004-es év, az EU-csatlakozás éve volt. Szlovákia számára történelmi mérföldkőnek számít. A demokratikus elvek tiszteletben tartása így újabb aktualitást nyer. Érdekes történelmi párhuzam, hogy a mai Szlovákia területén kialakult első jogrendszert, a Magyar Királyság jogi normáit Szent István nyugat-európai minták alapján alakította ki. Az újkori Szlovákia pedig az Európai Unió jogrendszeréhez kíván alkalmazkodni.

Azonban több kérdést is feltehetünk. Képesek vagyunk-e tanulni a múltból? Jelenkori jogi rendszerünk dokumentumait utódaink minek fogják látni? A jog vagy a jogtalanság emlékeinek?

JOG ÉS ERKÖLCS

Azt hiszem, mindenekelőtt az alapkérdést kell megválaszolni: mi értelme van a 21. század elején mélyremenő elemzéseket folytatni a 20. század nagy traumáiról? Nem öncélú múltbanzés ez? Nem mazochista sebfeltépés? Nem pusztító önmarcangolás, esetleg a bűnösök utólagos megnevezése, számonkérése? Sőt – Uram bocsá’ – netán a politikum által gerjesztett cselekmény?

Induljunk ki abból, hogy a 21. század elején a jövőbe akartunk tekinteni, az európai civilizáció alapértékein nyugvó társadalmat akartunk építeni. Ám melyek ezek az alapértékek? A válaszáért kétségkívül a múltba kell visszanyúlnunk.

Az igazságot, mint alapelvet, gondolom, mindannyian elfogadjuk. Ám lehet ott igazságosság, ahol valakit megbántottak, s utána úgy tesznek, mintha semmi sem történt volna?

A jog, mint alapelv, megkerülhetetlen. Ám lehet ott jogállamról beszélni, ahol az igazságtalanul meghurcoltaktól még csak bocsánatot sem kérnek?

Őszinteség nélkül nehéz átlátható, korrekt viszonyokat teremteni. Ám a szemébe tudunk-e nézni annak, akit télvíz idején marhavagonba tuszkoltak, csak azért, mert valamely népcsoporthoz tartozott? Semmi sem történt, mondhatjuk-e annak az idős hölgynek, akinek annak idején mínusz tíz fokos hidegben a marhavagonban kellett világra hoznia gyermekét? Aki nem néz szembe a múltjával, annak a kockázatnak teszi ki magát, hogy a múlt hibáit újból és újból megismétli. Aki képtelen belátni, mi volt múltjában a jó és mi a rossz, arra ítélik, hogy erkölcsi támpontok híján körbe-körbe forogjon önmaga bűvkörében, s képtelen legyen az egyenes irányú fejlődésre. Így szól a régi emberi tapasztalat, ez a történelem egyik legnagyobb üzenete.

Ha egészséges társadalmat akarunk tehát építeni, pontosan tudnunk kell, mi a helyes és mi a helytelen. Pontosán meg kell tudnunk különböztetni a jót a rossztól. Ez a küldetés az alapja az emberiség kollektív emlékezetének. S mindez nem lehet szelektív: nem lehet csupán az erőszaknak azt a formáját elítélni, amely gázkamrákba kényszerített milliókat, ugyanakkor tolerálni az erőszaknak azt a formáját, amely a nemzetiségi hovatartozás miatt büntetett bárkit is. Ugyanúgy nem lehet csupán elítélni a gulágok szörnyű voltát a volt Szovjetunióban és tolerálni a vagonokba tuszkolást a volt Csehszlovákiában. Az igazság csak egy és oszthatatlan lehet: a manipulált kicsavart igazság-látszatnak semmi köze az igazság fenségességéhez.

Aki tehát néven nevezi a hibákat, a jövő viszonyainak tisztázását segíti elő. Aki kimondja az igazat, a jövő társadalmának erkölcsét gondozza.

A legjobb szolgálatot teszi ezzel mindannyiunknak.

NYITRA ÉS POZSONY MEGYE BOSZORKÁNYPEREI A 16–18. SZÁZADBAN¹

A boszorkánypererek a történelem szerencsétlen fejezetei közé tartoznak. A racionálisan gondolkodó mai ember számára érthetetlennek és értelmetlennek látszik az, ami néhány évszázaddal ezelőtt sok kérdésre adott választ. A műveletlen, sokszor megfélemlített és fanatizált emberek számára a boszorkányüldözések egyfajta elégtételt adtak a titokzatosnak tűnő, megmagyarázhatatlan, és sok esetben tragikus eseményekre és jelenségekre. A boszorkányság szociálintropológiai értelemben olyan ideológiaként határozható meg, amelyik az emberiséget sújtó csapásokat magyarázta, vagy olyan intézménynek tekinthető, amelyik a társadalmi ellentéteket szabályozta. A boszorkányságban való meggyőződés abból az előfeltételből indult ki, hogy a csapásokat az adott társadalmi kereten belüli ellenségek idézik elő. Ezekről azt feltételezték, hogy természetfölötti képességekkel rendelkeznek, és nemcsak az embereknek, hanem gazdaságaiknak is károkat okozhatnak.²

Mind Nyugat-, mind Közép-Kelet-Európában az emberi gondolkodásban mély gyökeret eresztett az ördögnek, és férfi vagy női segédeinek létezésébe vetett hit. Mindjobban növekedett a kártékony hatásokról való meggyőződés. Míg a középkor folyamán csak szórványosan említik őket, addig perbefogásuk és büntetésük a középkor végétől – a tőlük való félelem növekedésével párhuzamban –, az újkor hajnalán, néhány városban és országban hisztériává fajult.³

Történeti áttekintés

Területünkön a boszorkányság története a magyar állam megalakulásának idejéig nyúlik vissza. A boszorkányok (sztrigák) Szent István törvényei szerint az egyház jogkörébe tartoztak, ezért a papoknak kellett őket átadni. A papok bűjtöltetéssel és a keresztény hit tanításával igyekeztek megváltoztatni ezeket a személyeket. Ha az illető újra vétkezett, bűjtölnie kellett és tüzes templomi kulccsal a kereszt jelét égették a mellére, homlokára és a lapockái közé. A boszorkány háromszori visszaesés után került bíróság elé.⁴ Szent László törvényeiben a sztriga és a többi bűnös asszony a püspök jogkörébe tartozott. A törvényekből nyilvánvaló, hogy a kereszténység megszilárdulásával a hit igazságáról való meggyőzést részesítették előnyben, mivel a boszorkányokat a pogány vallások és szokások képviselőinek tartották. Könyves Kálmán törvényei nem foglalkoztak a boszorkányokkal.⁵

A magyar jogrend később kezdte megkülönböztetni a *strigae* és a *maleficae* fogalmát. A *strigae* kifejezést azokra a nőkre vonatkoztatták, akik az ördöggel éltek együtt és azzal nemi kapcsolatot létesítettek. Különleges, természetfeletti képességekkel rendelkeztek, például képesek voltak repülni – és így a sabbathon részt venni –, hogy az ördög előtt hódoljanak. A *maleficae* alatt a varázsló, megrontó, méregkeverő és jövendőmondó nőket értették.⁶

¹ A tanulmány a VEGA 2/3140/23 számú *A nők kulturális és társadalmi aktivitásai az újkorban* c. pályázat keretében készült.

² Tóth 2000: V.

³ A középkorban tevékenységük megítélése az egyház körébe tartozott. Többször eretnekeknek és hitehagyottaknak tekintették őket.

⁴ Kolosvári-Óvári 1899: Szent István törvényei, 1038. évi 31. tc.

⁵ Kolosvári-Óvári 1899: László király törvényei 34 tc., Kálmán király törvényei: I. könyv, 57. tc. A törvényszöveg értelmezése nem azt jelentette, hogy nem hittek a boszorkányokban, hanem az uralkodó meggyőződését tükrözte vissza, hogy az ilyen jellegű eseteket ugyanúgy kell intézni, mint bármilyen más vétket vagy bűncselekményt.

⁶ Schram 1982: 17.

A feudális magyar állam korszakában, ha folytak is boszorkánypercek, ezekről nem maradtak fenn írásos emlékek. Talán kivételt képez az a 13. századi forrás az erdélyi Nagyváradból, amely varázslással és mérgezéssel összekötött 12 esetet rögzít.⁷ A 15. század kezdetéről Vas megyéből maradtak fenn feljegyzések a *fitonissa* vagy *incantatrix* (varázsló) megjelölésű nőkről.⁸ A budai városi jog szemmel láthatóan különbséget tett az eretnekek és a boszorkányok között, és ugyanúgy büntetette őket mint Szent István király idején. 1414-ből származik egy említés Pozsony vármegyéből, Hideghéty Lőrinc özvegyének, Margitnak rágalmozási peréről. A mai Szlovákia területén Mohács előtt, 1520-ban élt az „első” boszorkány, egy ismeretlen selmecebányai nő személyében.⁹ Pozsony első boszorkányáról a feljegyzések 1548-ból származnak, azonban a jegyzőkönyv nem tartalmaz részletesebb adatokat.¹⁰

Összességében megállapítható, hogy Magyarország nem tartozott azon országok közé, ahol a boszorkánypercek kimondottan népszerűek voltak. Ebben tehát különbözött azoktól a nyugat-európai országoktól, ahol a perek bírósági tárgyalásai – az esetek, a vádlottak és a legsúlyosabb büntetések számát illetően – sokkal nagyobb horderejűek voltak. A szakirodalom kb. 2000 bírósági tárgyalást tart nyilván, azonban ez a szám a tüzetesebb levéltári kutatásoknak (elsősorban a városi bíróságok anyagainak) köszönhetően emelkedik. A mai Szlovákia területére az eddig feltárt levéltári anyag szerint az alábbi adatok érvényesek.

1. táblázat¹¹

A boszorkánypercek statisztikai megoszlása a mai Szlovákia területén

Vármegye	Összesen	15. sz.	16. sz.	17. sz.	18. sz.
Pozsony	45	1	6	13	25
Nyitra	10			3	7
Trencsén	29			9	20
Árva	5			2	3
Turóc	23			9	14
Bars	18		2	10	6
Komárom	24		1	9	14
Hont	32		3	15	14
Esztergom	11			2	9
Zólyom	nem publikált				
Nógrád	24			5	19
Liptó	nem publikált				
Szepes	18		5	12	1
Sáros	11		3	6	2
Gömör-Kishont	34		1	5	28
Abaúj-Torna	48		4	15	29
Ung	3			2	1
Zemplén	28			7	21
Különleges esetek*	2			2	
Összesen	365	1	25	125	213

⁷ Kulcsár 1961: 95.

⁸ Schram 1982: 49. A középkori latin nyelv szótára a *fitonici* kifejezést jós értelemben is használja. Bartal 1901: 274.

⁹ Schram 1982: 185. A megjegyzésre MOL, DL 235068; Margit perére MOL, DL 95028.

¹⁰ Bessenyei 2000: 324.

¹¹ Forrás: Floreková 1996: 19; Holuby 1893: 377–386; Križko 1894: 174–185; Horváthová-Čajánková 1959: 433–435; Majtánová-Majtán 1979: 15–152; Tóth 2000: 6–91. A táblázat néhány adata, elsősorban Kassa, Nagyszombat és Eperjes kutatásának befejezésével, még változni fog. A 16. századra vonatkozó levéltári adatokért Blanka Szeghyovának tartozom köszönettel.

A büntetések fajtái – nők és férfiak

A perek több bíróság előtt folytak: az úriszék, a megyei bíróság vagy a pallosjoggal (*ius gladii*) rendelkező, esetleg ezzel nem bíró városi bíróság előtt. Ha valakire több feljelentés érkezett, a bírók a szolgabírót küldték ki a gyanúsított figyelmeztetésére, rosszabb esetben vízbemerítést vagy istenítéletet rendeltek el. A vádlott kihallgatása a *deutralis puncta*, tehát a bizonyítandó és tisztázandó pontok alapján történt. A kihallgatás kétféle módon mehetett végbe: önkéntes vallomással (*benevolum examen*) vagy kínzással, tortúrával (*fassio torturalis*). A halálbüntetés kimondásához beismerő vallomás kellett. A kínzás alatti kegyetlen fájdalmak között csak kevesen tagadták meg a beismerő vallomást. A kínzás után ezt visszavonhatták, ami kockázatos volt, hiszen a procedúra megismétlését vonta maga után. A tanúk eskü alatt szóltak, kivéve a papokat, hivatalnokokat és a terhes nőket, akiket a hűségnyilatkozatukra figyelmeztettek. A per a vádló által előadott vádakkal kezdődött és a büntetés kérvényezésével fejeződött be. Néha a tettestársak kihallgatására is kínzást rendeltek el.

A bírósági ítéletekkel kapcsolatban született sztereotip elképzelések a köztudat részévé váltak. Az a pontatlan nézet uralkodik, hogy a boszorkányok többségét elégették. Magyarországtól nyugatra az összes esetből a kivégzett személyek száma 25–67,5% között mozgott.¹² A németországi Frankfurtban 1562–1696 között csak három esetben ítélték ki varázslás és boszorkányság vádjában, miközben egyszer sem alkalmazták a legsúlyosabb büntetést. Egy személyt tüzes vassal bélyegeztek meg, kettőt a kínzás után kiűztek a városból.¹³ Nürnbergben 240 év alatt (1503–1743) nyolc esetben mutatható ki varázslás és boszorkányság. Öt esetben a halálbüntetés formája a lefejezés volt, és két kivégzettet el is égettek. Egy esetben akasztás történt, utána a személyt el is égették, és egy személyt ítélték máglyahalálra. Nürnbergben a legelterjedtebb halálbüntetés a lefejezés volt (az esetek 67%-a), ami a bírósági ítéletekben is visszatükröződik, tehát a kivégzési mód a helyi hagyományokat követte.¹⁴

A kivégzés fajtáját az elkövető neme is befolyásolta. Területeinken a boszorkányok felett hozott legtöbb halálos ítélet elégetéssel végződött. Az akasztást vagy a kivégzés szigorú formáit – így a kerékbetörést, felnégyelést – nőknél nem hajtották végre. Az akasztás megalázó büntetés volt, amellyel elsősorban az alsóbb néposztályokat sújtották, elvből ezzel nem büntették a nemeseket. A nőknél ennek a „kiváltságnak” egészen más, gyakorlati magyarázata volt. Ha elképzeljük, hogy az akasztófa magasan állt, így a kivégzést a tömeg jól láthatta, érthető, hogy miért volt a szoknyát viselő nők akasztása a korabeli társadalom számára megengedhetetlen. Az akasztófán az elítéltek, miközben a hurokból akartak szabadulni, gyakran emelték magasba a lábukat.

A többi büntetés közül, kivéve a lefejezést vagy a szigorúbb elégetéstől, a nőket vízbe is fojthatták. A vízbefojtás kimondottan női büntetés, férfiaknál nem is találkozunk vele.

¹² Delumeau 1999: 211. A számadatok, több szerző kutatásai alapján a következők: Genfi Köztársaság (1537–1662) – 27,7%, Zürich, Solothurn és Luzern (1533–1720) – 44%, Neuchâtel (1568–1677) – 67,5%, Franche-Comté (1599–1668) – 62%, Luxemburg (1606–1650) – 64%, Namuri grófság (1509–1646) – 54%, Normandiai-szigetek (1562–1736) – 66%, Essex (1560–1675) – 25%, Département du Nord (1371–1783) – 49%. Az átlagértékek azonban bizonyos időszakokban növekedtek, mint pl. az 1545-ös genfi pestisjárvány alatt, amikor 43 vádlott közül 39-et kivégeztek.

¹³ van Dülmen 1990: [melléklet] A táblázat nem mutatja az egyes bűntényekben elmarasztaltak nemét, csak a végeredménynél tünteti fel. A kivégzett nők száma 23, a kivégzett férfiaké 295 volt.

¹⁴ van Dülmen 1990: [melléklet] Nürnbergben a tárgyalt időszakban összesen 939 kivégzés (ebből 8 elégetés, 533 lefejezés és 300 akasztás) volt.

Jellemző büntetés volt még az élve eltemetés, miközben az elítélt szívéet karóval szúrták át. Többnyire azokat büntették így, akik a gyermeküket ölték meg.¹⁵

A büntetéseket – a vétségek bizonyos fajtái alapján – nagyon nehéz statisztikailag értékelni, mert nem létezett egységes jogi előírás vagy büntető szabályzat. A városi bíróságok például az egyes esetek sajátosságai alapján rugalmasan alkalmazták jogaikat. A vétket a felmentő körülményektől – az elkövető fiatal korától, a terhességtől, az ellátatlan gyermekektől, a vádlott jó hírétől – függően a bíróság különbözőképpen bírálhatta el. Az elítéltek társadalmi helyzete és a mellettük kiálló személyek befolyása alapvető fontossággal bírt. Nem utolsó sorban esett latba, hogy a vádlott helyi lakos volt-e vagy pedig bevándorolt.¹⁶

A katolikus vagy protestáns többségű országok tekintetében eléggé ellentmondásosnak tűnnek a boszorkányok iránti viszonyulásukat mérlegelő megállapítások. Vitán felüli, hogy mindkét fél a boszorkányok elleni harcot egyszerre vezette, nagyjából hasonló heveséssel. A perek és kivégzések elsőségét, mivel az adatok viszonylag nagy különbségeket mutatnak, egyik valláshoz sem lehet egyértelműen hozzákapcsolni.¹⁷

A magyarországi bíróságok tehát nagyon különböző ítéleteket hoztak. Igaz, hogy itt is volt égetés, vízbefojtás, lefejezés vagy élve eltemetés, azonban a perek sokszor végződtek kiséprúzással, kiűzéssel, figyelmeztetéssel vagy felmentéssel. A felmentettek, a kisebb testi ítéletekkel és pénzbüntetésekkel sújtottak száma nagyjából megegyezett a halálra ítéltékével.¹⁸ Az áldozatok számát az eddig feldolgozott, Erdéllyel együtti Magyarország területére vonatkozó statisztikai adatok szerint 250 évnnyi időszakban 1000-re tehetjük. A boszorkányság vádjakor a büntetés szigora a vádlottak társadalmi helyzetétől függött. Ez a vád nemcsak az egyszerű jobbágyasszonyokra, hanem a felsőbb rétegekre, a városi vagy nemesi származásúakra is vonatkozott. Néhány példát is említhetünk, amikor arisztokraták keveredtek gyanúba. Pernesyth Kristóf Nádasdy Tamásnak címzett 1552. március 21. datálású levelében azt írta, hogy amikor elment Sárvárról, akkor felesége Kanizsay Orsolya meghívta a boszorkányokat és az egész vár rengett tőlük.¹⁹ A vád alól a rossz emlékű Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc felesége sem mentesült.²⁰ 1637-ben Listius Anna Rosinát vizsgálták, aki először Thurzó Szaniszló nádor, majd Pográny György felesége volt. A kivizsgálási iratanyag ötödik pontja a boszorkányságot érintette, mégha a vád szolgák kínzása és halált okozó testi sértés is volt.²¹ Trencsén vármegyében 1662-ben boszorkányság gyanújával vizsgálták Thököli Miklós feleségének, Jakusith Zsuzsannának az ügyét.²² Sajnos a vizsgálat eredményét nem ismerjük.²³ Boszorkányság miatt akarta felbontatni házasságát Keglevich Ferenc. Feleségét, Erdődy Erzsébetet boszorkánysággal vádolta meg, és azzal, hogy elvarázsolta őt. A

¹⁵ Szeghyová 2004: 81.

¹⁶ Uo. 82.

¹⁷ Ez a kérdés ellenben nagyon érdekes. Valószínű, hogy a kelet-szlovákiai városokat vizsgáló kutatások (ezeket a városokat a reformáció és rekatolizáció erőteljesen érintette) befejezésével ehhez a kérdéskörhöz konkrétan is hozzá lehet szólni.

¹⁸ Klaniczay 1993: 219–255. A szerző a következő eredményekhez jutott: 1642 perből 472 esetben hoztak halálos ítéletet, 225 esetben kisebb testi büntetést szabtak ki és 235 esetben a vádlottat felmentették. 710 per ítéletét nem ismerjük, csak feltételezhetjük, hogy ugyanolyan arány lehetett, mint az előzőekben. A nőket 1482 esetben vádolták meg (90,3%), míg a férfiakat csupán 160 esetben (9,7%).

¹⁹ Schram 1982: 276.

²⁰ Vö. Kočiš 1982; Szádeczky-Kardoss 1993.

²¹ Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 573–597; Komáromy 1897: 626–652; Schram 1982: 214.

²² A nyomozás során a tanúknak a következő kérdésekre kellett válaszolniuk: Mit tudnak arról, hogy az illető varázslással rontotta nemcsak a férjét, hanem más grófokat is? Milyen ajándékokat küldött nekik? Milyen porokat parancsolt szétszórni? Hogyan mosdatta a meztelen embereket a teknőben? Kereste fiatal férfiak társaságát? Tudnak arról a tanúk, hogy aki elutasította a vele való együttműködést, azt meg akarta öletni, és milyen módszerrel? Miért és hová rejtette el az emberek hajszálait?

²³ Áldásy 1896: 171–175; Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 866–870.

vádolt azt állította, hogy férje impotens és képtelen férji feladatait ellátni. A per 1642-ben egyházi bíróság elé került Esztergomban.²⁴

Alig több mint száz év múlva Nyitra megyében a felsőbb rétegből származó gróf Esterházy Zsófiát gyanúsították meg.²⁵ A beckói illetékességű nemesasszony állítólag boszorkányokkal közlekedett, akiket azért hozatott magához, hogy különböző praktikáiban segítsenek. Mednyánszky báró, aki 1883-ban a iratokat közölte (és tulajdonosuk is volt), felháborodva ütközött meg azon, hogy a felvilágosult 18. század közepén egyáltalán foglalkoztak ilyen ügyel. Természetesen a gyanút nem tudták igazolni és a vádat ejtették.²⁶ A 17. század folyamán, amikor Magyarország területén a boszorkánysággal vádoltak száma emelkedett, sok esetben ezeket vagyoni ügyekben is felhasználták. Különösen Bethlen Gábor vádolta a gazdag özvegyeket varázslással, hogy vagyonát ezen az úton is gyarapíthassa.²⁷

Míg Magyarországon egyértelműen a nőket vádolták boszorkánysággal – csak az esetek nem egész 10%-ban voltak férfiak –, addig néhány országban a férfiak aránya sokkal magasabb volt, néhol elérte a 42%-ot, átlagban 18–20% között mozgott.²⁸ Inkább a városi férfiakat, mint a vidékieket gyanúsították. A vádlottak között polgárokat, a városi tanács tagjait (és feleségeiket), iparosokat, koldusokat, cigányokat és vagyontalan zselléreket találhatunk. Legtöbbször azonban falusi asszonyok keveredtek gyanúba, főleg a gyógynövényeket gyűjtő füvesasszonyok és bábák. Mint ezt a korponai perekben szereplő tanúk véleménye is igazolja, az emberek meg voltak győződve a boszorkányság „öröklődéséről”.²⁹ Többnyire a következő nemzedékeket is emlékeztették arra, hogy anyjukat, nagyanyjukat boszorkánysággal vádolták vagy éppen megégették.

Feltűnő, hogy a legtöbb vád a boszorkány és az áldozat, ill. tanú személyes ellentétéből származott. Második helyen álltak a korabeli ember számára megmagyarázhatatlan, természetfeletti dolgok. A vádakat gyakran a boszorkány saját maga idézte elő: feltételezett természetfölötti képességeivel dicsekedett, illetlenül viselkedett (italosság, rendbontás, nemi kicsapongás) vagy mágikus cselekedeteket hajtott végre. A gyógyítás és a bábáskodás belépőjegyet jelentett a boszorkányok soraiba, főképp a sikertelen gyógyító eljárás esetében, halott vagy sérült gyermek születésekor és a terhességmegszakításkor. Több vizsgálat szokványos kihágás vagy bűncselekmény vádjával kezdődött, de később a boszorkányság vádjával is kiegészült. Pócs Éva az ismert esetek alapos elemzése után a falusi boszorkányokat három csoportba sorolta: az elsőbe a „szomszéd boszorkányok” kerültek, akik azért lettek gyanúsítottak, mert környezetükkel konfliktusokba keveredtek vagy az erkölcsi elveket megsértették. A második csoportot azok alkották, akik különleges tudással rendelkeztek. A kortársak szerint mágikus képességekkel bírtak, tudtak varázsolni, betegség esetén segíthettek, de azt elő is idézhették. Ide tartoztak a füvesasszonyok és a bábák, valamint azok, akik gazdasági jellegű varázslásokat végeztek (pl. a termés elpusztítása, a tehén tejének elapadása, különböző károkozók elszaporodása). A harmadik csoportba az éjszakai látomások démonait sorolta.³⁰

²⁴ Roszner 1887: 379–383.

²⁵ Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 548.

²⁶ Mednyánszky 1883: 598–599.

²⁷ Nagy 1985. 211–243; Nagy 1997: 23–77.

²⁸ Delumeau 1999: 209.

²⁹ Majtánová-Majtán 1979: 35, 43. Vö. Korčoška Katalin és fia Mihály, ill. feleségének ügyét 1697-ből.

³⁰ Idézi Virt 2004: 483.

Nyitra megyében 1616–1766 között tíz olyan tárgyalás folyt, amelyekben boszorkányokat vádoltak. Egyszer férfit gyanúsítottak és egyszer a gyanúsítottakat keresték. Az első ismert perre Semptén, 1616 augusztusában került sor.³¹ A bíróságot négy mezőváros (Sempte, Szenc, Szered és Szeredújhely³²) képviselői alkották. A 117 berendelt tanú közül elsőként Boczko Borbála férjét Jánost és ennek az első házasságából származó két fiát hallgatták meg. A férj vallomása valószínűleg nem árthatott, de mostohafiai már nem voltak óvatosak. Az első ugyan csak a mostoha fenyegetéseiről szólt: eszerint olyan kárt tesz benne, hogy élete végéig megemlegeti. A másik fiú már tudni vélte, hogy az egyik szomszédasszony székletével varázsolt. Ezután, amikor „rajtakapták”, olyan tyúkot kért tőle, amelyik a kéményen keresztül elrepült. A tyúkot a fiú feleségének kellett volna levágnia és bevinni a börtönbe. A bíróság döntését főleg az befolyásolhatta, hogy Boczkoné több tanú előtt megemlítette, hajdúkat akart megfizetni, hogy a férjét meggyilkolják. A másik két asszonyt – Gál Istvánnét és Sebestyén Jánosnét – nem gyanúsították hasonló vádakkal, sőt több tanú dicsérőleg szólt sikeres gyógyításaikról. A gyógyító eljárások leírásakor szintén nem említettek varázslatokat vagy mágikus cselekedeteket, csak kenőcsökkel való egyszerű kezelést, és Gálné esetében azt, hogy szüléseknél segített. A 117 tanú közül sokan nem is tudták, hogy az asszonyok boszorkányok. Akiknek közvetett híreik voltak erről, csak valamilyen éjszakai sabbathokról, táncról szóltak, amelyek során senkinek sem történt baja. Ennek ellenére a bíróság a legsúlyosabb büntetést mérte ki. A „mester”, tehát a hóhér kezébe adták őket. Annak ellenére, hogy az ítélet vége hiányzik, más források alapján feltételezhető, hogy mindhármukat megégették.³³

1654-ben az uradalom prefektusának parancsára Nagycétényben kezdődött vizsgálat mindazon „ördögi dologról” (*ördögség*), amelyekről a lakosok valamit tudtak.³⁴ A 47 tanú vallomásából nyilvánvaló, hogy gondolkodásukban a különböző hiedelmek nagyon fontos szerepet játszottak. Több vallomás semmiféle „különleges” dolgot nem említ, de egyértelműen érezni belőlük a tanúskodó félelmét a kihallgatástól és a bíraktól. Nem kizárt tehát, hogy az emberek bizonyos dolgokat csak félelmükben mondtak, hogy ők maguk – a nemtudás vagy elhallgatás vádjával – ne kerüljenek gyanúba. Egy bizonyos 18 éves Erzsébetnek, Kosa János feleségének például furcsának tűnt, hogy amikor egy másik asszonnal jött vissza a szőlőből, az ég beborult, de nem esett, mert a szomszédasszony azt mondta, hogy nem fog esni. A tanúk majdnem egyharmada azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Kovács István a feleségére káromkodott (*ördög atta, ördög teremtete*).

Nyitra vármegye boszorkánypereinek hasonló tartalma és lefolyása volt, de a töredékes levéltári források alapján az eredményt nem ismerjük.³⁵ Lehet, hogy a bemutatott tíz eset – hiszen az első és az utolsó között 150 éve telt el – nem tűnik soknak, azonban az igazság az, hogy a közeli környéken sokkal több volt. A semptei uradalom mintha az állítólagos

³¹ Schram 1982: 228–254. A kivizsgálás során a tanúk megemlégették, hogy az egyik gyanúsított egy bizonyos Simonnéval működött együtt, akit megégették. Erről az esetről azonban nem tudunk semmit, valószínűleg a bírósági iratok elvesztek.

³² Szered része.

³³ Komáromy 1910: [34. sz. ítélet], Az ítéletre: *Nyitramegyei Közöny*, 1887, 41–42. sz.

³⁴ Schram 1982: 450–454.

³⁵ Ezek közé tartozott: Györök (Györök) Péternének 1713-as ügye (Schram 1970a: 454.) és Kálfás Katalin 1714-es kivizsgálása a semptei uradalomban (Schram 1970a: 455.). 1714-ben 13 gyanúsított személyt, ebből két férfit vizsgáltak ki Nádszegen (Schram 1970a: 455–456.). A semptei uradalomban még 1730-ban vizsgálták Szerdahelyi Katalint (Schram 1970a: 457.). Esterházy Zsófiát 1745-ben vádolták meg és 1761-ben egy bizonyos Havor Györgyöt instenkáromlással gyanúsítottak (az adatot közli Tóth 2000: 47, a teljes szöveg sajtó alatt). A boszorkányüldözést Kuhajda Dorottya vizsgálatával összefüggésben Mária Terézia tiltotta be. Komáromy 1897: 459.

boszorkányok fészke lett volna. Közigazgatási szempontból azonban az uradalom kisebbik része Nyitra megyéhez, míg a nagyobbik, terjedelmesebb Pozsony megyéhez tartozott. Ebből az okból a semptei ügyek többségét Pozsony vármegye területén tárgyalták, ahol az összes eset mintegy 1/3-át tették ki.

Boszorkányperek Pozsony megyében

Pozsony megye „dicsekedhet” az első ismert boszorkányperrel a királyi Magyarország területén, annak ellenére, hogy csak rágalmazásról volt szó.³⁶ A várost a boszorkányok 1548-ig „békén hagyták”. Ekkor a bírósági könyvbe egy bejegyzés került egy bizonyos *fraw zwidlin*-ről, egy későbbi megjegyzéssel együtt, hogy varázslásról volt szó. Kevés az információ Bertalanról is, aki a pozsonyi hajók parancsnoka volt és állítólag az ördöggel beszélgetett.³⁷

A jogtalanság példaértékű esete 1563-hoz kötődik. Torda Zsigmond I. Ferdinándnak címzett panasza szerint, Ghiczy György mindenféle ok és jogszerű ítélet nélkül megégettetett négy „tisztelt hölgyet” (*honestas matronas*).³⁸ Az esemény minden bizonnyal nagy visszhangot keltett, ha a kortárs szemében az asszonyok ártatlanok voltak. Nagyon bizonytalan hírt kaphatunk Bornemissza Péter református lelkész feljegyzéséből is, aki élete egy részét száműzetésben töltötte Semptén: „Éjjel járó asszonyokról is sokat mondhatnék, kik éjjel macska képébe szökdécselők, sok lovagok módjára járók voltak, tombolók, tánczosok, részegesek, paráznák egymás között, kik féllábbal kis gyermekkéket czégérbe tettek ki, kik sok kárt, csintalanságot miveltek, kik közüül nem régen is 1574 esztendő tájban Poson felé sokakat benne megégettenek. Kik szörnyű dolgokat vallottak, kiknek ugyan királyné asszonyok van és annak szavára rettenetes dolgokat mivel az ördög. De mind azért, hogy végre elveszesse őket”.³⁹ Sajnos ezidáig nem sikerült pontosítani, hogy mikor és hol zajlott le ez az eset, kiket és miért vádoltak meg. A perről nem maradt fenn semmilyen bírósági feljegyzés. Nem kizárt, hogy tényleg elítélték és kivégezték őket, hiszen nem ez az egyetlen eset, amelynek nincs dokumentációja.

Ha az időrendi összegzést követjük, meg kell említenünk Pozsony szabad királyi városban egy ismeretlen asszony perét 1584-ből és kettőét a 17. század kezdetéről.⁴⁰ Az első elítéltről nincsenek pontos adataink. Sokkal több adat maradt fenn viszont Borlobás Tóth Anna peréről (*Agatha Toott Borlobaschin*), akit 1602. május 24-én megégettek.⁴¹ Nagsann Dénes feleségét, Erzsébetet (*Elizabetha Dionisy Nagsanny Haußfrav von Muckendorff*⁴²) 1602. június 5-én ugyanilyen szörnyű halál érte. Az eddigi kutatások szerint Pozsonyban több perre nem került sor. Ez az optimista nézőpont a felvilágosult pozsonyi polgárokról azonban még változhat, ha részletesebben megvizsgálják a bírósági könyveket. Ennek ellenére valószínű, hogy a város nem tartozott a „nagy” boszorkányüldöző városok közé.

A perek többségét a vármegye vagy az úriszék kezdeményezte. Részletesebben megismerkedhetünk az 1619-es vizsgálattal, amely során a szelincsi Tóth György feleségét

³⁶ MOL, Q 230, Hideghéthy család, DL 95028.

³⁷ Bessenyei 2000: 324.

³⁸ Bessenyei 2000: 325–326.

³⁹ Bornemissza 1578: 810.

⁴⁰ Horna 1933: 29–42; Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 559–572.

⁴¹ Az első név szerint ismert boszorkánysággal vádolt pozsonyi asszony emlékére az Uroboros polgári társulás Ludmila Cvenegrošová akadémiai szobrász javaslata alapján emléktáblát állíttatott. Megégetésének 400. évfordulóján avatták fel. Az emléktábla elhelyezésére a Mihály-kaputól nem messzire – ahol valószínűleg a máglya állt – hosszú ideig kellett várni, amíg az illetékes hivatalok engedélyezték.

⁴² Muckendorf (Szúnyogdi), Pozsony része.

Ilonát és Nagy Balázsnét, Borbálát fogták perbe.⁴³ A helybeli lakosok és szomszédok vallomásai keveset mondtak. A jegyzőkönyv szerint a bírónak is az volt a benyomásuk, hogy semmi olyat nem hallottak, ami egyértelmű bizonyíték lett volna. Az időjárás-előrejelzések és lehetséges kapcsolatai a természettel nem voltak eléggé súlyos bizonyítékok. A rontás vádját pedig megcáfolták a tanúk vallomásai, amelyek szerint az érintett személy akkor még nem lakott a faluban. A helyzetet azonban a modorsdorfi⁴⁴ Vrabel Ádám feleségének, Katusnak a vallomása bonyolította, aki mindkét szelincsi asszonyt meggyanúsította, de ítélethozatalkor a vallomását visszavonta. Ilonát ennek ellenére megkínozták, Borbála felmentését tíz szavahihető lakos esküjéhez kötötték. Az ítéletet végül átértékelték. Ilonának a felmentésért húsz személy jóállását kellett megszereznie. Katust megégették.⁴⁵

Az 1670-es években perek sorozatára került sor. A pannonhalmi apátság úriszéke a dénesdi Tóth Ádám jobbágyot vizsgálta, aki azonban megszökött.⁴⁶ 1676-ban négy asszonyt vádoltak meg egy ismeretlen csallóközi faluban, akiknek a *procurator* a szokásos büntetést kérte, a máglyahalált. A bíróság elfogadta a büntetés módját.⁴⁷ Egy hónap múlva az úriszék Dunaszerdahely-környéki falvakból származó hat asszony ügyét tárgyalta, de semmit sem sikerült bizonyítani, így fogságbüntetéssel megúszták.⁴⁸ Ugyanabban az évben a Pálffy-féle úriszék Vöröskőn Kris Katalint és Sipos Annát vizsgálta. Ebben az esetben is felmentették őket a boszorkányság vádja alól.⁴⁹ A somorjai bíróság azonban 1677 szeptemberében újra összeült, hogy hét asszony és egy férfi ártatlanságáról vagy bűnösségéről döntsön (a vádlottak között nemesi származásúak is voltak). A bíróság máglyahalálra ítélte a nőket, a férfit pedig felmentette.⁵⁰ Fél év múlva Darnó községben újabb pert tárgyaltak, de az úriszék a vádlottakat felmentette.⁵¹

Ezután a helyzet rövid időre megnyugodott, azonban ez csak vihar előtti csend volt. Somorja városában 1691 augusztusában kezdődő tárgyalás ügy került be a köztudatba, mint a nagy boszorkányper (*Monster-Hexenprozess*).⁵² A 23 vádlott a kínzások alatt további személyeket nevezett meg, így a gyanúsítottak végeláthatatlan sora alakult ki. Ennek ellenére csak egyet, Anna Mária Haczl alias Volffin nevűt ítélték halálra, akit először lefejeztek, majd testét máglyán égették el. A többiek testi fenyegetést és pénzbüntetést kaptak. Szintén Somorján került sor Kovács György feleségének, Pintér Annának a perére, aki 1696-ban végezte máglyán.⁵³ Zamboczné Nagy Juditot és Prémes Magdalénát 1701 júliusában szintén ilyen halálra ítélték.⁵⁴ 1701 decemberében zajlott egy bizonyos Juditnak, Szabó István feleségének a pere Felsővamosban. Az asszonynak szerencséje volt, mert a 66 kihallgatott tanú közül senki sem hozott fel ellene komoly vádat. Ez az ügy azért is érdekes, mert közben egy másikra is fény derül, amelyre egy idős, talán 62 éves tanú emlékezett: Kőte János hadnagyot boszorkányság vádjával megfűrésztötték a Dunában, majd (valószínűleg az elégtelen bizonyítékok miatt) elengedték, de kiűzték a szomszédos Nyárasd községbe.⁵⁵ A bazini bűneseteket tartalmazó könyv egyik rövid bejegyzése említi egy Lony Ágnes alias

⁴³ Bessenyei 2000: 327–355.

⁴⁴ Vágmagyarád, Nagyszombat része.

⁴⁵ Erről a perről is csak a szelincsi boszorkányokkal kapcsolatban tudunk. Katust 1619. július 20-án végezték ki Nagyszombatban.

⁴⁶ Schram 1970a: 487; Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 264.

⁴⁷ Bessenyei 2000: 355–356.

⁴⁸ Bessenyei 2000: 357–359.

⁴⁹ Uo. 360–361.

⁵⁰ Uo. 361–371.

⁵¹ Schram 1982: 245–247.

⁵² Horna 1935: 13–44; Klaniczay-Kristóf-Pócs 1989: 599–630.

⁵³ Bessenyei 2000: 371–376.

⁵⁴ Uo. 377–381.

⁵⁵ Uo. 381–383.

Hornyaczkát, aki varázslatokkal magához tudta csalogatni a kiszemelt személyt.⁵⁶ Bazinban 1725-ben került gyanúba Magnus Topfer. Az ítélet szerint fejvesztéssel kellett bűnhődnie.⁵⁷ A csallóköznyéki Fúró Kata ellen kétszer indítottak eljárást. Először 1708-ban, amikor Libárdy Istvánné Nagy Évával együtt vádolták meg, majd újra 17 év elteltével.⁵⁸ A sok hasonló ügy közül, amelyeket a falusi lakosság kezdeményezett, elkülönül egy, amely 1708-ban Bercsényi Miklós nevéhez fűződik. Tolvay Gábor feleségét gyanúsította meg varázslással.⁵⁹

Az Esterházyak semptei uradalmában 1711-ben vette kezdetét a perek sorozata. Először csak a boszorkányok összegyűjtését rendelték el.⁶⁰ Mai szemmel nézve a vádak nevetségesek voltak: Domasz Judit kendővel kötötte át a tehén szarvát, Vargha Zsuzsanna a tehén alá tollat szórt, Sámota Magda télen friss barackot evett és Csizmazia Dorottya megrontotta azokat, akikre haragudott, így azok megbetegedtek.⁶¹ Csallóköznyéken 1711-ben Kovács Ferenc feleségét, Varga Annát is meggyanúsították. A tanúvallomások olyan súlyosak voltak, hogy lefejezésre ítélték és testét máglyára vetették.⁶² A semptei uradalomban újabb és újabb perek kezdődtek, 1713–1730 között összesen nyolc.⁶³

Több Pozsony megyei perre a nagyszombati bíróság előtt került sor. 1718-ban a gerencséri Tyelarkát, a rózsavölgyi Volarkát és a vágmagyarádi Sevcovát alias Kminkát idézték bíróság elé.⁶⁴ 1726 július–augusztusban a felsőszili Nizsnánszki György feleségét, Anna Augusztát és Sipkovszki Györgyné Dyeravich Annát hallgatták ki.⁶⁵ 1743–1744-ben egy nagy boszorkányperben az első vádlott a rózsavölgyi Abdonik György özvegye Görög Magdaléna volt. Az ítélet így szólt: „*Mert sok Embernek különböző Dolgokban Szörnyen káros volt és Isten Tízparancsolatának felolvasása után tetteit megbánta, büntetésekképpen, másoknak példaképpen mint Nyilvánvaló Boszorkány a Kivégző Helyen lefejeztessék Utána megégettessék*”. A szintén rózsavölgyi Nemez János feleségéről Anna Chlebová alias Jamborkáról is így ítélték: „*mint Nyilvánvaló Boszorkány és Gonosz Asszony a Kivégző Helyen lefejeztessék Utána megégettessék*”.⁶⁶ Mindkét esetet súlyosbította, hogy szülőfalujuk is igazolta boszorkányságukat. A Chlebovával való együttműködés miatt Basznak Katalint és

⁵⁶ Uo. 384.

⁵⁷ Uo. 390–391.

⁵⁸ Uo. 392–404.

⁵⁹ Thaly 1881: 40–60, 115–132.

⁶⁰ A gyanúsítottak: Domasz Györgyné Pintér Judit, Vargha Miklós özvegye Zsuzsanna, Sámota György özvegye Magdaléna, Csizmazia Jánosné Dorottya, Molnárné, Magda, szlovák bába, Pór Mártonné Anna.

⁶¹ Schram 1970a: 487–492.

⁶² Uo. 492–496.

⁶³ Ezek a következők voltak: 1713-ban tehénpásztorné ellen Csallóköznyéken (Schram 1970a: 496–499.). 1714-ben hat női és két férfi boszorkány ellen Cseklészen. Itt valószínűleg nem került sor kivégzésre, a többséget felmentették vagy kiűzték (Schram 1970a: 499–502, 504–507.). Vezekény Jósáné és fia esetét is vizsgálták (Schram 1970a: 502–504.). 1714 novemberben Szencen Pintér Judit, alias Róth, Tomesz György felesége került bíróság elé (Schram 1970a: 507–509.). 1718-ban Tallóson Görög János és Kiss Mihály feleségét gyanúsították. Az eredmény nem ismert (Schram 1970a: 509–513.). Nagyon bizonytalannak tűnik a szenci Morvay Judit egyetlen vádlójának vallomása 1719-ből. Az ügy folytatásáról nincsenek adataink. (Schram 1970a: 513–514.). A semptei kivizsgálások 1727–1728-ban folytatódtak, amikor Gál János felesége, Baraczkay Katalin keveredett gyanúba Nagymácsédon. Az ügy folytatásáról szintén hiányoznak az adatok (Schram 1970a: 514–521.). Az utolsó két semptei boszorkányt, a csallóköznyéki Pásztor István özvegyét, Katalint, valamint Varga Györgyné Toman Katalint 1730 áprilisában hallgatták ki (az eredményt nem ismerjük) (Schram 1970a: 523–529.)

⁶⁴ Bessenyei 2000: 384–390. Az ítélet nem ismert.

⁶⁵ Uo. 404–417.

⁶⁶ A szlovák nyelvű szövegek szabad fordítások (a szerk. megjegyzése). Az eredeti szövegek: „*Protož ona mnohim Lidem w rozlicznich Weczach Prehrozne skodliwa bila a Proczy desatoro Bozich Prikazanij skrz Predmenuwane swe zle skutky zohresila se bo za Pokutu, insim Pak na Prikklad yakosto Zyewnu Bosorku na Po Prawnem Mistye styata a Potemak z palena bude*”; „*yak zyawna Bosorka a Mrcha Zena na poprawnem Miste Styata, a potem Spalena bude*“.

Abdonik menyasszonyát, Huszany Máriát is perbe fogták. Az elsőt kínzás után elengedték, a másikat örökre száműzték a városból és Pozsony környékéről.⁶⁷

Bél Mátyás – közismert munkájában – egy érdekes esetet írt le, amelynek azonban nincs dokumentációja, és nem lehet tudni, hogy mikor történt. Vajka községében hetven gyanús személyt találtak, akiket vízbe merítettek. Az egyik személy, azok közül, akik lesüllyedtek – és így az ártatlanságuk bebizonyosodott –, a hóhér gondatlansága következtében vízbe fúlt. A baleset a lakosság elégedetlenségét váltotta ki és zavargásokat idézett elő.⁶⁸

Pozsony megye 1732-ben Mészáros Ferencné Jankó Évának és Vörös Istvánné Molnár Juditnak a személyében keresett boszorkányokat. Öt év múlva a gyanú Konkrek Mártonra és Nyemec Máriára esett.⁶⁹ A boszorkányüldözések megyei történetének dicstelen fejezetét a dénesdi illetékességű Dubiczter János György elleni vizsgálat zárta le.⁷⁰ Nyilván a helyi lakosok közötti ellentétek állhattak a háttérben, mivel a községi elöljáróság levelében pénzbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy Dubiczter tudomására hozzák az ügyet. Lehetséges, hogy az italosság vádja is szerepet kaphatott, mert a tanúk azt állították, hogy a vádlott szeretett felönteni a garatra. Tekintettel arra, hogy a perre két évvel Mária Terézia rendelete után került sor, több mint valószínű, hogy ezt az „utolsó” boszorkányt nem büntették meg.⁷¹

A kutatási területek kiszélesítése

A bemutatott kivizsgálások – és azok, amelyeket még a további kutatások során ismerünk meg – részletesebb elemzést kívánnak. A tanúvallomások vizsgálata lehetővé tenné, hogy megismerjük a kora újkori ember mentalitását: az ismeretlen és a természetellenes előtti félelmét, igyekezetét, hogy az irracionális dolgokat megmagyarázza. A másik oldalon az emberi természet tulajdonságait is felfedezhetnénk. A rosszak közül az irigységet, a gyűlöletet, a gyanakvást, a rosszakaratot, és a pozitívakat, az állítólagos boszorkányok melletti kiállást (a gyógyítás és segítség különböző formái) vagy a kedvező tanúvallomásokat. Nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a kora újkori ember gondolkodását mennyire meghatározta a természetfölötti lényekbe és azok képességeibe vetett hit, ill. hogy milyen komolysággal fogadta el a mai racionális szemmel babonáknak nevezhető jelenségeket. Emellett érdekesek ugyanazon kifejezések, hasonló szóvariánsok előfordulásai egymástól távolabb eső vidékeken is. Egyértelműen kimutatható mindegyik perben a határtalan félelem, aggodás és nyugtalanság.

A további kutatásokat ösztönözheti, ha földrajzi térben képzeljük el Komárom, Nyitra és Pozsony megyéket. Ha kijelöljük azokat a helyeket, ahonnan a boszorkányok származtak, megállapíthatjuk, hogy ezek a települések nagyon közel vannak egymáshoz és út köti őket össze. A boszorkányok „gyűjtőhelye” a semptei uradalom területe, tehát Pozsony és Nyitra vármegye határvidéke volt (konkrétan Szered, Sempte, Nágymácséd). Meg kell említeni még Szencet és Somorját is. A következő „központokat” Nagyszombat környéke (Szelincs, Rózsavölgy, Felsőszil, Vágmagyarád), valamint a Csallóköz (Ekecs, Vásárút, Csallóközkürt, Egyházkarcsa; Feketenyék, Vezekény, Tallós) alkotta. Némely esetben az időrendi összefüggést is meg lehet találni, mert a perek rövid idő, két-három év alatt zajlottak le. Más esetekben nagyobb időközökkel, legtöbbször két évtizeddel, tehát egy generációval lehet

⁶⁷ Bessenyei 2000: 404–478.

⁶⁸ Komáromy 1910: 717–718. (461. sz. dokumentum); Bél 1736: 288.

⁶⁹ Ezek a peranyagok rövidesen publikálásra kerülnek.

⁷⁰ Bessenyei 2000: 478–484.

⁷¹ A Helytartótanács 1756. január 26-án mindegyik vármegyének elküldte azt a rendeletet, amely szerint a boszorkánypereket az ítélethozatal előtt az uralkodó elé kell terjeszteni. Közli Komáromy 1910: 431. sz.

számolni. A perekről sokat beszélhettek, a gyermekkori emlékekben így mély nyomokat hagyhattak. Az időrendi és tartalmi összefüggések feltárása meglepő eredményeket hozhat.⁷²

Megválaszolatlan kérdés még a perek egyenetlen földrajzi megoszlása is. Néhány terület mintha „kimaradt” volna a boszorkányüldözések hullámaiból. Az északabbra található megyékben (Árva, Liptó) ritkán zajlottak le, és viszonylag ritkábban fordultak elő Sáros megyében. Ellenben Komárom, Pozsony vagy Zemplén megyében sűrű az előfordulásuk, és különösen gyakoriak Erdélyben.

Érdekes lehet az a kérdés is, hogy a bírák és a kivizsgálást végző személyek, hogyan viszonyultak a vallomások hitelességéhez. Érdemes lenne ezt a problémát megvizsgálni az első ismert perekől egészen a felvilágosult 18. század közepéig. Az ördögben és a boszorkányokban általánosan elterjedt hiedelem ellenére, a vizsgálóbírók számára, főleg az utolsó ügyeknél, az információk kevésbé tűnhettek megbízhatóknak. A felmentettek vagy kisebb büntetésekre ítélték száma azt jelzi, hogy a kivizsgálást végzők nem vesztették el ítélőképességüket és nem nyúltak mindig a végső megoldáshoz. Ennek ellenére a halálos ítéletek száma – főleg a 18. század első felében – magas, még akkor is, ha a vádakhoz más valódi bűncselekmények is társultak.

Miben kereshetjük a műveltebb emberek ilyen jellegű döntéseinek okait? A kutatás folyamán figyelembe kell vennünk egy bizonyos társadalmi megrendelést is. Ha a személyt a boszorkányság bélyegével illették, általában a lakosság körében ez negatív érzelmeket és reakciókat (viszály, veszekedés, zavargás) váltott ki. Az ellentmondásos személy eltávolítása nemcsak a közvéleményt nyugtathatta meg, hanem elrettentő példaként is szolgálhatott. Az érem másik oldalát a homlokegyenest ellentétes hatás jelenthette, amikor új üldözést és a gyanús egyének megkeresését rendelhették el.

Az egykori Nyitra megye területének etnológiai kutatásai bizonyítják, hogy a boszorkányokról kialakult képzetek a vidéki környezetben tovább élnek. Tartja magát az a hiedelem, hogy annak a gyermeknek, amelyik foggal vagy valamilyen fölösleges jeggyel (pl. kelletténél több csonttal) jön a világra, esélye van arra, hogy boszorkánnyá váljon és természetfölötti tulajdonságokkal rendelkezzen. Az ilyen gyermekek betegesek, érzékenyek, és legkevesebb hatéves korukig külön kell rájuk vigyázni. Hatévesen általában eszméletvesztéssel együtt járó rohamot kapnak. A betegség alatt természetfölötti képességekre tesznek szert. A boszorkány érintéssel is megszerezheti a tudását, ezért érdekesek a haláluk körüli szokások. A haldokló boszorkány állítólag hosszú ideig szenved, mert sok rosszat művelt, és nem távozhat hamarabb a földi világból, amíg tudását át nem adja valaki másnak (a legjobb, ha családtagnak). Haldoklásuk alatt, ill. koporsójuktól a többi ember kellő távolságra van, és kerülik a vele való érintkezést. A megszületett csecsemőnél a rontás elkerülésére különböző babonákat és védekező „mechanizmusokat” használnak. A szülő nő körül lepedőkből sátort csinálnak, sarkaiba fokhagymát helyeznek el.⁷³ Semmi esetre sem hagyhatják az újszülöttet magára, nehogy kicseréljék őt. Fennmaradt a rontásban való hit, és máig működnek olyan egyének, akik képesek a rontást felismerni és gyógyítani vagy megszakítani.⁷⁴

A zaboraljai községekben végzett kutatások igazolják, hogy a közösségből való „kilógás”, a megszokott, változatlanul ismétlődő viselkedésformák megbontása, az íratlan társadalmi normák túllépése gyakran vonták maguk után a gyanúsítást. Sokszor azonban elég volt valamilyen fizikai rendellenesség (púposág, hajlott testtartás, kicsavarodott végtagok) vagy kisebb bőrelváltozások (ragyásosság, szeplősség, anyajegy), hogy boszorkányról kezdjenek sugdolózni. Pográny és Barslédec községekben máig hisznek abban, hogy a tojás kölcsönzése

⁷² Carlo Ginzburg a 14–15. századi franciaországi anyagok lehetőségeiről hasonlóképpen elmélkedik. Ginzburg 2003: 99.

⁷³ Ez már minden bizonyonnyal eltűnőfélben van, mivel már a nők nem szülnek otthon.

⁷⁴ Virt 2004: 482–491.

a hónap első péntekén egyértelmű bizonyíték arra, hogy varázslásra használják fel. Biztos, ami biztos, azon a napon – hasonlóan a Luca-naphoz –, senki semmit nem ad ki otthonról. Az a hiedelem is él, hogy a boszorkányok seprűnyélen repülnek a boszorkányszombatra. Képesek emberek vagy állatok képét is felvenni, de az első esetben a pata elárulhatja őket. A rózsafüzér állandó hordása és a szenteltvíz legalább egyszer egy napi fogyasztása nyújtja a leghatásosabb védelmet.⁷⁵

Végezetül – talán egy jó adag iróniával fűszerezve – érdemes megemlíteni egy furcsa összefüggést. Amiért néhány száz évvel ezelőtt embereket vetettek máglyára vagy „kegyesebben” lefejezték őket, most nagy pénzeket fizetnek és jó üzletet csinálnak belőle. A különböző jósnőkre, csodás gyógyítókra, sarlatánokra és a csodagyógyszereket, kenőcsöket előállító iparágakra gondolok. Az emberiség mindig hajlamos lesz hinni a tévhitekben és keresni fogja az egyszerű megoldásokat.

Források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

DL 235068, 95028.

Q 230, Hideghéthy család: DL 95028.

Nyitramegyei Közlöny (1887)

Bessenyei József (szerk.) 1997: *A Magyarországi boszorkányság forrásai*. I. kötet. Budapest

Bessenyei József (szerk.) 2000: *A Magyarországi boszorkányság forrásai*. II. kötet. Budapest

Bornemisza Péter 1578: Negyedik Rész Az evangéliumokból és az epistolakból való tanuságoknak. Költ Semptéröl

Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva 1989: *Magyarországi boszorkányperek*.

Kisebb forráskiadványok gyűjteménye. I–II. kötet. Budapest

Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1899: *Corpus Juris Hungarici*. Budapest

Komáromy Andor 1910: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest

Schram Ferenc 1970a: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. I. kötet. Budapest

Schram Ferenc 1970b: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. II. kötet. Budapest

Schram Ferenc 1982: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. III. kötet. Budapest

Hivatkozott irodalom

Áldásy Antal 1896: Tököli Miklósné Jakusith Zsuzsanna ellen indított boszorkányperben felvett jegyzőkönyv 1662. *Történelmi Tár*. 171–175.

Bartal, Antonius 1901: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae

Bél Mátyás 1736: *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. II. kötet. Viennae

Delumeau, Jean 1999: *Strach na Západě ve 14.-18. století*. II. kötet. Praha

Dülmen van, Richard 1990: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Budapest

Floreková, Iveta 1996: Sedriálny protokol Oravskej stolice z rokov 1688–1735. *Zborník Oravského múzea*. 13. 9–24.

Ginzburg, Carlo 2002: *Benandanti*. Praha

Ginzburg, Carlo 2003: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése*. Budapest

⁷⁵ Jancsó-Sípos 2004: 492–499.

- Holuby, Jozef Ľudovít 1893: Čarodejstvo pred duchovným súdom žilinského ev. kontubernia v XVI. a XVII. storočí. *Slovenské pohľady*. 13. 377–386.
- Horna, Richard 1928: Príspevky k dejinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku. Dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století. Bratislava
- Horna, Richard 1933: *Zwei Hexenprozesse in Pressburg zu Beginn des XVII. Jahrhundert*. Bratislava
- Horna, Richard 1935: Monstrproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století. *Ročenka Vedeckých ústavov mesta Bratislava*. Bratislava. 13–44.
- Horváthová-Čajánková, Emília 1959: Liečebné praktiky čarodejníc na severozápadnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia. *Slovenský národopis*. 7. 433–435.
- Jancsó-Sípos Anna 2004: *Boszorkányhiedelmek Zoboralján*. In: Pócs Éva (szerk.) Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről. IV. kötet. Budapest, 492–499.
- Klanciczay Gábor 1993: *Hungary: The Accusation and the Universe of Popular Magic*. In: Ankarloo, Bengt – Henningsen, Gustav (szerk.) *Early Modern European Witchcraft. Centres and Peripheries*. Oxford, 219–255.
- Kočiš, Jozef 1982: *Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo*. Martin
- Komáromy András 1897: Listius Anna Rozina bűnpöréhez. *Történelmi Tár*. 459, 626–652.
- Križko, Pavel 1894: „Striga” Dora Struhárová. *Slovenské pohľady*. 14. 174–185.
- Kulcsár Zsuzsa 1961: *Inkvizíció és boszorkányperek*. Budapest
- Majtánová, Marie – Majtán, Milan 1970: Materiály o čarodejnických procesoch v Krupine z konca 17. storočia. *Slovenský národopis*. 18. 137–145
- Majtánová, Marie – Majtán, Milan (szerk.) 1979: *Krupinské prísne právo*. Bratislava
- Mednyánszky Dénes 1883: Boszorkánytárgyalás a mult században (1745). *Századok*. 17. 598–599.
- Nagy László 1985: *A rossz hírű Báthoryak*. Budapest.
- Nagy László 1997: *Botránykövek régvolt históriánkban*. Budapest.
- Pócs Éva 1983: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia*. 94. 134–146.
- Pócs Éva 1997: *Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Budapest
- Roszner Ervin 1887: *Régi magyar házassági jog*. Budapest
- Szádeczky-Kardoss Irma 1993: *Báthory Erzsébet igazsága*. Budapest
- Szeghyová, Blanka 2004: Žena a zločin vo východoslovenských mestách v 16. storočí. In: Lengyelová, Tünde (szerk.) *Žena a právo. Spoločenské a právne postavenie žien v minulosti*. Bratislava, 67–85.
- Thaly Kálmán 1881: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. *Századok*. 15. 40–60, 115–132.
- Tóth G. Péter (szerk.) 2000: *A Magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848*. Veszprém
- Virt István 2004: *Boszorkányság a Nyitra környéki magyaroknál*. In: Pócs Éva (szerk.) Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről. IV. kötet. Budapest, 482–491.

CSECSEMŐGYILKOSSÁGOK POZSONY MEGYÉBEN A 17–19. SZÁZADBAN

A csecsemő- és gyermekgyilkosságok, gyermekelhagyások, valamint az ehhez hasonló bűnesetek különféle megnyilvánulásai sajnos napjaink híradásainak elég gyakran szereplő témakörei közé tartoznak. Úgy tűnik, hogy az emberi konfliktusok ilyen szélsőséges megjelenési formái súlyos társadalmi problémaként elsősorban a szociálisan instabil környezeti hatások alatt állók, valamint a súlyosan sérült társas viszonyok között élők körében jelentkeznek. A problémakör jelenkori elemzői, az egyre inkább szaporodó válásokkal kapcsolatban, a nem mindig hatékony konfliktus-megoldó igyekezetekre mutatnak rá, amelyek a válás utáni gyermekfelügyeleti kérdéseket lennének hivatva kezelni. A kutatók felhívják a figyelmet arra is, hogy a közös gyermekfelügyelet lehetőségének általában ellentmondó, az egyik vagy másik fél kizárólagos felügyeletét biztosító helyzetmegoldási gyakorlatok a gyermekgyilkosságok vagy gyermekrablások eseteinek mintegy 90%-ban az elkövetett bűntettek mozgatórugóiként értékelhetők.¹ Kétségtelen, hogy az ilyen krízishelyzetek következtében végbement szélsőséges cselekedeteknek bonyolult lélektani vetületei vannak. E tekintetben viszont ugyancsak kétségtelen hatással bírnak a mindenkori társadalmi értékrendek történelmi koronként változó prioritásai. Ezek közé lehet sorolni például a gyermek társadalmi szerepéről, fontosságáról alkotott nézeteket és a koronként változó gyermekszemléleti képet is.

A gyermekszemlélet történeti változásai

A tárgyalt bűnesetek az embert történelme során szinte végigkísérték. Társadalmi megítélésük viszont korántsem merítette ki mindig a felháborodás, valamint a bűntett egyértelmű elítélésének fogalmát. Ezeknek a mai szemmel nézve természetes környezeti reakciónak a kialakulásához valószínűleg hosszú út vezetett. A gyermekgyilkosságok ismert ókori esetei elsősorban a gyermek elfogadásával vagy megtagadásával függhetnek össze.² Elsősorban a törvénytelen, beteg, illetve kéretlen nemű gyermekek vonatkozásában megnyilvánuló születés-szabályozásnak korukban korántsem elítélendő módjaként voltak jelen. Az ókori Görögországban például a gyakorlat jogi és kulturális elfogadásáról beszélhetünk. Ugyanakkor ez nem zárta ki az ádozatok iránti részvét érzésének, kimutatásának a jelenlétét. Sokakat éppen a sorsára hagyott, kített gyermek iránti részvét vitt rá az örökbefogadásra.³

Bár a gyermek mai társadalmi képének kialakulásában a keresztény tanok kétségtelenül nagy szerephez jutottak, ezek pusztá megjelenése és elterjedése még korántsem jelentette a gyermekszemlélet, valamint a fentiekben vázolt gyakorlat megítélésének gyökeres átalakulását. Annak ellenére, hogy a kereszténység szabad gyakorlása a Római Birodalom területén 313-tól biztosított volt, a gyermekgyilkosság csak 374-től számított főbenjáró bűnnek. A germán szokásjogban a tárgyra vonatkozó tiltások a 6–7. század folyamán jelentek meg. Szintén jelzésértékű, hogy az első ismert gyermekmenhelyet, amely a templomkapu elé kített gyermekek ellátására és nyolcadik életévükig való nevelésükre szolgált, csak 787-ben alapították. A középkori gyermekszemlélet alakulása a még gyerekcipőben járó gyermekkortörténet kutatói körében különféleképpen kerül megítélésre. Egyesek szerint

¹ Hernádi 2001: 95–113.

² Az ókorban jelenlévő rituális gyermekgyilkosságokat – lényegesen eltérő jellegüknél fogva – ezek közé nem sorolhatjuk.

³ French: A gyermek hatásának története. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>)

a gyermekgyilkosságok és hasonló cselekedetek már az 5. századtól kezdve általános büntudatot váltottak ki.⁴ Mások szerint a magas halandóságnak köszönhetően a szülő-gyermek viszonyt a távolságtaró közöny jellemezte. Megjelennek olyan elképzelések is, amelyek a magas csecsemőhalandóságot egyenesen a gyermekgyilkosságok rejtett formáinak (a gyermek elhanyagolása, helytelen táplálása, tudatlanul veszélynek való kitévése stb.) tekintik és a praktizáló szülők számlájára írják.⁵

A gyermekkép átalakulásában jelentkező gyökeres változásokat a reneszánsz eszmék elterjedése hozta meg. A gyermek családon belüli fontosságának, szerepének megnövekedésére olyan kézzelfogható jelek utaltak, mint például a humanista szerzők műveiben megjelenő gyermekkel való törődés, a gyermek fejlődését elősegítő nevelés fontosságának és a célszerű tanítás helyességének hangsúlyozása stb. Ugyanilyen árulkodó jelnek tekinthető a játékgyártás újkor eleji elterjedése, vagy a képzőművészeti gyermekábrázolásokban végbement változások: a festmények tematikájában megjelenő idillikus családábrázolások, a 16. században megjelenő gyermekportrék, és ezek közül az egyértelmű gyermekérték-növekedésre utaló, a halott gyermekek ravatalát ábrázoló festmények.⁶ Mindezen változások természetesen a gyermekek ellen elkövetett bűntettek általános elítélésének szigorodását és ennek jogrendbeli lecsapódását vonták maguk után.⁷ Ez különösen érvényes lehetett a témakörünkbe tartozó szélsőséges bűncselekmények esetében. Mivel az újkor írott forrásai a középkoriakkal egybevetve mind mennyiségi, mind pedig tartalmi szempontból sokkal gazdagabbak, az ilyen esetekről aránylag pontos és árnyékolt képet kaphatunk. Jelen tanulmányunkban az újkori Pozsony megye büntetőtörvényszékének vonatkozó iratanyagát kívánjuk felvázolni. Azokat az eseteket szeretnénk közreadni, amelyek a további ilyen irányú kutatásokat segíthetik.

A forrásanyag

Pozsony megye büntetőtörvényszékének tevékenységéről annak fennmaradt iratanyagán keresztül, 1631-től alkothatunk pontosabb képet. Az anyag az 1853-as évvel bezárólag közel három és fél ezer büneset iratát tartalmazza, a tárgyalta eseteknek néhol töredékes, másutt komplexebb képét mutatva.⁸ A témakörünkhöz kapcsolódó iratanyag mennyiségéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy hasonló esetekkel a megye törvényszéke aránylag gyakran

⁴ B. Lyman: Barbárság és vallás. Késő római és kora középkori gyermeknevelési szokások. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>). 35, 39, 41.

⁵ Dóka: Szerették-e gyermekeiket a középkor anyái? (http://primus.arts.u-szeged.hu/~pukanszky/mars/Doka_Helga1.htm). 1–8. A szerző az elmúlt 2–3 évtized gyermektörténet-kutatóinak, többek között Philippe Aries, Lloyd de Mause, Edward Shorter, Shulamith Shahar vonatkozó elméleteit értékeli és hasonlítja össze.

⁶ Orning: A gyermekszemlélet történeti alakulása a képzőművészeti alkotások tükrében. (<http://www.iqdepo.hu/dimenzio/19/19-01-01.html>)

⁷ A büntett szigorú elítélése nemcsak az országos szintű törvényhozásra, hanem a pallosjoggal bíró települések középkori bíraskodási szokásjogára is általánosan jellemző volt. A lengyelországi Poznanban például a tett elkövetését még a 16–17. század folyamán is a városi jogkönyv által megszabott hagyományos módon élve eltemetéssel vagy karóba húzással büntették. Karpiński 2004: 92.

⁸ A peres ügyek a 17–18. században a megyék új, közgyűlésen kívüli fórumán, az ún. szedriális (törvényszéki) üléseken kerültek megtárgyalásra. 1613-tól országgyűlési határozatra a bírói jogkörökkel rendelkező megyei tisztek tekintetében jelentős változások álltak be. Külön testület jött létre, a megyei ítélőtábla, melyet az ugyancsak megyei tisztújítások választott táblabírók alkottak. Elvileg a táblabírákon kívül más tisztviselőnek nem állt módjában a tárgyalások menetébe közbeszólni. A megyék törvényszéki üléseit – szükség szerint – általában az alispán összehívására tartották. A 17. század vége felé az ülések fokozatos szakosodása figyelhető meg, a büntető perek tárgyalásai elkülönültek a polgári perek tárgyalásától. A megyei törvényszék a nemesség tekintetében elsőfokú bíróságnak, a többi lakossággal szemben (a szabad királyi városokat leszámítva) fellebbező fórumnak számított.

foglalkozott. A már felvázolt időszak intervallumában, tehát 1631–1853 között, összesen 82 megtárgyalt esettel találkoztunk, ami más – ezekhez képest prózainak tűnő – bűnesetek gyakoriságának ranglistáján a csecsemő- és gyermekgyilkosságoknak előkelő helyet biztosít.⁹ Összehasonlításképpen álljon itt néhány adat. Például a súlyosabb verekedésekkel (általában nemes személyek részvételével) 80-szor, lótolvajlással 50-szer, útonállással 30-szor találkoztunk. Figyelemre méltó a mindenkori vád megállapításánál tett éles különbség, amely egyértelműen elválasztja egymástól a szándékosság feltételét magában hordozó gyermekgyilkosság, valamint a véletlenszerűség lehetőségére, a szándékosság hiányára utaló gyermekölés fogalmakat.¹⁰ Az értékelés során több szempontot is érvényesíthetünk: a tettes társadalmi állapotát, életkorát, szellemi beszámíthatóságát, az eset tettelegességét vagy véletlenszerűségét, a tett indítékát, az elkövetés módját stb. Ezek a szempontok a vizsgálatok és tárgyalások menetében is rendkívüli fontossággal bírtak, végső soron ezek határozták meg az ítélet meghozatalát is.

Az elkövetők

A bűneset következtében folytatott 82 perben összesen 90 személy került a megyei törvényszék színe elé. Ebből 18 volt férfi, a többi nő. A férfiak közül – a gyilkosságban való segédkezés vagy a tett elkövetésére való felbujtás következtében – nyolcan kerültek bűnrészesség vádjával bíróság elé. Legtöbbjük a megölt gyermek apjaként azonosítható. Nagy részük a megyei nemesség sorából került ki. Ezek esetében a tragikus következmények elsősorban a náluk szolgáló lányokkal szemben elkövetett hatalmaskodásoknak tudhatók be.

Az egyes csecsemőgyilkosságok elkövetőiként, az esetek többségében, maguk az édesanyák szerepeltek. A vádolt anyák nagyobbik része nemtelen szolgáló volt. Nemes származásával négy esetben találkoztunk, ezek közül egy szintén szolgasorban állt. Döntő többségük hajadon, férjes asszonnyal kétszer, özvegygel ötször találkoztunk. A vádlottak közül 23-an még nem érték el a felnőttkor akkor érvényes határát, tehát a 24. életévet. A legfiatalabb anya 15 éves volt.¹¹

⁹ A témakörünkbe foglalható perek végleges számát a fennmaradt iratanyag, valamint a hozzá készült korabeli segédletek, vonatékok (elenchusok) és mutatók elemzése után kaptuk meg. Nagy segítséggel szolgált az iratanyaghoz készített leltári segédlet (Balogh 1976).

¹⁰ A 82 eset közül a gyermekölés fogalmát 45, a gyilkosságét pedig 28 merítette ki. Mindössze 5 eset minősült gyermekelhagyásnak. Az említett 82 eset közül 62-vel sikerült bővebben megismerkednünk. Az alábbiakban közölt statisztikai adatok – mivel az összes, 82 esetre külön nem utalhatunk – az iratanyagban fennmaradt 62 per dokumentációján alapulnak. Nem áll módunkban mindegyik esettel külön-külön foglalkoznunk, a tanulmányunk nem is ez a kitűzött célja, a problémakörhöz inkább a vonatkozó adatokat vázoljuk fel.

¹¹ Összehasonlításként érdemes egybevetni tanulmányunk statisztikai eredményeit Andrzej Karpiński lengyel történész öt 16–17. századi lengyel város (Krakkó, Poznan, Lvov, Gdansk, Lublin és Varsó) törvényszéki iratainak alapján tett megállapításaival. Ezek szerint a kérdéses időszakban a tárgyalt bűnesetekben elítélt nőknek az összes elítélttel szembeni aránya a 16. század eleji 0,8%-ról a 17–18. század fordulóján tapasztalható 8,4 %-ra emelkedett. A szerző által értékelt 90 dokumentálható bűnesetben a vádolt személyeknek több mint 95%-a nő volt, akik leggyakrabban az áldozatok anyjaként szerepeltek. Túlnyomó többségük házasságon kívüli kapcsolatot fenntartó, szolgasorban lévő hajadon volt. Gyermekük apját (háziurukat, szolgatársukat stb.) a legtöbb esetben megnevezték. Kapcsolatuk terhességük tényének kiderülése után általában cserbenhagyásukkal végződött. A tett elkövetésének beismerése egyet jelentett a halálos ítélettel. A 90 bűneset közül 57-nek maradt fenn az ítélete, ezek 65%-a halálbüntetéssel sújtotta az elkövetőket. A statisztikai adatok közlésénél a szerző joggal figyelmeztet mintaértékükre. Azon megállapításával, miszerint a fennmaradt esetek alapján a tárgyalt bűnesetek gyakoriságára, elterjedésére vonatkozó teljes értékű következtetéseket nem vonhatunk le, mi is egyetértünk. Karpiński 2004: 91–92.

Az áldozatok

Az áldozatok csoportját többnyire újszülöttek alkották. Az esetek közül csak hatot értékelhetünk vetélsként. Ebből három tűnik természetes, három pedig mesterségesen előidézett vetelésnek. Az előbbieket az alperes felmentését eredményezték. Egy esetben a megölt gyermek 2 és fél éves volt. Az egyik 1831-es eset szerint a gyermek mostohaanyjának áldozata lett, aki őt a Fekete-vízbe fojtotta, mivel nevelésével nem kívánt vesződni.¹² Az áldozatok nemére 28 esetben sikerült fényt deríteni, ebből a fiúk száma 7, a lányoké 21 volt. Ikergyermek haláláról két eset tanúskodott. Az egyik teljes bizonyossággal koraszülés volt, míg a másik esetben a megszületett testvérpár közül az egyik halva született fiú, a másik pedig lány volt, aki végül anyja gondatlansága miatt halt meg.

A bűnesetek elemzésénél lélektani szempontból fontosnak tartottuk magának a terhesség létrejöttének körülményeit is megvizsgálni. Itt kell megjegyeznünk, hogy erre a vizsgálat lefolyása alatt – hasonlóan a szülés lefolyásának körülményeihez – nagy hangsúlyt fektettek. Nem csoda, hiszen a hatályos törvények a gyermekgyilkosságot rendkívül szigorúan büntették. Úgy tűnik, hogy a korabeli jogrend alkalmazásánál a művi vetelés és szülés utáni gyermekölés között nem tettek nagy különbséget – a vádló ügyészek mindkettőt „*gyermekcsikkasztásként*” értékelték. A kiszabott büntetések súlyosságának tekintetében viszont már egyértelmű különbségek mutatkoztak, mert a gyermekgyilkosságot szigorúbban büntették.

Mindezekkel összefüggésben az újkori magyarországi törvénykezés két példáját kell megemlítenünk. II. Ferdinánd 1625. évi dekrétumának 6. törvénycikkelye az anya-, feleség- és gyermekgyilkosokról értekezett. Az ilyen esetekben az illetékes helybéli hatóságokat azonnali eljárás végrehajtására serkentette, miközben a büntetés kiszabásánál bizonyos mozgásteret hagyott, mivel azt „*kellő büntetésként*” nem pontosította. A gyilkosságokat viszont hűtlenségként kezelte. A dekrétum 2. cikkelye azt is kimondta, hogy a nemesi előjogok e tekintetben mit sem használnak.¹³ III. Károly 1723. évi törvényrendelete szigorúságában már sokkal konkrétabb volt. Ennek 11. cikkelye az atya-, anya-, férj-, feleség-, gyermek-, testvér- és vérrokongyilkosokat feltétel nélküli halálbüntetéssel sújtotta. A törvény ezen kívül néhány paráznaságot is hasonlóképpen értékelt: halálbüntetést szabott ki a mostohaanyák és -lányok megszeplősítőire, valamint a vérfertőzőkre.¹⁴ Ezeknek a törvénycikkeknek az értelmében a vád képviselői – vagy korabeli kifejezéssel élve a „*bosszuló ügyészek*” – a csecsemőgyilkossággal gyanúsítottak részére kivétel nélkül mindig halálbüntetést kértek. A fent említett körülmények tisztázása (a terhes állapot létrejötte, a szülés lemenetele, az anya fizikai-pszichikai beszámíthatósága stb.) a cselekedet szándékosságának mértékét volt hivatott meghatározni.

A bűnesetek körülményei, indítékok és következmények

Amennyiben a vádat képviselő mindenkori ügyészek véleményének teret engedünk, a vádolt anyáknak mintegy fele „*buja életmód*” következtében esett teherbe. Ezek között eléggé kirívó példákkal is találkozhatunk. Kardos Teréz 22 éves dunakiliti illetőségű szolgálólány perében a tanúk azt vallották: „*Altallyaban a legényeket nagyon szerette, s utánnok adta légyen magát (...) több legényekkel is volt szövetségbe, ifjú Tóth Ferencz után pedig jobban ő maga, mintsem ez eöutánna járt légyen (...)*”.¹⁵ Hasonlóképpen vallottak a tanúk 1823-ban Beszédes

¹² ŠAB, ŽB I., PS-T, 67. d., A XII-1089.

¹³ Kolosvári-Óvári 1900a: 242–243.

¹⁴ Kolosvári-Óvári 1900b: 575–577.

¹⁵ ŠAB, ŽB I., PS-T, 144. d., A XII-681.

Katalin nyéki zsellér estében is: „(...) hajadon bár (...) de testi kívánságoknak annyira tért engede (...) buja kicsapongásait mindaddig gyakorolta, míg azoknak terhét másodízben is kénytelen lőn érezni (...)”.¹⁶ Ezzel szemben Nagy Éva 20 éves deáki hajadon példáját hozhatnánk fel, aki az 1751-es vallomása szerint Pákozdy Gergely mátkájával „(...) mult esztendőben Pünkösöd ünnepén a szobában az asztal meget padon iczaka, midőn mások aluttak (...) egyszer közösködött (...)”.¹⁷ Sokan alkalmi szeretőik áldozataivá váltak. Németh Ágnes szemeti szolgáló 1845-ben a Duna áradásának megtekintésekor ismerkedett meg egy bizonyos Tamás nevű nádasdi molnárlegénnyel, akivel karácsony tájban Albakára mentek mulatni. Este 11 óráig a kocsmában táncoltak, majd a legény hazakísérte. Otthon Ágnes a legény hosszas unszolásának és azon ígéréteinek, hogy ha „megejti”, feleségül veszi, végül engedett. Röviddel ezután a molnárlegény eltűnt a láthatárról. Az eset tragikusan végződött, Ágnes gyermekét születése után megkéselte.¹⁸

Tartós párkapcsolatokra utaló adatokat csak 8 esetben találtunk, vérfertőzés gyanúja 3 esetben merült fel. Ritkán nemi erőszak nyomait is felfedezhetjük. Példaként Galambos Erzsébet 1800-ban történt esetét említhetjük, aki Aranyosi Ignác nemesszegi nemesnél volt szolgálatban. Vallomása szerint Aranyosi Ignáccal mintegy 20-szor közösült, s ha ellenkezett, az megverte őt. Miután terhességének tényére fény derült, Ignác különféle orvosságok szedésére és érvágásra biztatta, majd mivel ezek hatása mindjárt nem mutatkozott, Lovas Jánoshoz férjhez adatta.¹⁹

A bűnesetek többségének közös jellemzője a terhesség tagadása vagy annak leplezése volt. Tutsek Katalin Trencsén megyei napszámoslány, honos megyéje által kiállított útlevelel a tarsolyában a Pozsony megyei Bazinba jött napszámba, hogy terhességét szülőfalujában eltitkolhassa. A történet szerencsére csak gyermekelhagyással végződött, amit a törvényszék hat hónapi elzárással büntetett.²⁰ Ennél sokkal súlyosabb végkifejletbe torkollott Noszkovits Anna 20 éves tótgurabi szolgálólány esete, akinek büntetését 1849-ben tárgyalták. Anna rétei szolgálata alatt szeretőjétől „esett meg”, aki őt azzal hitegette, hogy elveszi. Mikor viszont terhességére fény derült, inkább katonának állt. Anna családjára, sógornőjével való rossz kapcsolata miatt, nem nagyon számíthatott. Állapotát mindvégig titkolta, leánygyermekét a szülést követően rögtön megölte. Arra a kérdésre, hogy miért tette, így válaszolt: „Azért, hogy haljon meg, mert szégyenlettem”.²¹

Az elviselhetetlen szégyenérzet, a társadalmi kirekesztettségtől való félelem az esetek legtöbbszöréről mind elmondható. Az ebből eredő lelki szorongás, párosulva a szinte törvényszerűen fellépő büntudattal, valamint az egyes esetek egyénileg átélt sajátosságai (nemi erőszak, cserbenhagyás stb.) a születendő gyermek iránti gyűlölet érzését is felkelthették, ami legtöbbször a tettegesség mozgatórugójává válhatott.²²

A szégyenérzet nemcsak a cserbenhagyott vagy „bajbajutott” anyák cselekedeteire volt kihatással, hanem a szűkebb családi környezetet is megviselte. Gábris Franciska 20 éves dimburgi hajadon 1850-ben koraszülött gyermekének holttestét a szégyen elkerülése végett anyja segítségével próbálta rejtegetni. Megmosdatták, ládába tették, majd a temető kerítése mellett elásták. Egy hét múlva – mivel a közelben állattúrás nyomait fedezték fel – a ládát átszállították a határba, ahol egy kereszt alatt újra elásták. Innen, amikor a környéken vadkantúrásokat fedeztek fel, a holttestet ladikkal a Morva folyón túli erdőbe szállították és

¹⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, 102. d., A XII-1299.

¹⁷ ŠAB, ŽB I., PS-T, 27. d., A XII-483.

¹⁸ ŠAB, ŽB I., PS-T, 105. d., A XII-1309.

¹⁹ ŠAB, ŽB I., PS-T, 45. d., A XII-862.

²⁰ ŠAB, ŽB I., PS-T, 117. d., A XII-1384.

²¹ ŠAB, ŽB I., PS-T, 102. d., A XI-1294.

²² Shulamith Shahar gyermeknevelés-történész egy 11. századi gyermekelhagyás esetével kapcsolatban a gyermek elhanyagolását az anya öngyilkossági vágyának helyettesítésével hozza összefüggésbe. Shahar: Gyermek születik. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>). 80.

ismét elföldelték.²³ Ugyancsak a szégyenérzet vitte rá a már említett Nagy Éva anyját, Takács Évát arra, hogy lánya törvénytelen fiúgyermekét a szülés után tőle elválassza, majd megölje. Megvallása szerint kiment az ólba, ahol kézzel ugyan meg nem fojtotta, sem nyakát nem tekerte, hanem a melléhez szorította és fel-alá járkált vele, amíg a gyermek élt. A tettének okát firtató kérdésre azt válaszolta: „(...) az ördög vett reá, szorongatás által kölletett nekie meghalni (...)”.²⁴

Több esetben nem zárhatjuk ki a szülés után fellépő depresszió szélsőséges megnyilvánulásait sem.²⁵ Ennek hatását leginkább a viszonylag stabil háttérrel rendelkező anyák tetteinek értékelésekor tételezhetjük fel. Az 1849-ben gyermekgyilkosság miatt törvényszék előtt álló Tóth Erzsébet 28 éves csémai szolgáló tettét annak ellenére követte el, hogy terhessége alatt háziasszonya többször arra ösztönözte, találjon magának méltó helyet, ahol gyermekágyának eshet, s ebben segítségét is ígérte. Megígérte továbbá azt is, hogy a szülés után szolgálatába visszaveszi. Erzsébet ráadásul a gyermek apjának támogatását is élvezhette, aki ugyanazon a helyen szolgált.²⁶ Még kirívóbb nemes Karácsony Klára egyházkarcsai cseléd 1821-ben lejátszódott tragikus esete. Ő a gyermekét annak ellenére ölte meg, hogy a gyermek apjához, Szelle Károlyhoz való férjhezmenetele esetén háziura, Nagy János, késznek mutatkozott menyegzőjüket „böcsületesen ki tartani”.²⁷

A terhesség titkolása eleve titkonszülést követelt. Ennek következtében a szobában, ágyban vagy mások jelenlétében lefolyt szüléssel csak elvétve találkozhatunk. A vajúdó nők inkább a félreeső helyeket keresték: szültek kamrában, ólban, istállóban de nem kerülték el az árnyékszéket sem. Maga a szülés tehát minden külső segítségnyújtás vagy beavatkozás nélkül ment végbe. Ezzel összefüggésben meg kell jegyeznünk, hogy az egyedül való szülést a dokumentálható perek nagy részénél a vádat képviselő ügyészek terhelő körülményként értékelték. A bába vagy más tapasztalt személy jelenléte nélküli szülést mindenképpen felelőtlennek és a születendő gyermek egészségét nagymértékben veszélyeztetőnek tartották. A perek folyamán a bábák fontos szerepet játszottak. A titkos szülések időben történt felfedezésekor, a megkezdett nyomozásoknál – sebész vagy orvos híján – rájuk hárult a feladat, hogy a gyanúsítottak körébe tartozó nőket megvizsgálják. Később a per lefolyása alatt mint tanúk léptek fel. Mikor 1811-ben Nagyjókán a kasznár házában árnyékszékében holt csecsemőt találtak, a gyanúsított asszonyok közt a helyi bába segítségével akadtak rá Móricz Erzsébetre. Később derült ki, hogy Farkas Imre kapitány Lizi néven becézett szakácsnéje már raguzai szolgálatában is hasonló gyanúba keveredett. A nyomozás során Weis Ferencnek, Pálffy János Károly uradalmi erdészének személyében a gyermek apja is előkerült, aki váltig fogadkozott, hogy szeretőjét szabadulása után feleségül veszi.²⁸ Nemes Hodossy Julianna 1805. április 26-án Nagypadányban történt titkos szülését

²³ ŠAB, ŽB I., PS-T, 108. d., A XII-1328. Az esettel összefüggésben fennmaradt Laurenty János járási biztos 1850. szeptember 23-án kelt levele, amelyben Kohn Károly Malacka-kerületi rendes orvos megfedését kéri. A levél szerint a nevezett orvos az időközben megtalált és három hét után exhumált gyermek maradványainak boncolását halasztgatta, minek következtében „könnyen Dimburgon nyavala is támadhatott volna”. A boncolást végül Duckes Fülöp malackai orvos végezte el.

²⁴ ŠAB, ŽB I., PS-T, 27. d., A XII-483.

²⁵ Shahar idézett művében felhívja a figyelmet arra, hogy „a *post partum* (szülés utáni) depresszióban szenvedő anyák gyermekükkel szembeni viselkedésükben olykor a kóros szorongás és dühkitörés hosszantartó tüneteit mutatják”. Lásd a 19. jegyzetpontot.

²⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, 90. d., A XII-1335.

²⁷ ŠAB, ŽB I., PS-T, 57. d., A XII-1018. A periratban fennmaradt Nagy János és Nyikos József hodosi prédikátor levelezése, amely Karácsony Klára jobb belátásra bírásának érdekében kifejtett igyekezetüket dokumentálja. A levelezésből egyértelműen kitűnik, hogy Klára környezete nagyon aggódott a jövődöbeli anya rendhagyó viselkedése miatt, amely elsősorban terhességének szinte görcsös tagadásában nyilvánult meg. A leveleket tanulmányunk mellékletében közöljük. A per végkifejlete sajnos ismeretlen.

²⁸ ŠAB, ŽB I., PS-T, 41. d., A XII-791. A per ítélethozatal végett a királyi ítélőtáblához lett felterjesztve. Végkifejlete számunkra ismeretlen.

szintén bába segítségével bizonyították be. A helyi bába éppen Julianna szomszédasszonyának szülését vezette le, mégpedig ugyanabban a házban, amelynek kamrájában a gyanúsított megszült. A tapasztalt bába Julianna vajúdasát rögtön észrevette. Észrevételét a nyomozás során jelentette.²⁹

A gyilkosságok elkövetési módja változó volt. Leggyakrabban – összesen 19 esetben – a köldökzsinór el nem kötésével és a gyermek sorsára hagyásával találkoztunk. Az állva szülés által okozott fejsérülés, amely inkább egybefonódott a koraszülésekkel, valamint a gyermek életének kioltása falhoz csapással egyaránt 5 esetben fordult elő. A köldök- vagy kötényzsinór nyakratekerése, szájbetömés, tehát fulladásos halál okozása 20 esetben, élve eltemetés 2-szer fordult elő. Egyszer az anya gyermekét agyontaposta, ráugrott. Néhány különösen kegyetlen eset kapcsán egészen szembetűnő különbségek mutatkoztak a vádlottak vallomásai és a rájuk bizonyított helyzetek között. Példaként Németh Ágnes 1845-ben történt esetét említhetjük, aki vallomása szerint gyermekét véletlenül akkor dőfte meg, mikor főzés közben a konyhában állva megszült, s a köldökzsinórt konyhakéssel próbálta elmeteszni. Ezzel szemben viszont, a holttest boncolását végző Steiner Dávid bósi uradalmi sebész jegyzőkönyve szerint, a gyermek feje teljesen össze volt szabdalva, gégeje fel volt metszve, mellkasát több helyen is késszúrás érte.³⁰ Az anya tehát tettének elkövetésekor minden bizonnyal őrzöngő lelkiállapotban lehetett. Különös kegyetlenkedésre utaló nyomokkal férfi vádlottak esetében is találkozhatunk. Kovács György 1745-ben gyermek elégetése miatt, míg Dóka László 1829-ben gyermek lovak általi megtiportatásának vádjával került törvényszék elé. Bár az esetekről közelebbit nem tudunk, feltételezzük, hogy az áldozatok már nem lehettek csecsemőkorúak.³¹

Büntetésformák, ítéletek

A kiszabott büntetésekről általánosságban elmondható, hogy a már jelzettekén kívül az ítélet súlyosságára való tekintettel, nagy befolyással bírt a 18. század második felétől már bizonyítottan végzett szakorvosi vizsgálat, ill. az elvégzett boncolások eredményei, a vádlott magaviselete, a tett megbánásának kimutatása stb. Külön figyelmet szenteltek a tettes áldozathoz való viszonyulásának. Amennyiben a holttesttel való gyengéd bánásmód jeleit fedezték fel, azt a cselekedet bizonyos fokú megbánásaként értékelték. A törvényszék ilyen magatartását egyáltalán nem tekinthetjük egyedinek. Teljes joggal feltételezhetjük, hogy a szüléskor fellépő pszichés rövidzárlatok lehetőségével már akkor is tisztában voltak és ezeket igyekeztek kiszűrni. Úgy tűnik, hogy elegendő terhelő bizonyíték hiányában halálos ítélet nem született. Amennyiben előre megfontolt szándékkal elkövetett kegyetlenséget nem tapasztaltak, az elkövető megszabadult a pallyostól. Halálos ítélet kiszabásával összesen csak nyolcszor találkoztunk. Ebből hatot a megyei törvényszék, kettőt súlyosbításként a királyi ítélőtábla mondott ki. A visszaesők biztos halálos ítéletre számíthattak. Balogh Marist például, aki 1821-es elfogatásakor bevallotta, hogy 1816 és 1821 között egy bizonyos szerdahelyi sörfőzőlegénnyel nemzett három gyermekét megölte (kettőt megfojtott, egyet élve temetett el), mindegyik fellebviteli fórumon pallos általi fővesztésre ítélték. Hasonló sorsra jutott a már egyszer említett deáki csecsemőgyilkos nagymama is. Takács Éva kivégzésére 1751. június 4-én került sor Somorján. Bár általánosan elterjedt az a nézet, hogy a lefejezés

²⁹ ŠAB, ŽB I., PS-T, 57. d., A XII-1021. A képzett bábákat az ilyen helyzetekre egyébként is felkészítették. A magyarországi bábaképzés keretén belül helytartótanácsi rendelet alapján a bábanövendékeknek 1774-től többek között gyermekgyilkosság esetére vonatkozó törvényszéki ismeretekből is vizsgáznuk kellett.

Werling-Forrái: A magyarországi bábaképzés főbb állomásai, (<http://nostromo.pt.e.hu/~carry/publikaciok/text/!keke/kozokt/kozokt15.htm>)

³⁰ ŠAB, ŽB I., PS-T, 105. d., A XII-1309.

³¹ ŠAB, ŽB I., PS-T, Az 1745-ös és 1829-es évi törvényszéki mutatók (Fenyítő perek lajstroma).

a kivégzésnek nemesebb, kevésbé szégyenteljesebb változata, s gyors lefolyását tekintve a humánusabb módszerek közé tartozik, Takács Adámnak, Pozsony megye szolgabírájának a fent említett kivégzéssel kapcsolatban a megye törvényszéki jegyzőjéhez intézett híradásából kiderül, hogy gyakorlata nem volt mindig akadálymentes: „*Bizodalmas Nagy Uram, ordinárius Notarrius Uram! May napon ugy mint 4-ta (quarta) Junii Tekentetes Törvény Széknek Sententiaja mellett azon két Szegény Rabott expedialtatván, mi illeti Takács Evanak feje vesztét az helessen végben ment, hanem midön Szegény Beladi Palnok fejét kivanta volna venni, ott nagyot vétet az jó Justitiae Executor, mert midön hozza vagott volna, kevésbé fülén alúl vágott, (s) az ala kap az ajak, másodsor penigh kevésbé azon alúl, ugyan az Csontba, harmadsor hatúl fordúlván [a test] ugy vette nagy nehezen az fejét, valóban nehéz volt nezni is (...)*”³²

A halálos ítéleteken kívül több súlyos ítéletet hoztak. Ezek néhány hónapos könnyű, közepes vagy nehéz vasban, heti kétszeri böjttel elszenvedendő börtöntől több, akár 6–7 éves börtönbüntetésig is terjedhettek. A különösen súlyos eseteket még félévenként kiosztandó korbácsütésekkel (ennek száma legtöbbször 25 volt) is megtették. Akadtak olyan esetek, amikor a kiszabott halálos büntetést a fellebbező fórumokon törölték és az illetőt kegyelemben részesítették. Kérdéses viszont, hogy az efféle kegyelem végső soron nem végződött-e még gyötrelmesebb halállal.³³ A már többször említett, 1846 december 2-án a megyei törvényszék által pallos általi halálra ítélt Németh Ágnes fellebbezését a kerületi törvényszék 1850. április 12-én elvetette. Perügye csak 1850. december 13-án zárult le, amikor császári kegyelmet kapott és büntetése az addig letöltött mintegy négy évnyi börtönön túli további 3 évnyi nehéz vasban, közmunkában, heti kétszeri böjt mellett elszenvedendő fogházra lett enyhítve.³⁴ A büntetések velejárójaként a perköltségek megtérítését általában szintén az elítéltnak kellett viselnie. Hedlik Katalin 24 éves kosúti szolgáló, akinek 1836-ban saját bevallása szerint „*Isten elvette eszét*”, s miután szobájában állva megszült, majd gyermeke fejét téglafalhoz csapta, a holttestet csizmája kapcarongyába bugyolálta és az árnyékszékbe dobta, a megyei törvényszéken halálos ítéletet kapott. A fellebbezés után a királyi ítélőtábla, mivel az előadott orvosi és boncolási látlet alapján a gyermek teljes jogú életre való képességét nem látta bizonyítottnak, a büntetést 3 év nehéz vasban, heti kétszeri böjttel, félévenkénti 25 korbácsütéssel elszenvedendő börtönben, valamint a perköltségek térítésében szabta meg.³⁵

Bár összehasonlítási alappal nem rendelkezünk, bizonyos jelekből mégis arra következtethetünk, hogy a bűnrészességgel vádolt férfiak esetében a kimondott ítélet szigorúsága nem mindig volt az elítélt anyákéval egyenrangú. A vérfertőzéssel és gyermekgyilkossággal vádolt Chivre József és Chivre Zsófia jókai nemesek esetében az 1837-ben kimondott megyei törvényszéki ítélet szerint Zsófiát a hóhér pallosára ítélték, míg József két esztendei, közepes vasban és közmunkában, heti két napi böjt mellett elszenvedendő fogházat kapott. Bár Zsófiának a Hétszemélyes Tábla fellebbezés útján meghozott ítélete 1842-ben(!) kegyelmet biztosított, addigi büntetésén túl további, hat esztendei rabságot kellett még elszenvednie.³⁶

A legenyhébb büntetések csoportjába a vizsgálati fogság beszámításán túli fogvatartás

³² ŠAB, ŽB I., PS-T, 27. d., A XII-483. Szövegmagyarázat: *ordinárius notárius* – hivatalbeli jegyző; *sententia* – ítélet, határozat; *expediáltatni* – elkészíttetni, felkészíttetni; *justitiae executor* – (törvény)igazság végrehajtója, azaz hóhér.

³³ A fennmaradt iratanyagok a börtönbüntetésüket töltők további sorsáról ritkán közölnek adatokat.

³⁴ ŠAB, ŽB I., PS-T, 105. d., A XII-1309.

³⁵ ŠAB, ŽB I., PS-T, 71. d., A XII-1123. Katalin vallomása szerint a szülés sötétben történt. Azt ugyan érezte, hogy a gyermek mozog, de hogy teljesen épp-e, nem látta. Terhességét a végsőkig titkolta. Még szeretője Pszota István sem tudott róla. Istvánt ugyan egyszer – két héttel szülése előtt – megkérte, hogy vegye el, de ő advent időszaka előtt már semmiképpen sem kívánt nőszülni.

³⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, 87. d., A XII-1196.

elengedése tartozott. Lukáts Katalin 22 éves jókai lakos 1850. március 8-án, vasfazék emelésével magát megerőltetve, hirtelen vajúadás következtében gyermeket szült. A gyermeket érintetlen köldökzsinórral, holtan találták meg. A vizsgálat során kiderült, hogy a vádlott terhességét sosem titkolta és a komaságot is leegyezte. Vallomása szerint egy közelebről ismeretlen cseh legénytől esett meg, aki a házuknál gyakran megfordult. Érdekes módon, terhességéért apját okolta, mivel a legényt annak ellenére engedte házukhoz járni, hogy jól tudta, az, cseh létére(!) őt el nem veheti. Az eset kivizsgálása után a törvényszék a gyermek szándékos halálát kizárta, az esetet inkább a hirtelen, egyedülállóan végbement nehéz szülés következményének tudták be. Figyelembe vették továbbá, hogy az alperes halott gyermekéről anyai szeretettel gondoskodott: megmosta, felöltöztette és ágyába fektette. A bírakat további részvétre indíthatta az orvosi vélemény is, miszerint a rab „*Golvás és görbe hátú, egyszóval az egész testi alkulata a büntetésre alkalmatlan*”.³⁷ Lukáts Katalint a vizsgálati fogságán kívül perköltségre ítélték és hazaengedték.

Hasonlóképpen végződött Hollaky Constantina pesti nemeskisasszony 1840-ben történt szerencsés kimenetelű, kuriózumtól sem mentes esete, amelyet Pozsony szabad királyi város Magyar utcájában bizonyára még sokáig emlegettek. Az említett hajadon, terhes voltát titkolva, sógornője meghívásának eleget téve örömmel jött Pozsonyba. Talán éppen azt remélte, hogy gyermeke születése után gyalázatát itt felejtve térhet vissza pesti otthonába. Egy hosszúra sikeredett séta közben görcsöket tapasztalt, vendéglátói házának árnyékszékébe sietett, ahol rövid, de annál intenzívebb vajúadás után gyermeket szült. A körülbelül egy hónappal korábban világrajött gyermek, anyjának fájdalmaktól terhes beszámíthatatlansága alatt véletlenül az árnyékszékbe esett. Ez az anya azonnali sokkos állapotát vonta maga után. A ház lakói mintegy negyed óra elteltével gyermeksírásra lettek figyelmesek, majd rövid keresgélés után a földszinti szoba alatt vezető csatorna deszkafödémjét felfeszítették és a gyermeket sértetlenül kiemelték. A vizsgálat az anya ártatlanságát bizonyította, amit Ércei Dorner Lajos orvosdoktor, szülésmester és megyei főorvos szakvéleménye is alátámasztott. A kimondott ítélet szerint az anyának ország-világ színe előtt elszenvedett gyalázata büntetésként éppen elegendő, és mivel halálos szándéka nem volt, további büntetése szükségtelen.³⁸

Források

Štátny archív v Bratislave (=ŠAB) (Pozsonyi Állami Levéltár)

Župa Bratislavská I., Písomnosti súdne-trestné (=ŽB I., PS-T)

(Pozsony megye I., Fenyítő törvényszéki iratok)

27. d., A XII-483, 41. d., A XII-791, 45. d., A XII-862, 57. d., A XII-1018, 1021, 67. d., A XII-1089, 71. d., A XII-1123, 87. d., A XII-1196, 90. d. A XII-1335, 102. d., A XII-1294, 1299, 105. d., A XII-1309, 108. d., A XII-1327, 1328, 117. d., A XII-1384, 144. d., A XII-681, 149. d., A XII-843.

Fenyítő perek lajstroma, 1745, 1829.

Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1900a: *Corpus Juris Hungarici (1626–1657)*. I. kötet. Budapest

Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen (szerk.) 1900b: *Corpus Juris Hungarici (1657–1740)*. II. kötet. Budapest

³⁷ ŠAB, ŽB I., PS-T, 108. d., AXII-1327.

³⁸ ŠAB, ŽB I., PS-T, 149. d., A XII-843.

Hivatkozott irodalom

- B. Lyman, Rychard: Barbárság és vallás. Késő római és kora középkori gyermeknevelési szokások. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*.
(<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>). 35, 39, 41.
- Balogh, Adam 1976: *Župa Bratislavská, Písomnosti súdne-trestné: Trestné procesy (1631–1853), Spisy trestného súdu (1670–1853). Čiastkový inventár*, Bratislava
- Dóka Helga: Szerették-e gyermekeiket a középkor anyái? (http://primus.arts.u-szeged.hu/~pukanszky/mars/Doka_Helga1.htm). 1–8.
- French, Walerie: A gyermek hatásának története. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*.
(<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>)
- Hernádi Miklós 2001: Újabb családbomlási adatok és álláspontok az angolszász országokban. *Szociológiai Szemle*, 1, 95–113. (<http://www.mtapti.hu/mszt/20011/hernadi.htm>)
- Karpiński, Andrzej 2004: Kriminálna žien v poľských mestách v 16.-17. storočí. In:
- Orning Anikó: A gyermekszemlélet történeti alakulása a képzőművészeti alkotások tükrében.
(<http://www.iqdepo.hu/dimenzio/19/19-01-01.html>)
- Shahar, Shulamith: Gyermek születik. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*.
(<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>). 80.
- Werling Józsefné – Forrai Márta: A magyarországi bábaképzés főbb állomásai.
(<http://nostromo.pte.hu/~carry/publikaciok/text/!keke/kozokt/kozokt15.htm>)

Melléklet

Nemes Molnár Rudolfnak, úgymint a benn tisztelt Nemes Megye 8^{ik} Főügyészének, s Boszúlló Fő Ügyészének, s Boszúlló Föl Pörösnek
Raboskodó Nemes Karácsony Klára mint Pörben fogott ellen
Az 1821^{ik} Esztendei Pünkösdi Havának 14^{ikén} a benn tisztelt Nemes Megyének, ugyan annak kebelében levő s szinte azon nevű Szabad Királyi Városban tartatott Törvény Szeke előtt indított Főben járó Pöre

(Válogatott dokumentumok a Karácsony Klára ellen Pozsony megye törvényszéke által 1821-ben lefolytatott perből)¹

1.

Részletek a vádlott kihallgatási jegyzőkönyvéből

Mi a Neved?

Karácson Clára, néhai N[eme]s Karácson Peternek és Czucz Lydiának Leánya, Hodosi születés, Reformata vallású és mintegy 26 esztendő vagyok, ezelőtt tíz esztendővel az Atyám meg halalozvan, az ólta Szolgálok. (...)

¹ Szövegmagyarázat a mellékletben előforduló latin és latin eredetű magyar kifejezésekhez: *examinálni* – megvizsgálni; *manu propria* – saját kezűleg; *Domine Perillustris!* – *Nemzetes Uram!*; *Visum Repertum* – látletet; *Requirálatván* – megkerestetvén; *Comparatura* – (test)arány, felépítés.

(...) Vald meg kitül volt azon Terhed, mellet mai napon születtél (...)?

Már ez elől 3 esztendővel mikor Szelle Zsigmondnál szolgáltam Nagyabonyba Szelle Károly nevű ifju legén hozzám adta magát de akkor nem szerethettem, hanem azután két esztendeig Morocz Zsigmondéknál szolgálván mivel a Gazdám háza közelebb esett hozzája akkor szüntelen hozzám járt nem csak Ejjel de nappal is és midőn az én Gazda Aszszonyom gyakorta ki pirongatta akkor én mentem utánna (...).

2.

Férfi tanúvallomások Karácsony Klára ügyében

(...) Le tett Hite utánn vallja meg a Tanú (...) Tapasztaltae a (...) visellősségit Karátsony Klárának és titkolta, s tagadtae ez azt?(...)

(...) Dömös János 37 Esztendős Romai Catholica vallású Tárnoki születésű, s mostanság N[em]zetes Nagy János Úrnak Egyházkartsán Szolgálattában (...) eképpen adta elő vallását:

(...) Még a múlt Esztendőben tapasztalta e Tanú hogy a kérdésben lévő személy vastagszik, de eő aztat mindenkor titkolta, és tagadta, és pedig oll annyira, hogy (...) Tapasztalván az Nagy Aszony Karátson Klárának visellősségit, s már már közelgető meg szaporodását, az is firtatta, de minekutánna itt is a tagadásban meg maradott, harmadnappal az elszülés előtt (...)elküldötte az Úr Karátson Klárát Levéllel a Hodosi Tiszteleteshez, hogy az is őtet kérdőre venné (...) de (...) onnét haza jövén meg maradott a tagadásban (...).

3.

Nagy János, Karácsony Klára gazdájának levele Nyikos József, hodosi lelkészhez Karácsony Klára ügyében

Egyházkarcsa 27^a Jan[uarii] 1821.

Tiszteletes Ur!

Ezen Levelemet mutató Karácsony Clára nálom szolgálataba vagyon, és mivel eő Tiszteletes Urnak Hívei közül való a véget hivatalossan tudositom arrul, hogy ezen személyt terhesnek és minden órán várandónak tapasztaljuk de az sem jo szóra sem fenyegetésre ezen állopotját ki vallani nem akarja, ugyan ezen meg általkodot Tagadásából féllek ne hogy az magzatlyát meg ölni törekedjék. Melynek el távoztatására őtet Személyessen ime Tiszteletes Uramhoz mint lelki atyához utasítottam, tessék őtet examinálni és az gonosz Szándékát meg előzni, többnyire mivel igaz és jó cselédem volt azt az ajánlást teszem, hogy ha a Tiszteletes Ur veghez viheti ezen személy szeretőivel hogy azt el vegye, én az menyegzőjököt böcsületessen ki tartom, ha pedig el nem venné (mivel arra, hogy ezen Leány senkivel mással mint Szelle Caróllal barátkozott, a ki tudtom nélkül ejjel járt hozzá, az egész házi cselédem Bizonyság) ezen Szelle

Károlyt a gyermeke taplalására adando penzbeli segítségre szorítottani, Várván Uri feleletit maradok

Tiszteletes Urnak

*alázatos szolgája
Nagy János [manu propria]*

4.

Nyikos József válaszlevele Nagy Jánosnak

Hodos d[atum] 28^a Jan[uarii] 1821.

Domine Perillustris!

Vettem Karátson Klára által, az ő dolgában küldött betses Levelét. Én részemről mindent el fogok követni, a mit lehet: de ha kívánsága szerént nem üt ki a dolog, azt ne nékem, hanem a maga fajtalanságának s rossz erköltsének tulajdonítsa. Nem első, hanem második tselekedete már ez ő néki, és nem hajadon ő, a mint tetszett írni, hanem valóságos Aszszony: mindazáltal, a mint fellyebbis mondám, én azon leszek, hogy az ő boldogságát előmozdithassam. Ennek jelentése után, tapasztalt indulatiban ajánlván magamat, szives tiszteletem mellett vagyok

Az Ur Esküitt Uramnak

*Alázatos Szolgája
Nyikos Josef
Hodosi Predikátor*

5.

Valkó Ignác tanúvallomása

(...) Le tett Hite utánn vallja meg a Tanú (...) a szülésről mit tud, miképp történt, (...) Karátsony Klára (...) titkolta, s tagadtae a szülését, hova rejtette a gyermekit, s mi okozhatta annak halálát?(...)

Valkó Ignácz Egyházkartsai Tizedes cir[citer] 40 Esztendös R[omai] C[atholica] vallású le tett hite utánn vallja: (...) Mikor a Karátsony Klárának ellszült gyermeke meg találtatott, E Tanúnak Földes Ura Nagy János Úr őtet is által hívatta, hogy látná meg a gyermeket, mell gyermeknek nyaka akkoris három madzaggal, és még azon fellül sással is meg vólt kötve, s azért úgy vélekedik e Tanú, hogy ezen kötés okozta légyen a gyermeknek halálát.

6.

Scholl József szülőorvos beszámolója Karácsony Klára szüléséről és a gyermek sorsáról

Visum Repertum

Aláb írt bizonyítom, hogy e folyó 1821. Esztendőben, Januarius 31^{dik} Napján Requiráltván N[em]zetes Nagy János Eskütt Ur által, most említett Ur Szolgájának, Karátsony Klárának, mintegy 26 Esztendő korbélinek, tegnapi Nap, Estvéli 6 óra tájban Szült, és azonnal meg ölt Gyermekein következőket láttam, és tapasztaltam(...)

(...)Hogy a Gyermekek élőkben lett a Világra, az a Testnek egisiges Comparaturájából, és rész szerint a [vízben] fönt Uszó Tüdőből bizonyítatik és hogy azon gyermek erőszakos halállal mult ki e Világból, azt az(...)Arczolat, és Fej, az Testi Üregekben Ki öntött Vérrek, de leg főképen az ide adnectált Kötök, mellyek az Gyermekek Nyakárul le bontatattak, mindenképen bizonyíttyák.(...)

Vármegyének

*Scholl Joseff [manu propria]
T[ekintetes] N[em]es Posony*

Szülő Orvosa és Szülők Segítője

ŠAB, ŽB I., PS-T, 57. d., A XII-1018.

AZ 1674. ÉVI GÁLYARABPER VÁJDAI A VESZPRÉMI KÁPTALAN IRATAIBAN

A történeti irodalom gályarabperként tartja számon azt a peres eljárást, amelyet 1674 tavaszán Pozsonyban folytattak le protestáns prédikátorok ellen. A per következményei közismertek: igen sok lelkésznek el kellett hagynia gyülekezetét, sokan száműzetésbe kényszerültek, többüket pedig megalázó börtön után gályarabnak adták el. A rab prédikátorokat 1676. február 11-én szabadította ki Rayter holland tengernagy. A per erről a büntetési módról kapta és a köztudatban máig is így őrizte meg az elnevezését.

A történelmi emlékezetben a perek – mert nemcsak az 1674-es az egyetlen per, hanem az évtizedben perek sokasága követte egymást – és az eljárások következményei (benne a gályarabság is) összességükben a magyarországi protestánsüldözés szimbólumává lettek.

A perre és következményeire már nem sokkal utána is különböző koncepciók épültek a Habsburg-uralom elleni Wesselényi-féle szervezkedés történetét, a magyar főurak kivégzését, a későbbi történeti irodalomban pedig az I. Lipót abszolutizmusának összetevőit meghatározni kívánó viták kapcsán. A protestáns egyháztörténet is kiemelten foglalkozott a „*gyászévtized*” feldolgozásával. Az események számos mozzanatát feltárták, forrásait, melyek hozzáférhetőek voltak, publikálták, de a gályarabok sorsát leginkább a megemlékezések állították időről időre a figyelem előterébe.¹ Továbbra is várat magára a pert minden vonatkozásban feltáró és kritikusan elemző kutatómunka. Reméljük, hogy most, amikor a Kalligram kiadónál megjelent S. Varga Katalin gondozásában a hiteles alapforrás, a per teljes jegyzőkönyve, a korszak kutatása újra a politika-, egyház-, jog- és irodalomtörténészek figyelmének középpontjába kerül.²

A gályarabsághoz vezető események menetében különös figyelmet érdemelnek azok a vizsgálatok, melyeket a veszprémi káptalan folytatott le 1674-ben.

A káptalanok fontos szerepet kaptak az eljárás nyomozó-vizsgálati szakaszában, vagyis a bizonyítékok összegyűjtésében. A törvény jogosítványt adott számukra, hogy a jogszolgáltatás egyes fázisait, perbeli és peren kívüli eljárásait a tények írásba foglalásával bizonyítsák, tanúsítsák.³ Az egyházi bíróságok amúgy is eljárhattak a hittel és eretnekséggel, a szentségekkel kapcsolatos ügyekben, sőt feladatuk volt, hogy vádat emeljenek az egyház kiváltságainak megsértői ellen.⁴ Az 1674. évi per jegyzőkönyve szerint a káptalanok megbízatása kiterjedt Győr, Esztergom, Vas, Veszprém, illetve Pozsony, Hont, Nógrád és Szepes vármegyékre.

Az első vizsgálat, melyet a veszprémi káptalan folytatott le, Majláth Miklós, a perek idején királyi jogügyigazgató parancsára indult Veszprémben és környékén 1674. február 24-én. A tanúkihallgatás a pozsonyi gályarabper előkészítésének tekinthető. Az eljárás tárgya tulajdonképpen a perben felsorolandó vádak előrevetített igazolására szolgált.⁵

A kihallgatások során Veszprémben 118 beidéztet, többségében protestáns tanút hallgattak ki, képviselve az akkori végvár teljes társadalmi palettáját. Egy hét múlva a kihallgatások Nagyvázsony várában folytatódtak, itt 28 tanút hallgattak meg, majd Tihanyban 16 katona, Nemesvámoson 25 helybeli vallomását vették fel.

¹ A szakirodalomból csak a legjelentősebbek: Benczédi 1975: 199–206, 264–267; Borsos 1893; Fabiny 1975: 258–264; Kocsi Csergő 1976; Ladányi 1863; Ladányi 1975: 15–23; Némethy 1984; Szabó 1958; Szabó 1959; Thury 1912.

² S. Varga 2002.

³ Papp 1936: 72–75, Pfeiffer 1943: 17–18.

⁴ 'Egyházi bíráskodás' szócikk. 295–299.

⁵ VEML, XII. 1., V. k. hh. jkv., 1674, Nr. 23, 86–124.

A tanúk a *de eo utrum* kérdést feltevő formula összevonásából keletkezett ún. *deutrumokra*, vagyis a leendő peres fél, a törvényszék által összeállított kérdésekre, kérdőpontokra vallottak eskü alatt.

Melyek voltak az igazolandó vádpontok? Mindenekelőtt az istenkáromlás, melyet a katolikusok ellen követtek el és ezzel királyuk, a katolikus rend, a szentek és legfőképpen Szűz Mária ellen vétettek. Vádként kívánták igazolni azt is, hogy a prédikátorok lázadók, akik híveiket úgyszintén lázadásra buzdították, amit a végvárakra is kiterjedő rebelliók bizonyítanak. Továbbá, hogy titkos gyűléseket tartottak, felkelőkkel leveleztek és lázítottak, gúnyiratokat írtak és nyomtattak, hamisan tájékoztatták a külföldi fejedelmeket, oltalmat és támogatást kértek a töröktől, így szembefordultak az ország szentesített törvényeivel és szokásjogával.

Bár a kérdések irányítottak voltak, s a vád igazolásának szándéka egyértelmű, mégis izgalmas kép bontakozik ki a tanúvallomásokból, különösen azért, mert maga a per jegyzőkönyve már nem tartalmazza a kérdésekre adott valamennyi választ, csak azokat, amelyeket a vád szempontjából fontosnak ítélve kiemeltek a válaszok sokaságából. S habár a hamisítások ténye kétségtelen, máig nem tisztázott, hogy azt a hatalom melyik fórumán követték el.

A tanúvallomások bőségét és információgazdagságát látva nem a káptalan hamisított, legfeljebb elhallgatott, „mehúzott” vallomásokat. Csak néhány jellemző kérdéskört kiemelve a megvizsgált pontok közül

Súlyos vádpont volt a perben a Mária-kultusz elleni büntetés, s általában az istenkáromlás. A tanúvallomásokban megismétlődő vádak – „*keresztet megtaposták*”, az ostyát „*sárral bekenték*” – és az istenkáromlás vétke az eretnekséggel azonos súlyú büntettek elkövetésének bizonyítását szolgálták. A tanúkihallgatások valóban sok utalást tartalmaztak a Máriának szentelt faképek tisztelete ellen, ami nem lehet véletlen, hiszen a 17. század második feléig nyúlik vissza számtalan későbbi búcsújáróhely Máriának tulajdonított látomása, csodatétele, ami ellen a protestánsok tiltakoztak. Elég, ha a veszprémi jezsuita misszió 1649–1677 közötti működésének eddig feltárt adataira gondolunk, térítő munkájukat számos csodás gyógyulás és büntető csoda kísérte, melyek legtöbbször Mária ünnepnapjain következtek be. A vallomásokban a korabeli Mária-jelenéseknek tehát egy másik szempontú lenyomatát találjuk meg.⁶

Gyakran utalnak a vallomások a távolmaradó prédikátorok személyére. Azok, akiket azzal vádoltak, hogy elmenekültek a bírósági idézés elől, tulajdonképpen a hódoltság területén (esetleg annak peremvidékén) éltek, és őket onnan, a törvényi hivatkozás ellenére jogtalanul idézték meg. A per alatt helyén maradt vidékünkéről Vörösmarty Mihály pápai lelkész, a Balaton-felvidéken Sáray András kenesei, Gál Imre felsőörsi prédikátor, az ösküi, sólyi és papkeszi lelkipásztor.⁷ Az akadályoztatás lehetett a szembeszegülés, a helyi ellenállás bizonyos formája is.

A prédikátorok köznépre gyakorolt hatása, kapcsolatrendszere is kirajzolódik a vallomásokból. Az 1674-es perben a prédikátorok személyükben a mindenkori szövetkezők, szónokló, lázító könyveket kiadó, összeesküvéseket, veszélyes kapcsolatokat szövögető, hallgatóságukra kiszámíthatatlan hatást gyakorló „*rebelliók cinkosok*” és a mindenkori lázadások támogatói voltak. Ezek a vádak azzal összefüggésben is figyelmet érdemelnek, hogy a Habsburg-kormányzat évtizedeken keresztül hasztalanul igyekezett meggátolni a lelki és politikai kapcsolatok kialakulását a különböző magyar hatóságok, végvári tisztviselők,

⁶ Molnár 1999: 11–23.

⁷ A papkeszi lelkipásztort 1674. február 16-án szeretete volna a vármegye hivatalnok Pápára kíséni kihallgatásra, de mielőtt kiszállt volna, előre küldött 4 katonát, hogy tudakozódjanak nincs-e török a faluban. A hívek, védelmezve papjukat, úgy megverték a katonákat, hogy az egyik majd behalt a sérüléseibe. MOL, E 41, 1674. február 23., No. 60.

katonák, földesurak és magánszemélyek között. E kapcsolatok elmélyülésében a prédikátorok (a korabeli értelmiségiek) szerepe elvitathatatlan. Ahogyan Salomvári János Veszprém megye esküdtje vallotta: „tudja, hogy valamit a prédikátorság akar, azt teszi az egész kálvinistaság”, vagy ahogy nemes Erneszt Pál megfogalmazta: „nagy engedelmisséggel vannak az kálvinisták prédikátoruknak és értük sem költségeket, sem pedig fáradságot nem kímélik”.⁸ Tudjuk, hogy a pápai, veszprémi, tihanyi és vázsonyi végvárok protestáns katonái gyakran közösen jártak el papjaik és egyházuk védelmében, panaszaikkal elárasztották a haditanácsot is.⁹ Folyamodványait, kérvényeiket általában a polgárság képviselői szintén aláírták. A tanúvallomások alapján összeköttetések Bécsig terjedtek¹⁰, de gyakran küldtek követeket Győrbe és Pozsonyba.¹¹

Példaként hadd említsem azt a vizsgálatot, amely Eszterházy János győri vicegenerális parancsára indult Pápán 1674. április 27-én.¹² Az eljárás tárgya éppen egy vádiratot megelőző tanúkihallgatás volt. A pápaiak tudomására jutott, hogy a csornai káptalan embere előtt a prédikátorok és tanítók perében felvett tanúvallomásokat meghamisították. Elérték, hogy az eredeti deutrumok alapján megismételhetők a vallomások. A tanúkihallgatási jegyzőkönyvbe, melyet Nagy Ferenc hadbíró és Alapi Gergely lovassági parancsnok vett fel, 28 pápai várkatona, nemes és polgár, több vármegyei tisztségviselő mondta el vallomását, és egyértelműen a prédikátorok ártatlanságát bizonyította.

Ugyanez történt Veszprémben 1674. március 29-én Forgách Ádám országbíró utasítására a megyei szolgabíró előtt.¹³ Itt is a pozsonyi perben meghamisított vallomásokról volt szó. Az ügyet azonban nem a tanúk, hanem két vádlott – Séllyei István püspök és Kocsi Csergő Bálint iskolamester – kezdeményezte. Az volt a céljuk, hogy a szemtanúk segítségével legalább egy meghatározott vádat megcáfoljanak, mégpedig azt, amely szerint tiltott módon Törökországból érkezett prédikátort hoztak volna be a városba.

Ugyancsak a veszprémi végvár katonái kezdeményezték azt az eljárást, amely során el akarták érni, hogy a Séllyei István, Kocsi Csergő Bálint, valamint Bátorkeszi István ellen, az ő vallomásaik meghamisításával előadott vádak megsemmisítsék. A katonaság képviselői előbb Pozsonyban tiltakoztak Szelepcsényi György esztergomi érseknél, aztán Forgách Ádámnál, majd Majtényi János személyelőknél. Amikor azonban ott egyikükönél sem tudtak eredményt elérni, a veszprémi káptalanhoz fordultak, amelynek az emberei az eredeti tanúvallomásokot újra felvették. Itt már a megyei szolgabíró is csatlakozott a kérésükhöz. Új eljárást ugyan nem sikerült indítaniuk, azonban mégis rávették a prépostot, hogy a veszprémi vallomásainak meghamisítása miatt ő maga tiltakozzék.¹⁴

A hamisítások feltűnőek és nyilvánvalóak lehettek, ha a tanúk a terror akkori légkörében nyíltan, mondhatni hivatalosan tiltakoztak. Csak igazuk biztos tudatában merhették vállalni az újabb eljárás kellemetlenségét és kockázatát. Mert kockázatosnak kellett lennie, hiszen a hamisításokat a hatalom valamelyik fórumán hajtották végre. A tiltakozók igaza mellett szól Forgách Ádám országbíró és a veszprémi prépost fellépése is. Forgách a pert folytató bíróság tagja volt, és bár a katonák elől elzárkózott, a két vádlott kezdeményezésére mégis elrendelt egy új vallatást. A prépost pedig magával a magyar katolikus egyház fejével, egyben a bíróság

⁸ VEML, XII. 1., V. k. hh. jkv., 1674, Nr. 23, 2. és 4. tanú.

⁹ DREL, LGY, 87. irat; Liskay 1875: 43; Szabó 1933: 457–470.

¹⁰ A pápaiak elsősorban vágni való marhával, a veszprémiakkal borral kereskedtek Bécsben. Lichtneckert 1990: 76; Szakály 1994: 156.

¹¹ VEML, XII. 1., V. k. hh. jkv., 1674, Nr. 23. Szakály Ferenc kutatásaiból ismert, hogy szoros kapcsolat feltételezhető a pápai és győri céhek között, a rokoni kapcsolatokra pedig az utal, hogy a 17. század első felében a győri végrendelkezők leggyakrabban pápai és pozsonyi rokonságot emlegetnek. Szakály 1994: 156.

¹² DREL, LGY, 65. sz. irat. Nyomtatásban megjelent Thury 1912: 58–67.

¹³ DREL, LGY, 59. sz. irat.

¹⁴ Thury–Hodossy 1999: 25.

elnökével szállt szembe, amikor a veszprémiek ügyét felkarolta. A hamisítások ténye kétségtelen és vitathatatlan lehetett előttük.

A tiltakozás ennyi adata is elég arra, hogy figyelmeztessen: a protestáns prédikátorok és tanítók 1674-es perének anyaga rendkívül alapos forráskritikát érdemel. És itt nemcsak a nyomtatásban is megjelent terjedelmes jegyzőkönyvre kell gondolni, hanem az előzetes vallatásokról megmaradt följegyzésekre is. Nem tudjuk ugyanis, hogy a hamisításokat a per előkészítésének melyik fázisában készítették. A prépost fellépése arra utal, mintha a káptalan, legalábbis a veszprémi, az igazi vallomásokat küldte volna Pozsonyba. Forgách viszont aligha rendelt volna el újabb vallatást, ha nem gondolja úgy, hogy a peranyagot még végleges összeállítás előtt meghamisítottak.

Persze nem véletlen, hogy éppen a veszprémi és a pápai végvár katonái, illetve a velük kapcsolatban állók mertek tiltakozni. Ők a vallásgyakorlatot illetően kivételezett helyzetben voltak, és nyilván kiváltságukra támaszkodva léptek fel. Ha viszont kisebb településekre gondolunk, nehezen hihető, hogy a korabeli Magyarországon, ezen belül is vidékünkön a lelkészek többsége a mindennapi vallásgyakorlaton túl bármilyen konspirációs befolyással is bírhatott.

A veszprémi káptalan által felvett tanúkihallgatások még egy érdekes problémát felvetnek: az ítélethozatal és az ítélet végrehajtásának kérdését.

A per jegyzőkönyve drámaian írja le az ítélethozatalkor történt eseményeket. 1674. április 4-én az érseki palota tanácstermébe gyűjtötték a vádlottakat és felszólították őket, hogy azok, akik a hivataluk árán az országban kívánnak maradni, az ajtótól jobbra gyülekezzenek, a kivándorolni készülő pedig balra. Az ajtóba ne álljon csak az, aki a halálos ítéletet várja. A tömeg egy emberként mozdult. Valamennyien az ajtónál maradtak. Ezen még a bírák is „megírtóztak”, írja Kocsi Csergő Bálint.¹⁵ Bár a bírák tisztában voltak azzal, hogy az ítéletet végrehajtani lehetetlen, végül mégis kimondták a fő- és jószágvesztésre szóló ítéletet a prédikátorokra. Mivel ennyi rabot elhelyezni nem tudtak, a bíróság úgy döntött, hogy a halálraítéltek magánszállásaikon legyenek háziőrizetben. Így aztán Pozsonyban április első hetétől május végéig több mint 300 halálraítélte prédikátor járt szabadon, minden akadályoztatás nélkül. Egyetlen szökés sem történt. Bekövetkezett viszont az, amire a bírák kezdettől számíthattak: a halálos ítéletek nem kaptak uralkodói jóváhagyást, hiszen a dolgok aránytalansága nyilvánvaló volt: 1670 óta Magyarországon csak 2 személyt végeztek ki. Több száz szerencsétlen értelmiségi kivégzése egyszerűen vérfürdő lett volna. A királyi leirat szerint 4 prédikátort kellett volna elzárni a pozsonyi várban, a többieket pedig száműzni kellett az országból. Szelepcsényiek azonban nem tettek eleget az uralkodói utasításnak. Többeket ugyan bezártak, de elérték, hogy a száműzetés helyett gályarabság legyen a halálraítéltek sorsa. Mártíromságukat végül is az tetézte be, hogy bekerültek a távolsági rabkereskedelembé, ahol a szokásjogi előírásokat messze túllépő kegyetlenkedéseknek váltak kiszolgáltatottjaivá. A pert végül is nem az üldözők szándéka, hanem az üldözöttek váratlan, minden emberi számításnak ellentmondó magatartása tette nagy horderejűvé, történelmi értelemben is jelentőssé.

S vajon végrehajtották-e a jószágvesztést? A veszprémi káptalan 1674. szeptember 14-én Veszprémben megtartott tanúkihallgatásán a protestáns prédikátorok életkörülményei, gazdasági viszonyai felől tudakozódtak.¹⁶ A pozsonyi perben a lázadó prédikátorokra kért büntetéseket, többek között az ingó és ingatlan javaktól való megfosztást nem lehetett teljességgel végrehajtani. A vizsgált területen többségében megmaradtak a protestánsok templomai, intézményei, a lelkészekből is csupán a veszprémi káptalan és a győri jezsuita

¹⁵ Kocsi Csergő Bálint 1976: 36.

¹⁶ VEML, XII. 1., V. k. hh. jkv., 1674, Nr. 32, 137–143. Feldolgozását lásd Márkusné 2004: 69–82.

kollégium területén birtokolt szőlőket kobozták el.¹⁷ Az üldözött protestáns egyházak és gyülekezetek a források szerint Veszprém megyében nem ekkor, hanem 1711 után, s különösen 1741–1762 között, Padányi Biró Márton katolikus püspök egyházkormányzói tevékenysége nyomán, az úgynevezett „csendes reformáció” idején szenvedték el a legnagyobb anyagi veszteségeket.¹⁸

Néhány helyi forrás elemzésével szerettem volna felhívni a figyelmet arra, hogy a valódi helyzet felderítése, a források nagy tömegének kritikai elemzése páratlanul érdekes képet fog adni az 1670-es évek Magyarországról.

Források

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára Pápa (=DREL)

Liszkay Gyűjtemény (=LGY)

59. sz. irat (1674. március 29.), 65. sz. irat (1674. április 27.), 87. sz. irat (1676. június 7.)

Magyar Országos Levéltár (=MOL)

Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár: Litterae ad cameram exaratae (=E 41),

Jelentés a papkeszi események ügyében. 1674. február 23. (=Nr. 60.)

Magyar Kamara Archivuma: Urbaria et conscriptiones (=E 156),

Prédikátoroktól elkobzott javak 1674. (=Nr. 101/76.)

Veszprém Megyei Levéltár (=VEML)

Veszprémi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (=XII.1.)

Protocolla Authentica (=Vk. hh. jkv.)

Tanukihallgatás a protestáns prédikátorok felől. 1674. március 16. Nr. 23. 86–124.

(=Nr. 23.)

Tanukihallgatás a protestáns prédikátorok életkörülményei, gazdasági viszonyai felől.

1674. szeptember 14. Nr. 32. 134–143. (=Nr. 32.)

Hivatkozott irodalom

Benczédi László 1975: A prédikátorperek történeti háttere I. *Theologiai Szemle* (Új folyam) 17. 7–8. 199–206.

Benczédi László 1975: A prédikátorperek történeti háttere II. *Theologiai Szemle* (Új folyam) 17. 9–10. 264–267.

Borsos István 1893: *A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története 1674–1676.* Pápa

'Egyházi bíraskodás' szócikk. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon.* 2. kötet, Budapest. 295–299.

¹⁷ Pápán – a korábbi felfogással ellentétben – mind a városi, mind a földesúri tulajdonban lévő paplak a reformátusoké maradt az 1660-as években és a pert követően is. A gyülekezetnek maradt még ereje arra is, hogy az iskola udvarán oratóriumot építsen, majd 1680-ban a kollégium épületét is kibővítsék. Veszprémben megmaradt a reformátusok várbeli intézményei közül az 1629-ben épített templom, a mellette álló iskola és a két paplak. Intézményeiket csak 1710 és 1721 között kényszerültek elhagyni. Megtartotta templomát a sólyi, vilonyai, papkeszi, berhidai, szentkirályszabadjai, nemesvámosi, menchhelyi gyülekezet. Nem hajtották végre a teljes vagyonek kobozást sem. Az elkobzott javakra vonatkozó összeírásra MOL, E 156, Nr. 101/76.

¹⁸ Pehm 1934: 175–192.

- Fabiny Tibor 1975: A gyászévtized evangélikus emlékirói. *Theologiai Szemle* (Új folyam) 17. 9–10. 258–264.
- Kocsi Csergő Bálint 1976: Kősziklán épült ház ostroma. In: Makkai László – Fabiny Tibor – Ladányi Sándor (szerk.) *Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete*. Budapest, 29–110.
- Ladányi Gedeon 1863: *A protestáns papok ellen 1674.-ben, Szelepcsényi György esztergomi érsek elnöklete alatt Pozsonyban tartott delegatum iudicium teljes jegyzőkönyve*. Sárospatak
- Ladányi Sándor 1975: A gyászévtized történetének forrásai és szakirodalma. *Theologiai Szemle* (Új folyam) 17. 1–2. 15–23.
- Lichtneckert András 1990: *A balatonfüred-csopaki borvidék története*. Veszprém
- Liszkay József 1875: *A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510–1811*. Pápa
- Márkusné Vörös Hajnalka 2004: Protestáns prédikátorok és tanítók életkörülményei és gazdasági viszonyai az 1670-es években. In: S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6*. Veszprém, 69–82.
- Molnár Antal 1999: A veszprémi jezsuita misszió (1649–1677). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum* 11. 1–2. 11–23.
- Némethy Sándor 1984: A Delegatum Iudicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája. *Theologiai Szemle* (Új folyam) 27. 2. 97–101.
- Papp László 1936: *A hiteles helyek története és működése az újkorban*. /Palaestra Calasanciana, A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől 14./ Budapest
- Pehm József 1934: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. /A veszprémi egyházmegye múltjából 2./ Zalaegerszeg
- Pfeiffer János 1943: *A veszprémi káptalan újkori statutumai (1667–1780)*. /A veszprémi egyházmegye múltjából 9./ Veszprém
- S. Varga Katalin 2002: *Vitetnek ítélszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony
- Szabó István 1933: Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. évfordulójára*. Budapest, 457–470.
- Szabó István 1958: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadi levéltárból. *Egyháztörténet* 1. Új folyam 4. 2–3. 203–230.
- Szabó István 1959: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1670–1681. évekből a bécsi hadi levéltárból. *Egyháztörténet* 2. Új folyam 5. 1–2. 232–274.
- Szakály Ferenc 1994: Pápa a török korban. In: Kubinyi András (szerk.) *Tanulmányok Pápa város történetéből: A kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 125–200.
- Thury Etele 1912: *Adatok a magyar protestáns gályarablelkészek történetéhez*. Budapest
- Thury Etele – Hodossy Lajos 1999: *A veszprémi református gyülekezet története*. Veszprém

JOGSZOLGÁLTATÁS DEBRECENBEN A 16. SZÁZADBAN

A magisztrátusi jegyzőkönyvek Debrecen feudáliskori történetének legfontosabb írásos feljegyzései, tükrözik a bíróból, az esküdtekből és a szenátusból álló testület működését.¹ Bepillantást nyújtanak a város igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetébe. Részletesen tájékoztatnak a mezőváros bírói és igazgatási jogkörének alakulásáról, az úriszék alóli felszabadulásról. A város gondoskodásának és a szerencsének köszönhetően ezek a dokumentumok 1547-től csaknem teljes egészében fennmaradtak. A továbbiakban ezen kötetek, illetve a fennmaradt oklevelek segítségével vázolom fel Debrecen 16. századi jogszolgáltatását.

Debrecen – a kőfal nélküli mezőváros – korszakunkban a Tiszántúl legnépesebb és leggazdagabb városa. Bár időnként a királyi városokat megillető *civitas* szóval is illették, a földesúri birtoklás ténye mindenkor meghatározta, mind a bírói, mind az igazgatási jogkört és ezek terjedelmét is. Lendületes fejlődését az ország két, majd három részre szakadása sem törte meg. A város vezetői ügyes diplomáciával hárították el a török, tatár és német fenyegetéseket. Gazdaságának alapját a kereskedelem, azon belül a marhakereskedelem és a kézműipar alkotta, kereskedelmi kapcsolatai túlértek az akkori királyság és fejedelemség határán: Lengyelországig és a délnémet városokig, sőt időnként Velencéig futottak a szalak. Ezek biztosították akkora jövedelmet a városnak, hogy vezetői képesek voltak finanszírozni politikájukat.

A városi autonómia kialakulásának első lépéseként, Debrecen 1361. május 1-jén I. Lajos királytól szabad bíró- és esküdttválasztási, valamint ítélkezési jogot kapott: „*mindenféle peres ügyben a maguk köréből és maguk által választott ítélő és esküdt bírák útján ítélkezzenek lakótársaik felett, s a birodalmunkban régtől fogva érvényes városi szabadság alapján teljes joggal és hatalommal hozhassanak ítéletet*”.² A szabad bíróválasztás azt jelentette, hogy a város kikerült a földesúr közvetlen ítélkezése alól, de földesúri alávetettsége nem változott. A mezőváros igazságszolgáltatási szervezete szervesen beilleszkedett a földesúri bíráskodás (úriszék) kereteibe. A kiváltságlevél alapján a bíró és a tanács minden debreceni lakos fölött szabadon ítélkezhetett, élet és halál ura lett a városban. Zsigmond király 1405. április 2-án kiadott oklevele Debrecen Buda város jogkörével ruházta fel.³ A meglehetősen nagy autonómiát biztosító budai jog megszerzése és használata fontos érdeke volt a városnak. Debrecen törvénykezési szabadságát tehát az 1361-es és 1405-ös privilégium alapozta meg.

A jogorvoslat rendje és a törvénykezés szervezete

Debrecen az 1405. évi szabadságlevéllel érte el azt, hogy a budai városi tanácshoz vagy a tárnokmesterhez, onnan pedig a személyes jelenlét bíróságához lehetett fellebbeznie.⁴ Nemcsak a Budára vitellel lehetett megkerülni az úriszéket, hanem a bírótól a város

¹ Debrecen város tanácsának iratai a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban (HBML) a IV. A. 1011/a. jelzet alatt találhatóak, az állag 175 kötetből áll. A jegyzőkönyvek *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai* című sorozatban jelennek meg.

² HBML, IV. A., 1021/a. Meo 7.

³ HBML, IV. A., 1021/a. ad Meo 75.

⁴ A feljebbviteli fórum változását Iványi Béla állította össze. Ezek szerint 1433-tól első fokon a földesúr tárnokmesteréhez, másodfokon a földesúrhoz lehetett fordulni. A polgárok 1462-től Buda város tanácsa elé, 1476-ban a város bírójától a város ispánjai elé vihették ügyeiket. 1484-től ugyanúgy, mint 1405 után a városi bírótól a tárnokmesteri székhez vagy Buda város tanácsához fellebbezhettek, 1500-tól pedig a városi bírótól a földesúr offiálisaihoz, onnan pedig a megyéhez, illetve csak a földesúrhoz.

szenátusához⁵ is át lehetett tetetni a pert. A szenátus elé vitt fellebbezések száma azonban korszakunkban jóval kevesebb volt, mint az úriszékre vitt perek száma.

A fellebbezés menetében később, nem tudjuk pontosan, hogy mikor – mivel hiányoznak a jegyzőkönyvek – változás állt be. 1564-ben már biztosan János Zsigmond erdélyi fejedelem Debrecen város ura, így a forrásokban a fejedelemhez küldött fellebbezésekkel találkozhatunk. 1569-ben a János Zsigmond által kiadott oklevél a 16. század folyamán működő magisztrátus jogkörének alapja lett.⁶ Báthory István 1582. évi rendelkezése kimondta, hogy a mezőváros bírójának és esküdteinek teljes joghatósága van a városban lakó nemesek felett is. Ez azt jelentette, hogy a földesúri hatalom joghatósága Debrecen mezőváros polgárai felett – még fellebbviteli formájában is – megszűnt.⁷ A török behódolás után az új hatalom meghagyta a városi kiváltságokat, magánjogi eljárásokban a bíró és az esküdtek törvénykezhetek. Nem tehettek másként, hiszen nem ismerték a szokásjogot, amely írásban nem is létezett, csak az ott élők ismerték.

Az eljárás helye, ideje és a perszemélyek

Amíg a városnak nem volt saját háza, addig a bíró házában üléseztek, ott folytatták le a peres eljárást. Később a városházán, amely ma is ugyanott áll a Piac utcán. A szenátus is itt ülésezett.⁸ A törvénykezés napjait kedden, csütörtökön és szombaton tartották, de rendkívüli esetekben vasárnap is tárgyaltak. Napkeltétől napnyugtáig üléseztek, azaz nyáron 8 órától délután 4-ig, télen 9 órától 5 óráig tartott, amikor harangoztak. Ebből lett az esti harangszó, a munkanap vége. A törvénykezési idő eddig tartott, eddig kellett a feleknek várakozniuk. Törvénykezési szünetek is voltak: aratás, szüret, országos vásárok idején csak meghatározott, kereskedelmi vagy üzleti ügyekkel foglalkozott a szenátus.

A bírósági tárgyalás a nyilvánosság kizárásával folyt, ahol a bíró elnökölt. „*Midőn bírák és esküdtek a perek vitatni és tárgyalatni kezdetnének, mindenki más, ha csak erre a tisztre nincs rendelve, kénytelen legyen kimenni*”. A bíró a várost megszemélyesítő képviselő és a legfőbb gazda volt. Hivatalát Szent György napján, április 24-én nyerte el.⁹ A bíró illetékes volt a város valamennyi polgárának peres ügyeiben. A bírónak igazságosnak, jó hírűnek, a helyi szokásokban jártasnak kellett lennie. Kiemelkedett latinos műveltségével, jogban való jártasságával. Ismert, a város érdekében dolgozó személyeket választottak bírónak. Csakis gazdag, előkelő, általában kereskedő-iparos, nemesi származású polgár ült a főbírói székben. Védelem alatt álltak, őket perelni csak hivataluk lejártával lehetett. Néha kisebb ügyekben maguk is ítélezhetek, általában azonban a bírótársaikkal, az esküdtekkel együtt.¹⁰

A főbíró első számú helyettese az első esküdt vagy a másodbíró volt. Az esküdtek között ugyanis rangsort állapítottak meg: az első esküdt volt mindig a másodbíró. Számuk nem változott. Míg azonban a tanácsnokság életfogytig tartott, addig az esküdt nem viselhetett

⁵ A szenátus a város tanácsa volt, amely a város ügyeit érintő minden lényeges kérdésben döntött. A Török János által 1552-ben kiadott oklevél volt az 1693-ig fennállott igazságszolgáltatási szervezet alapokmánya. Ennek harmadik pontja kimondta, hogy a város két járásából, az alsó- és felsőjárásból összesen 66 szenátort válasszanak, akiknek feladata az új bíró megválasztása. HBML, IV. A., 1021/a. Muo 15.

⁶ HBML, IV. A., 1021/a. Muo 10, 24.

⁷ HBML, IV. A., 1021/b. Muo 39.

⁸ Mivel a városi tanács nemcsak peres ügyekkel foglalkozott, hanem a város lakói számára minden jogügylet fóruma volt, hiteleshelyi tevékenységet is végzett. Örökbevállás, zálogügyek, adásvétel és tiltakozás egyaránt megjelennek a debreceni jegyzőkönyvek lapjain.

⁹ Mikor és miért tértek át az újév napi választásra, nem tudjuk, mert hiányoznak az 1576–1585 közötti évek jegyzőkönyvei.

¹⁰ Az esküdtek összesen 12-en voltak, de a perek során már 2–3 jelenléte is elegendőnek bizonyult. Az esküdtek mindig a szenátorok közül kerültek ki.

folyamatosan esküdtbírósgot. Ugyanaz a személy, két egymást követő esztendőben, nem lehetett tagja az esküdtek testületének. A bíró esetében ugyanez volt a helyzet. Ellenben, ha a főbíró tisztségéből visszalépett, szenátor maradt, de esküdtbírósgot többé sohasem viselt. A bírói segédszemélyekről a jegyzőkönyvek nem írnak, ezt a feladatot egyrészt a városi szolgák, másrészt az esküdtek látták el.

A tisztségviselők mielőtt hivatalba léptek esküt tettek. Az esküdtbírák esküje így hangzott: „Az igaz Isten téged úgy segítjen, ki Atya, Fiú és Szentlélek az Te hitedben, hogy az, mely esküdtbírósgnak tisztire személyedet az város választotta, abban tehetséged szerint igazan igyekezzél járni, az igazat nem hamisítod, a hamisat nem igazítod, az előtted törvénykedőknek az Te értelmed szerint igaz törvényt teszesz, ebben se kedvet, se barátságot, atyafiúságot, félelmet nem nézel, hanem igazan cselekeszel, Isten Téged úgy segítjen!”¹¹

A városlakók pereikben és ügyes-bajos dolgaikban általában saját magukat képviselték. Felperesként (*actor*) felléphetett városi polgár és szolgáló, nő és férfi egyaránt. Csak a rovott múltú férfiak és nők voltak perjogképtelenek. A jogi személyeket (egyház, szegényház, céh) természetesen megbízott személyek képviselték, a várost a mindenkori bíró, az utcát, mint jogi személyt pedig az utca kapitány. Az alperes (*in causam attractus*) szempontjából fontos szerepet játszott az életkor. Pontosán nem tudjuk, hogy melyik évtől tekintették törvényes korúnak, illetve nagykorúnak a fiatalokat. Feltehetően a fiúkat 12., a lányokat 14. életévüktől tekintették törvényes korúaknak, a nagykorúság kezdetének pedig a 24. év számított.

Természetesen nem mindenki volt perjogképes. A perbeli jogképesség feltétele volt a kereset elindításának. Nem perelhetett az, aki hamisan esküdött vagy egyházi átok alatt állt; a rovott múltúak, tehát büntetett előéletűek, és természetesen a kiskorúak sem. A peres felek ugyan önmagukat képviselték a városi bíróság előtt, ám megjelennek a jogi képviselők, a prókátorok és az ügyhallgatók is. Korszakunkban már végig találkozunk az ügyvédekkel. Az ügyvédek kötelezettségeit és díjazását az 1552. évi statútum is leírja: „Mindeneség prókátor eskü alatt legyen köteles (szolgálni) és mindeneség előadásért és válaszáért öt dénárt kaphasson”.

A 16. század közepén, mivel a peres eljárásban az írásbeliséget szerették volna egyre inkább gyakorlattá tenni, 1552-ben elrendelték a keresetre való feleletadás írásos formáját, ami az ügyvédek felfogadásának a nagyobb szükségét vonta magával. A prókátornak, ha valakinek az ügyét felvállalta, kötelessége volt a tárgyaláson részt vennie. Az ügyvéd feladata volt a tanács, az esküdtek, illetve a bíró által hozott végzések leírása, kiadása, de ezeket nem bírálhatta. A bírászkodás előtt ő hallgatta meg a feleket. Nemcsak a debreceniek peres ügyeivel foglalkozhattak, hanem a vidékiekével is. A pereskedőktől díjazást kérhettek, így a város is csekély fizetést nyújtott nekik.

A peres eljárás szakaszai

Ha egy tisztességes debreceni polgárnak valakivel jogvitája támadt, és pereskedni kívánt, a város törvényszékére ment, hogy ott szóban előterjessze keresetét (*propositio*). A bíró engedélyt adott ellenfelének a bírói vagy a városi pecséttel való megidézésre, amit a felperesnek vagy ügyvédjének volt kötelessége végrehajtani.

A pecsétküldés (*missio sigilli*) az idézés legkorábban ismert módja volt.¹² A panaszos (felperes) elkísérte a jegyzőt vagy ügyvédjét, aki élő szóval idézte meg az alperest, hogy határidőre válaszoljon a propositiójára. Első megjelenéskor csak a perfüggés (*litis pendentia*) jött létre. Ha az alperes nem akart perbe bocsátkozni, akkor feleletadásra újabb időpontot

¹¹ HBML, IV. A., 1011/a. 6. k.

¹² Debrecenben sokáig megmaradt ez a szokás. A pecsét a bírói hatalom jelképe volt, ezért az engedetlenséget, a pecsét megvetését büntetéssel sújtották.

tűzthettek ki, amellyel bekövetkezett a perbe bocsátkozás (*litis contestatio*), és elindulhatott a peres eljárás újabb szakasza, a bizonyítás. A feleletadásra általában 15 napot tűztek ki, de a bíróság alkalmazta a három és harminc napos határidőket, előfordult, hogy kivételesen 22 napos, illetve háromszor 15 napos határidőt tűztek ki. Háromszor idéztek, és aki harmadszorra sem jelent meg, az peresztes lett. A felperesnek is meg kellett jelennie, mert ha nem tette meg, akkor perét elvesztette. Lehetőség volt arra is, hogy a felek a bíróság előtt egyezséget kössenek.

Ha a peres felek megjelentek a bíróság előtt, a felperes előadta keresetét, ezáltal megtörtént a perfelvétel (*levata causae*). Az alperes érdembeli válasz helyett előterjeszthette pergátló kifogásait is. Ezek közé tartozott például, hogy a felperesnek nincs perbeli jogképessége, vagy az, hogy a bíróság nem illetékes szerv. A debreceni bíró hatásköre kiterjedt minden debreceni lakos minden peres ügyére. Ezek lehetnek polgári és büntetőügyek egyaránt, hiszen korszakunkban még nem különült el a kétféle ügytípus. Debreceni polgár ellen csak saját bírái előtt lehetett pert indítani. A városi tanács felségsértési és hűtlenségi ügyekkel nem foglalkozhatott, de hatásköre a nemesek fölé is kiterjedt abban az esetben, ha önként városi polgárok lettek, vagyis a városok joghatósága alá helyezték magukat.

A peres eljárás szóban folyt le, a jelenlévő peres felek egymással élőszóban vitáztak. Ez nem véletlen az írásbeliség csaknem teljes hiányában. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy írásban nem jegyezték volna le az ítélezést. A városi jegyzőkönyv megőrizte a peres felek nevét, a peres eljárás legfontosabb lépcsőit, illetve az ítéletet. A perek általában egy tárgyalással befejeződtek, legfeljebb fellebbezésre került sor. Előfordult azonban rövid megszakításokkal és 15 napos határidő után folytatódó eljárás is. Debrecenben, ahol talán az alföldi városok közül a legfejlettebb és formailag leginkább körülhatárolt volt a peres eljárás, a bíróság alkalmazkodott a helyzethez. Egy nap alatt megszakításokkal többször fogadhatta a feleket, ítéletét megváltoztathatta, ha a fennforgó ügyben új fordulat jutott tudomására, elnapolhatta az ügyet, és kellő mértékletességet tanúsíthatott a felekkel szemben. A bíróság a gyakorlati életről kiindulva, azt jól ismerve próbálta döntését meghozni, olyan döntést, amelyet mindkét fél többnyire elfogadott. A pertől vissza is lehetett lépni.

A bizonyítás bonyolult folyamat volt. Az anyagi bizonyítás eszközei az igazságra tett tanúvallomások és az írásos dokumentumok voltak. Ha a pereskedő felek egyikének sem sikerült a maga igazát elfogadható erővel bizonyítani, akkor egyiküket eskü letételére kötelezték. Ha valaki több tanút tudott hozni igazának bizonyítására, az megnyerte a pert. Ha viszont valaki a kijelölt határnapra nem tudta előállítani tanúit, perét elveszítette, hacsak nyomós érvet nem tudott felhozni mulasztása okául.

Az esküt ősi idők óta alkalmazták a peres eljárás során, és a polgári eljárásjog bevezetéséig, ha bizonyító ereje egyre csökkent is, használták. Sokféle eskü fordult elő a feudális perjogban, és ezek szabályai igen bonyolultak voltak. A tisztítóesküvel az alperesnek kellett mentenie magát a vád alól. A fejre letett eskü általában a nemes perekben volt jellemző, a földre való esküt birtokperekben alkalmazták. A városi jegyzőkönyvekben nem tesznek különbséget az eskü formái között, a városokban egyszerűen intézték el ezt a kérdést. A fel- és az alperes egyaránt tehetett le esküt, vagy egyedül, vagy eskütársakkal esküdött. A bizonyítási teher a felperes vállára nehezedett, az alperes tisztítóesküvel menthette magát a vád alól, ha azt a felperes nem tudta meggyőzően bizonyítani. Az esküt általában három napon belül kellett letenni.

A bizonyítás másik formája az oklevéllel való bizonyítás volt. A magisztrátusi jegyzőkönyvekben ritkán szerepelnek ezek a formák. Ennek csak egyetlen oka van: nem térnek ki az eljárás egyes lépéseire. Annyi azonban bizonyos, hogy az írásos dokumentumokat a felperesnek azonnal, az alperesnek pedig rendszerint a következő törvényszakon kellett bemutatnia. Ezeknek az írásos dokumentumoknak – különösen a földtulajdonnal kapcsolatos

jogviták esetén – egyre nagyobb szerepük lett, ezért is hamisították őket. A bíróságnak így hiteles helyen kellett megvizsgáltatni valódiságukat.

Bűnök és büntetések

A magisztrátusi jegyzőkönyvek bejegyzései közül legnagyobb számban a magánfelek pereiről olvashatunk. A magánvádas ügyek túlnyomó többsége adósság behajtásáról szólt. Ezek az adósságok általában a városi polgárok élénk kereskedelmi tevékenységéből származtak, gyakran a marhával, iparcikkokkal és sóval való kereskedésből. A debreceni polgárok esetében az adósság behajtásánál mindig a lakóhely szerinti ítélkezés volt érvényben. A bíró miután megbizonyosodott az adósság tényéről, határnapot tűzött ki ennek megfizetésére.

Az általam vizsgált jegyzőkönyvekben a magánvádas bűncselekmények között a becsületsértési perek vezetnek. A vizsgált időszakban a rágalmazó vagy becsületsértő szavak használata igen gyakori jelenség volt, a kor emberei igen érzékenyek voltak rá. A becsületen esett folt a város lakójának polgári értelemben vett halálát jelentette, ezért mindenki igyekezett megvédeni ezt a kincsét.¹³

A károkozás a másik gyakori eset. A legtöbb ilyen jellegű esetben nagy értékű állatok elvesztése és megsértése miatt pereltek. Természetesen a kárt meg kellett fizetni. A fizetendő összeget a bíróság állapította meg, gyakran 12–40 forint bírságot szabtak ki.

A magánvádas ügyek közé tartoztak még a gyámsággal kapcsolatos perek. Gyámot neveztek ki például kiskorúak esetében, akik felnőve gyakran vonták felelősségre gyámjukat. Az eddig felsorolt perek jellemzője az volt, hogy a felperes keresetere indultak, s az eljárás során tortúrának nem tették ki az elkövetőt. Általában a pénzbüntetés mellett kártérítési kötelezettséget állapítottak meg.

A római jog a büntettek másik csoportját közbűntetteknek minősíti. Elnevezésüket onnan kapták, hogy ezek a bűncselekmények a közösség érdekeit sértették. Elbírálásuk is súlyosabb volt: gyakori a testi jellegű büntetés, de olykor halál is lehet. A hóhéri kínzás, tortúrázás általános vallatási mód ebben az esetben. A káromkodás és a szitkozódás is a közösség elleni bűncselekmények körébe tartozott.¹⁴ Igen szigorúan büntették az istenkáromlásnak beillő szitkozódást: a megvesszőzés és a kaloda enyhe ítéletnek számított, volt, akit agyonverték, nyelvét kivágták vagy felakasztották. A nyelvkivágás később nyelvváltságra módosult. A nyelvváltság Debrecenben az általunk vizsgált korszakban ítéletfajtaként végig jelen volt. A nyelvváltsági ítélet korszakunkban többnyire pénzbüntetést jelentett, ami meglehetősen nagy összeggel járt.

Kálvin hitének terjedése együtt járt az erkölcsök szigorodásával is. Gyakran dühös indulatok, csúfolódások nyomán bontakoztak ki a testi sértések különböző formái. A testi sértésben vétkezőket testi fenyítéssel, pénzbírsággal büntették. A vallás elleni bűncselekmények egyik sajátos csoportját alkotta a boszorkányság. Debrecenben az első boszorkánypert 1575-ben, az utolsót 1735-ben jegyezték fel. Ha valakire rábizonyították, hogy boszorkány, kegyetlenül megbüntették, elevenen megégették. Az említett időszakban 88 vádlott ellen indult per, nagyon ritka eset volt, ha valakinek megkegyelmeztek.

A szándékos emberölést kizárólag halállal büntették. Az egyszerűbb halálbüntetés mellett (akasztás, lefejezés) a gonosztevőket „lassú” kivégzéssel végezték ki. Már a kínvallatás is igen nagy fizikai fájdalommal járt (tüzes vassal sütögetés, testcsonkítás), amit keréketörés,

¹³ Bónis 1962: 247.

¹⁴ A leggyakrabban előforduló kiszólások a következők voltak: „*adta teremtette*”; „*kutyateremtette*”; „*hét tüzes mennykő teremtette*”.

karóba húzás, felnégyelés vagy megégetés követett.¹⁵ A legelrettentőbb büntetés az elevenen elföldelés volt.

A bírók természetesen figyelembe vették az elkövetés szándékát és körülményeit. Ha gondatlanságból történt, akkor el is maradhatott a halálbüntetés. A büntetést vérdíjjal is meg lehetett váltani. A méregkeverőket, akik általában nők voltak, szintén halállal büntették. A házasságtörés és paráználkodás gyakran előforduló vétkek voltak. Nem véletlen ez a török és német had járta Debrecenben, amikor az erkölcsök is fellazultak. Hogy a jegyzőkönyvekben szaporodott a számuk, annak több oka lehetett. Lazulhattak az erkölcsök, vagy a reformáció elterjesztette a puritanizmust és prűdériát, vagy csak gondosabban kezdték vezetni a bűnügyeket a jegyzőkönyvekben.

Az efféle bűnügyekben forgolódóknak gyakran fejvesztést helyeztek kilátásba, persze ha újból rajtakapják őket. Egy részüknek azonban a pellengérré állítást és a megvesszőzést így is el kellett szenvedniük. Nagy megszegényítésnek számított a szalmakoszorúzás és a csengettyűs kosszarvakkal való megcsúfolás. Ezt a templom előtt kellett viselni vagy a városban körülhordozni. A papok paráználkodását súlyosabban büntették (pl. megégették őket). Előfordult a felperes visszalépése az ügytől, vagy megengesztelődése házastársával szemben. Ha a férj csavargó életével alkalmat adott felesége kicsapongásaira, ugyancsak büntették. Az otthonról „meglépő” férfit egyébként a feleség a családja melletti életre nem egyszer bíróság segítségével próbálta kényszeríteni. Egyszerű büntetésnek számított a bűnös megvesszőzése.

A közösségre veszélyes bűncselekmények közül a gyújtogatás és a tűzveszély előidézése a legsúlyosabb bűnök közé tartozott. Nem véletlenül, hiszen a városban gyakran előforduló tüzek akár nagyobb városrészeket is elpusztíthattak. Ennek oka egyrészt az építkezési szokásokban keresendő: kő és téglahiányában a házak többsége favázás, vert falú, nád-, szalma- vagy zsindelytetős volt. A vízhiány is gondot okozott, ezért kellett az utca kapitányoknak állandóan ellenőrizni, hogy a házaknál a vizeshordók meg vannak-e töltve. Szándékosság esetén egyértelmű volt a halálbüntetés: a tükröző elvnek¹⁶ megfelelően a máglyán való megégetés. Vigyázatlanság esetén botbüntetést helyeztek kilátásba.

A vagyon elleni bűncselekményeket nagyon szigorúan büntették. Debrecenben a vagyon szent és sérthetetlen volt. A kálvinista elvek szerint a vagyongyarapítás becsületes, tiszteletreméltó tevékenység volt, a kalmárszelleme és a polgári erkölcs megkövetelte a tolvajok példás megbüntetését. Akasztófával, kerékbetöréssel és karóba húzással, tehát halállal büntették őket. Állatok eltulajdonításával kapcsolatos jogvitáknak a jegyzőkönyvekben se szeri, se száma. Az állattartás sok bajjal járt, de a dokumentumokból kiderül: ha nem külső ellenség csapott le a legelőkön tartózkodó jószágra, a város lakói oly erős közösséget alkottak, hogy az esetek többségében fény derült a tolvaj(ok) személyére.

* * *

Elmondhatjuk, hogy a különféle büntettekben számos ítélet született.¹⁷ A magánjogi perekben a legsúlyosabb büntetés, a fővesztési ítélet (*sententia capitalis*) jószágvesztésre (*amissio bonorum*) módosult, tehát egyezkedni lehetett arról, hogy a fejvesztést a javak elvesztésével

¹⁵ Mezey 1996: 260.

¹⁶ A büntetés olyan végrehajtása, amelyik az elkövetett bűncselekménynek lényegét és nem a mértékét jelképezi, tehát a gyújtogató halála a megégetés.

¹⁷ Ezek a következők: fejbétel; lófarkon meghurcolás; vérpadra hurcolás; kerékbetörés; tüzes vassal megfogdosás; elevenen elföldelés; nyelvkivonás; kövel agyonveretés; a végtagoknak a hóhér keze általi elvágása; máglyahalál; megveretés bottal, furatossal, pálcával; pellengérré állítás; kiverés időlegesen vagy örökre a városból; a céhből kizárás, a mesterségtől eltiltás; az elcsábított nő elvételének kötelezettsége; pénzbírság; vérdíj fizetése; kötelező fogadalomtétel, végül *admonitio*, azaz intés, a bíróság előtti nyilvános megkövetés. Koncez 1913: 26.

megválták. Korszakunkban a halálos ítéletek száma nem volt nagy, de a hóhéri tortúrázás sokszor előfordult.¹⁸

A jegyzőkönyvek büntetőjogi tételeit átnézve megállapíthatjuk, hogy a középkori igen szigorú, ma már hátborzongatónak tűnő ítélet- és büntetőformák mellett a büntető ügyekben a tanács józan mértéktartása érvényesült. A megtevédek például első alkalommal enyhébb ítéletet kaptak, szigorúbban büntették a visszaesőket. A közrend és erkölcs védelmében alkalmanként nem riadtak vissza a példa statuálásától sem.

Debrecen és az alföldi városok büntetőjoga az ország más városaiban használatos formákhoz hasonlított. Az egyes városok bíróságainak törvénykezési gyakorlatában azonban a szokásjog szelleméből következően különbségeket fedezhetünk fel, amelyeket a 16. század közepétől megjelent új hatalom, a török sem tudott döntően megváltoztatni.

Az alföldi városok, így Debrecen törvénykezése is, nagy állandósággal működött. Az esetleges változások lassúak voltak, amit a szokásjog hosszú távú hatásának tudhatunk be. Formái tovább éltek a polgári kor perrendtartásainak hatályba lépéséig.

Források

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (=HBML)

Debrecen város tanácsának iratai

IV. A. 1011/a. 6. k., 1021/a. Meo 7., ad Meo 75., Muo 10, 15, 24., 1021/b. Muo 39.

Hivatkozott irodalom

Bónis György 1962: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708.*

Budapest

Koncz Ákos 1913: *Debreczen város régi büntető joga.* Budapest

Mezey Barna (szerk.) 1996: *Magyar jogtörténet.* Budapest

Zoltai Lajos 1936: *Ismeretlen részletek Debrecen múltjából.* Debrecen

¹⁸ A hóhér állandó hivatalos viselt, mindig kéznél volt, ha pedig a hóhérság nem volt betöltve, a váradi perdó végezte a tortúrázás rettenetes munkáját. A perdóságra általában cigány vállalkozott, fizetésül tortúradíján kívül a halálraítélt felső és alsó ruháival fizettek. A leghíresebb a Jakab nevezetű hóhér volt, róla tudjuk, hogy 12 Ft fizetést kapott. Zoltai 1936: 66.

A hóhér minden irgalom nélkül, a nyilvánosság előtt dolgozott, mindenki szeme láttára és okulására. A perdó keze soha el nem felejthető fájdalmat okozott, a megbélyegzett emberek gyakran önként vállalták a száműzetést, hiszen a puritán, kálvini eszmékkel átítatott városban becsület nélkül nem lehetett élni.

RAKOVSZKY BORBÁLA ÉLETE

Rakovszky Borbála a Turóc megyei Rakovszkyak nemzetségéből származott. A család számára György nevű őse szerzett nagyobb birtokokat. A Szapolyai János elleni háború alatt Habsburg Ferdinánd híve volt, aki hűségéért kellőképpen meg is ajándékozta.¹ Borbála Rakovszky György unokaöccsének, az ismert humanista költőnek, Rakovszky Mártonnak volt a felesége. Rakovszky Márton az 1560-as években pozsonyi tartózkodása idején – amikor a Magyar Kamara írnoka volt – unokatestvérét Jeszenszky Simon trencsényi várnagyot többször meglátogatta. Jeszenszky Simon a trencsényi verseskör tagja volt.² A kört több Vág-völgyi művelt személy alkotta.

Rakovszky Márton itt ismerkedett meg Adamovska Borbálával, aki a társaság támogatója volt, és leányával Krivai Dorottyaival.³ Krivai Dorottya, Krivai (Kriva) Gáspár lányát 1568-ban vehette feleségül.⁴ Lányuk Borbála tehát 1569 körül születhetett. Testvére Dávid 1583-ban fiatalon hunyt el, amikor az atyai vagyon felosztásra került és Borbála férjhez ment, már nem élt. Borbála apja 1579-ben, anyja 1591-ben halt meg, így kb. 14 évesen 1583-ban⁵ árvaként ment férjhez Kubinyi Kristófhhoz, aki 1591–1592 között trencsényi alispán és 1595-ben altárnokmester volt.⁶ A vagyon felosztásakor Borbála apja után a csicsmányi, férje után a vágszabolcsi birtokokat kapta. Ezekenkívül a házaspár Trencsénben a Popel- és a Krivai Gáspár-féle háznak volt a tulajdonosa.⁷ Rakovszky Borbála és Kubinyi Kristóf házassága gyermektelen maradt, a házastársak a vagyon kölcsönös öröklésében egyeztek meg. A férj az 1603-as végrendeletében feleségére hagyta vágszabolcsi és trencsényi birtokait. 1603-ban elhunyt, így Borbála 34 évesen lett özvegy.⁸

A birtokper tárgya, vádak és érdekek

A Popel-ház az egyik legismertebb ház volt Trencsénben. Középkori eredetű volt, kb. 1480 körül Salcer Lőrinc építtette.⁹ Somodi Mihály is a tulajdonosa lehetett, aki 1512–1513 között volt bíró.¹⁰ Somodi Mihály özvegye tordaméci Somodi Katalin, aki később Horvát Miklóshoz ment feleségül, a házat 1537 előtt eladta a szakolcai harmincados Bosnyák Mártonnak. A házból azonban Rozson Bendeknek is volt részesedése, aki ezt szintén Bosnyáknak adta el. Bosnyák Márton 1540-ben Vizkeleti Tamásnak, a semptei vár felügyelőjének adta el. A házért törvényes örökösként 1559-ben Somodi Katalin fia tordaméci Horvát János jelentkezett. A pert a nagyszombati bíróság döntötte el, amikor jogszerű örökösnek Horvát Jánost jelölte meg. Vizkeletinek meg kellett fizetnie az építkezési költségeket.¹¹ A ház további

¹ Okál 1979: 17–21.

² Uo. 85–86.

³ Uo. 87.

⁴ Uo. 69.

⁵ Uo. 100.

⁶ Federmayer 2000: 119.

⁷ ŠABPT, MMT, 325, 1230. [A forrásokat jelölő számok a továbbiakban is oklevelekre vonatkoznak – szerk. megj.] (Rakovszky Borbála végrendelete); Federmayer 1998: 20. Helytelenül tünteti fel a ház nevét: Kriwagasz Paronský. A házakat korábbi tulajdonosaikról nevezték el: a lobkovici Popel Lászlóról és Rakovszky Borbála nagyapjáról, Krivai Gáspárról. Krivai Gáspár Trencsén város tanácsának a tagja, 1558–1561 között a város bírója volt. Hlaváčová 2000: 1.

⁸ Federmayer 2000: 118.

⁹ ŠABPT, MMT, SEL, 19a.

¹⁰ Marsina 1993: 69. Somodi-háznak is nevezték.

¹¹ ŠABPT, MMT, 164.

sorsáról nincsenek adatok, de bizonyos, hogy a következő tulajdonos Popel László volt, aki az ingatlant Rozson Lászlótól vásárolta meg.¹²

Rakovszky Borbála a birtokait, főleg trencsényi házait 1619-ig nyugodtan használhatta, amikor hirtelen a polgárok „eszébe jutott“, hogy 1593-ban Keresztelő Szent János ünnepén Jeszenszky Simont, Siladi Györgyöt és Kolozsvári Mátyást Popel Lászlóhoz küldték Csehországba, hogy megvegyék tőle a kőházat. Közhasznú célra akarták felhasználni, a városházat szerették volna benne berendezni. A küldöttség költségei 200 aranyat tettek ki. A városi fiskális, Dezserický Mihály erre az adatra támaszkodva vádolta meg Rakovszky Borbálát, hogy jogellenesen használja az épületet.¹³

Trencsén városának fiskálisa 1619-ben nem támaszkodhatott semmiféle adásvételi szerződésre, csak erre az egyetlen adatra. Az első bírósági tárgyalás már azzal is bizalmatlanságot keltett, hogy vádlóként a város fiskálisa lépett fel, míg a bíróságot a város bírása és az ülnökök alkották. A fiskális azzal érvelt, hogy mivel a várostól jogtalanul vették el a tulajdont, a házat Rakovszky Borbálától el kell venni. A vádlottat képviselő trencsényjányosi Ludrovský János – követve megbízója utasításait – nem válaszolt a vádakra. A fiskális okfejtésében azt hangsúlyozta, hogy az ellenszegülés végett nem kapnak választ, így az azonnali elkobzást javasolta. A fiskális a vádlottat arra figyelmeztette, hogy vegye át a vádirat másolatát. Ezen kívül a vádlott megbüntetését kérte az ellenszegülés vétke miatt (*contumacia*). A bírák döntöttek: mivel a vádlott a tárgyalásra csak képviselőjét küldte el, aki kétszer is megtagadta a válaszadást és ezzel ellenszegült a bíróságnak, az ingatlan elvesztésére ítélik. A házat a fiskális gondozására bízzák.

A vádlott büntetésének ügyét különböző fellebevezésekkel 1620. január 1-jére halasztották. Rakovszky Borbála azonban újra nem jelent meg, a bíróság a korábbi döntését, tehát a vagyonvesztést hagyta érvényben. A kettős ítélethozatalt 1620. február 21-re halasztották, amelyen Rakovszky Borbála képviselőjében Nagyvati Pál jelent meg. Rakovszky Borbála megbízottja azt kérte, hogy mivel számára az ügy teljesen ismeretlen, és jelenleg külföldön tartózkodik – Bécsben tartja az esküvőjét –, a tárgyalást halasszák el addig, amíg vissza nem tér. A fiskális azzal érvelt, hogy a két korábbi ítélet maradjon érvényben. Az ellenszegülés miatt harmadik büntetésként újra a ház elkobzását követelte, mert amit a vádlott felhozott a mentségére, az nem volt érdemleges válasz a vádakra.

Nagyvati tagadta az ellenszegülés vádját. A tárgyalás elnapolását kérte, hogy a vádlott majd igazolja távolléte okát, és hogy bemutathassa az iratait. A bíróság döntése szerint Rakovszkyné szemmel láthatóan lenézően viselkedett a bírósággal, az ország törvényeivel és a szabad királyi városok szokásaival szemben. Érvelésükben kiemelték, hogy a per már korábban kezdődött, a vádlottat háromszor is beidézték. Elsőre és harmadszorra csak a képviselője jelent meg, annak ellenére, hogy figyelmeztetve volt, nem védekezett. A második alkalommal meg sem jelent, így egyértelműen dacolt a bírósággal. A bíróság úgy döntött, hogy az ellenszegülés miatt a jogait felfüggeszti és a Popel-házat a fiskálisnak adják át. Más bírósági eszközt (száműzés, tiltás) nem is alkalmaztak. A szenátus és a külső tanács köréből kiválasztotta azokat a személyeket, akik 15 napos határidővel a házat a fiskálisnak átadják. A fiskális az igazoló irat kiállítását és a szenátorok kiküldéséről szóló okmány kiadását kérte.

Nagyvati Pál elégedetlen volt a döntéssel, a pénzbüntetést akarta elérni. A fiskális továbbra is az ítélet elfogadása mellett érvelt. Hangsúlyozta, hogy Rakovszky Borbála ellenszegült a bíróságnak, így jogait elveszítette, a pénzbüntetés kifizetésével vagy más jogi eszközzel sem tud segíteni a helyzetén. Példaként a királyi fiskális és Szentgyörgy, valamint Bazin városainak Pálffy Katalin ellen indított perét hozta fel, akit ellenszegülése miatt fosztottak meg vagyonától. A hazai perek közül a Popel-házat érintő Popel László és Muraközy Mátyás közti pert említette. A bíróság végül úgy döntött, hogy nem lehet pénzbeli

¹² ŠABPT, MMT, Városi könyv 1583-ból, 179.

¹³ ŠABPT, MMT, 615.

büntetést fizetni, mert a vádlottat háromszor is ellenszegülőnek találták, ezért az ítélet érvényes marad. Nagyvati a döntés ellen óvást emelt.

A pert 1620. március 6-án újratárgyalták. Nagyvati óvása alapján (*prohibita*) kérte, hogy az ügyet napolják el a vádlott visszatértéig és közben adják ki a vádiratot. A fiskális szerint ez már késő volt és nem is volt jelentősége, mert a szokás szerint az óvás beterjesztésének az okát is meg kellett volna jelölni. Erre azonban nem került sor, ennek következtében az óvás érvénytelennek volt tekinthető. Az óvás ugyanis az egyértelmű ellenszegülés után következett. Az óvás semmit sem hozott fel a vádakkal szemben, ezért lett érvénytelen. Hogy érvényes legyen, valamilyen választ kellett volna adni vagy észrevételeket megfogalmazni a tárgy lényegével kapcsolatban. A fiskális az ítélet elfogadását és végrehajtását kérte. Nagyvati azzal érvelt, hogy a vádlott azért nem jött az első két meghallgatásra, mert nem tudott róluk, a harmadikra megjelent, és az előző hiányzásokért hajlandó volt pénzbüntetést fizetni. A fiskális ezt cáfolta: a vádlott jól tudta, hogy miről van szó, hiszen a szolgálja elsőre megjelent. A bírósági ítélet ezek után így szólt: a vádlottnak nincs miért óvást emelni, csak a per elhalasztását kérheti, így az óvást elutasították. A vádirat kiadása iránti kérelmet is elvetették. Az első kihirdetett ítéletet hagyták érvényben és elrendelték végrehajtását.¹⁴

A törvényes tulajdon igazolása

A perből nyilvánvaló, hogy egy ügyes ügyész és egy elfogult szenátus hogyan vehette el egy törvényes tulajdonos vagyonát. Rakovszky Borbála alábecsülte a pert, figyelmetlenül elveszítette. Számára nem maradt más hátra, mint hogy sok fáradtsággal és költséggel visszaszerezze jogos tulajdonát. Valószínűleg arra az 1593. december 17-i datálású, a város által kiadott adásvételi szerződésre támaszkodhatott, amely a perrel kapcsolatban bukkan fel a városi iratok között. A szerződés Rakovszky Borbála 1622-es császári igazolással ellátott végrendeletének átiratával és az 1610-es vagyonekbejegyzést rögzítő dokumentummal együtt található meg.¹⁵

Az 1593. évi szerződés szerint a Popel-ház egyértelmű tulajdonosai Kubínyi Kristóf és Rakovszky Borbála voltak. Eszerint 1593. június 22-én a magisztrátus előtt megjelent Popel László és felesége salmi és neuburgi Magdaléna grófné meghatalmazottja Strobol János. Strobol bejelentette, hogy ura és úrnője figyelembe véve Kubínyi Kristóf ügyészi érdemeit a királyi táblánál – aki jogaik védelmében továbbra is elkötelezte magát – neki és feleségének adják a Somodi-féle trencsényi sarokházat a haszonélvezeti jogokkal együtt. A házat 1500 aranyért örök időkre és visszavonhatatlannal örökösök és utódaik használatába adják. A vevő 1000 aranyat fizetett Strobol Jánosnak. Az 1500 aranyból Kubínyi érdemeiért 500 aranyat számoltak le.

A megegyezés szerint az 1000 arany felét kellett azonnal lefizetni, a másik részt Mihály arkangyal ünnepére¹⁶ kellett törleszteni. Az összeg első felét Kubínyi a szenátus előtt adta oda Strobolnak, aki meghatalmazottként átadta a házat. A fentiekben jelzett időpontra Kubínyi ki akarta fizetni a vétel másik részét is, de Strobol nem jelent meg a magisztrátus előtt, hogy a pénzt átvegye. Hogy ne érje kár, vagy az esetet ne tekintsék az üzlettől való elállásként, Kubínyi tiltakozott. Harminc nap elteltével újra megjelent a szenátus előtt és a pénzt a szenátus előtt tette le. Azt kérte, hogy a kiküldött szenátorok – Štorc János, Zagrabienski György és Baros Péter – igazolják új tulajdonát. Ők a szomszédok és a polgárok jelenlétében

¹⁴ ŠABPT, MMT, 615.

¹⁵ ŠABPT, MMT, 325.

¹⁶ Szeptember 29.

Kubinyi Kristófot és feleségét beiktatták tulajdonukba. A törvény szerint meghatározott 16 nap alatt senki sem tiltakozott ez ellen.¹⁷

A visszaigénylés állomásai

Annak ellenére, hogy Rakovszky Borbála kezében volt a törvényes tulajdonság igazoló irat, ez nem volt elég ahhoz, hogy házat visszaszerezze. Vonakodott kitakarítani a házat és átadni a városnak, azonban a város – az ítéletre hivatkozva – mégis lefoglalta.

Rakovszkynének magasabb helyeken kellett igazát bizonyítania és az új tárgyalást elérnie. A ház elvételéről szóló döntés 1620. március 11-én született meg. Forgács Zsigmond nádor már 1620. március 23-án Rakovszkyné kérésére elrendelte a perújrafelvételt és az új ítélethozatalt.¹⁸ Mivel azonban Trencsén városa a már meghozott döntés jogossága mellett foglalt állást, a nádor 1620. március 30-án új ítéletet követelt.¹⁹ Rakovszkyné Bethlen Gábort is megkereste ügyével, aki 1620. április 1-jén elrendelte, hogy a bíró és a városi tanács szolgálta vissza az erőszakkal elfoglalt házat.²⁰ A tanács válaszlevelében megvédte az eljárás jogosságát, ezért Bethlen 1620. június 25-én újra utasította a várost a visszaadásra.²¹ A városi jegyző jelezte, hogy a fiskális személyesen tervezi felkeresni és tájékoztatni a fejedelmet. A város nem akart megválni új ingatlanától. Végül Bethlen 1620. november 4-i levelében arra kérte a városi tanácsot, hogy az igénylővel egyezzen meg. Ha erre nem került volna sor, az ügyet Jakusics Andrásra bízta volna, aki az iratokat más királyi város szakértőivel együtt tanulmányozta volna át és így zárta volna le a pert.²²

A város 1620. november 13-án tette közzé a városi jegyzőkönyvek bejegyzéseit – kivéve a más példányban található iratokat – a Popel-Kubinyi adásvétellel kapcsolatban. Ugyanúgy kiadta a Popel-Muraközy-féle pert tartalmazó 1591-es iratot is, főleg azért mert Muraközy nem jelent meg a bíróság előtt.²³ A városi vezetőség ezt precedens értékű esetnek tartotta, amellyel eljárását megindokolhatta. Bethlen ellenben 1620. április 1-jei levelében számonkérte, hogy a városi képviselők az ügyben egyszerre vádlók és bírák, nem értesítették a sértettet a ház megszállásáról, nem határozták meg az elfoglalás időpontját, továbbá hogy nem voltak tekintettel a vádlott elűzésére (*repulsia*) és jogtalanul bitorolják a házat. Rakovszky Borbála azzal bizonyította távollétének okát a tárgyalásról, hogy nem idézték be. A tárgyalásról kétségkívül tudott, mert képviselőit elküldte. Ezután arra hivatkozott, hogy a bíróság nem engedte meg a védekezését.

A megegyezésre 1620 decemberében került sor. A peres felek között királyi biztosok közvetítettek, akiknek az élén Jakusics András kincstárnok (*thesaurarius*) állt. Trencsén bírójára, a városi tanács és Rakovszkyné megegyeztek, hogy a város átadja neki a házat, ellenben ő köteles adót fizetni mint a többi polgár, és kötelezi magát a magisztrátussal szembeni engedelmességre.²⁴

¹⁷ ŠABPT, MMT, 325, 1230.

¹⁸ ŠABPT, MMT, 623, 631, 632.

¹⁹ ŠABPT, MMT, 623, 631, 632.

²⁰ ŠABPT, MMT, 617, 623, 632.

²¹ ŠABPT, MMT, 623, 632.

²² ŠABPT, MMT, 626.

²³ ŠABPT, MMT, 627.

²⁴ ŠABPT, MMT, 629.

Amint ez a későbbi végrendeletből ismert, a ház megszerzésében Rakovszkynének második férje Dobrasovszky Vencel segített. Dobrasovszky 1619-ben érdeklődött Borbála iránt, amint ez az 1619. november 15. keltezésű, Rózsahegy László trencsényi szenátornak küldött leveléből kitűnik.²⁵ Dobrasovszky megköszönte neki, hogy öt többször Rakovszkyné figyelmébe ajánlotta. Ennek meg is lett az eredménye, mert elérte, amit akart. Szándéka azonban gyanús, mert a bécsi esküvő idején – amikor a bírósági per már folyt – kb. 24 éves volt, míg Rakovszkyné 50 év körüli lehetett.²⁶ Feltételezhető, hogy a vagyonért érdekházasságot kötött.

Ez két év múlva nyilvánvalóan megmutatkozott, amikor Borbála megbetegedett. Ekkor a férje és apja, Dobrasovszky György²⁷ nyomtatékosan kezdték figyelmeztetni, hogy írja meg a végrendeletét. Borbála erről nem is akart hallani. A tanúk vallomásai alapján nem akarta vagyonát férjére hagyni, mert rosszul bánt vele. Halači Anna tanúsította, hogy többször panaszkodott a sok igazságtalanság miatt. Arról is panaszkodott, hogy egyszer a férje a jegendorfi fejedelem pénzverőivel együtt 50 aranyat elivott és részegen csúnyán bánt vele. Nagyvati Pál felesége Katalin azt hallotta tőle, hogy a férje vagyona átruházását követelte. Borbála Katalinnak azt mondta, hogy azt hagyja a férjének, amit tőle kap. A tanú verés nyomait látta a testén, főleg mindkét keze volt sérült. Selendorf István felesége Margit pedig azt hallotta, hogy Trstiansky úr a férjével együtt állandóan figyelmeztetik a végrendelet megírására, amit ő ellenez. Amikor megkérdezte tőle, hogy mit válaszolt nekik, Borbála azt felelte, hogy csak hallgat. Hangosan káromkodtak is rá. Azt mondta: „*Hogyan hagyjak egy ilyen emberre valamit?*” Marvan Márton felesége Anna, Borbála mosónője azt vallotta, hogy Trstiansky Gáspár mindig odament hozzá és a végrendeletet sürgette, de ő soha nem halotta, hogy valamilyen választ adott volna. Csak azt felelte: „*Csak Isten adjon egészséget*”.

Fabianovič Anna Rakovszkynétől hallotta, hogy a férje öt mindig gyözködi, de azzal utasította el, hogy meg kell elégednie azzal, amit kapott. „*Hadd pereskedjen a birtokaimért halálom után*” – mondta. Panaszkodott neki, hogy a férje gyakran veri. Csizmazia György felesége Dorottya tőle hallotta, hogy Trstiansky gyözködte a hagyatékrolásról. Azt mondta, hogy az árváknak jutnak a birtokai. Végrendeletet pedig miért hagyjon, azért hogy a Dobrasovszkyak tudomást szerezzenek mindarról, amiről eddig nem tudtak? „*Ezt nem csinálom meg*” – jelentette ki. Másodszor, amikor már reménytelenül megbetegedett és Trstiansky a végrendeletet sürgette, azt felelte neki, hogy Leszenyei úrnak már meghagyta, minek kell történnie a halála után. A tanúnak tudomása volt arról, hogy Leszenyeinek a következőt mondta: „*Nincs senkim magán és az Istenen kívül, akikben meg tudnék bízni*”. Leszenyei azt felelte: „*Emlékszel, amikor a felkelés alatt néhány tárgyat bíztaál rám és én őket Neked megőriztem? Hasonlóan cselekszem most is. Ha valamit rám bízol, letétbe helyezem a városházán és megőrzöm Neked*”. Másnap, amikor Leszenyei újra meg akarta látogatni, Dobrasovszky nem engedte be a házba. A tanú látta Rakovszkyné összevert testét is. Jelen volt, amikor Dobrasovszky azt mondta: „*Rossz nő, nem voltál méltó rá, hogy a családunkba kerülj!*” Tekenei Ferenc Trstiansky szolgájától hallotta, hogy Dobrasovszky rossz helyzetben van, mert a felesége nem akar ráhagyni semmit.²⁸

Dobrasovszky Vencel miután látta felesége ellenkezését – és nem tudta öt meggyőzni híve, Trstiansky Gáspár sem –, Lycius János trencsényi plébánost használta fel céljai eléréséhez. Lycius Tekenei Ferenc előtt panaszkodott: „*Látja koma, így csapott be engem Dobrasovszky Vencel. Eljött hozzám, hogy a feleségét megáldoztassam. Amikor végeztem,*

²⁵ ŠABPT, MMT, Missiles, 1619. november 15. levél.

²⁶ Feder Mayer 1998: 17.

²⁷ Uo. 17. Tévesen tünteti fel, hogy apja a beckói Dobrasovszky Vencel volt.

²⁸ ŠABPT, MMT, 648.

magánál tartott és három szenátort – Toranius András, Platnier Pétert és Andris Györgyöt – hivatott, akiknek megmutatta a saját kezűleg írt végrendeletet és a feleségéhez lépve megkérdezte, hogy így írta-e meg”. Borbálától Lycius egy szót sem hallott, de később, amikor megkérdezte, hogy szolgálójára 100 aranyat akar-e hagyni, hallotta a beleegyezését. Megkérdezte, hogy 24 aranyat akar-e a templomra hagyni, erre is igenlőleg felelt.

Dobrasovszky kérésére Lycius valószínűleg rábírta Rakovszkynét, hogy a javára végrendeletet írjon, mert az egyik tanú, Platnier Péter azt állította, hogy miután megérkeztek, a plébános azt mondta: „Figyelmeztettem Rakovszkynét, hogy mielőtt meghal, végrendeletet írjon a házaról és vagyonáról, amivel ő egyetértett”. Toranius András igazolta a pap szavait: „Odamentem Rakovszky Borbála úrnőhöz és Úrvacsorát adtam neki. Miután magához vette, végrendeletet írt. Egyébként önök előtt sem fog mást mondani, mint előttem. Ezt a végrendelet tartalmazza, amelyet Dobrasovszky úr a tájékoztatás végett leírt”. A szenátorok tehát a plébánosban bíztak, a végrendeletet aláírták és lepecsételték, bár Borbálától nem hallották, hogy azt igazolja. Azt állították, hogy egyszer megmozdította a fejét, de abból semmire sem lehetett következtetni. Dobrasovszky felolvasta a végrendeletet. A tanúk kérték, hogy menjen ki a helyiségből, hogy Rakovszkynével szabadon beszéljenek, de ő ezt megtagadta. Végül Toranius leírta a végrendeletet és elvitte a városházára. Miután elmentek, akkor tudatosították, hogy Rakovszky Borbála beleegyezését nem hallották. Körülbelül egy óra múlva tértek vissza és találkozót kértek Rakovszkynével. Dobrasovszky azonban nem engedte őket be, így mindjárt a háza udvarában a pecsétet letépték az iratról, amelyet az egyik helyiségben hagytak.²⁹

Dobrasovszky másnap újabb tanúkat – ezúttal négy nemes – hívott, hogy a végrendeletet hitelesítsék. Selendorf Gábor (akiért Dobrasovszky a szolgálóját küldte) azt vallotta, hogy Nagyvati Pált, Csifári Mártont, Trstiansky Gáspárt és Lászlót találta a házban. Dobrasovszky megkérdezte Rakovszkynét, hogy a tegnapihoz hasonlóan igazolja-e a végrendeletet. Borbála a fejével intett. Erre Dobrasovszky megkérte, hogy írja alá és tegye rá a pecsétjét. Nagyvati szintén Dobrasovszky hívására érkezett és Trstiansky Gáspárt és Lászlót találta ott. Trstiansky azt mondta neki, hogy mivel a hitelesítéshez nyolc aláírás kell – anélkül a hitelesítés nem lenne érvényes –, a végrendeletet írja alá és pecsételje le. Nagyvati a végrendeletet el sem olvasva eleget tett a felszólításnak. Mikor Dobrasovszky megkérdezte a feleségét, hogy igazolja-e a hitelesítést, az rábólintott. Trstiansky László vallomásaiban azt állította, hogy másnap (február 27.) érkezett a házba. Dobrasovszky újra megkérdezte, hogy beleegyez-e a végakarataiba. Azt válaszolta: „Amit tegnap tanúsítottam és hagytam Neked, azt most is legjobb lelkiismeretem szerint rád hagyom”. A nemesek tehát Dobrasovszky mellett tanúskodtak. Rendel Katalin nevű szolgálója a következőket vallotta: úrnője arra azért ment férjhez, mert nem akarta, hogy a vagyonáért pereskedjenek. Azt akarta, hogy az kapja meg a birtokait, akit szeret.³⁰

A fenti vallomások az esztergomi káptalan írta le és tette közzé 1622. április 30-án. Dobrasovszky a végrendeletet április 11-én igazolás végett benyújtotta a császárnak. A császár a végrendelet azzal a feltétellel igazolta, hogy „jogszerűen keletkezett és igaz”. Az igazolás a következőképpen hangzott: „tekintettel néhány hűséges emberünk által méltóságunk elébe bocsátott kérelmére, Dobrasovszky Vencel sok éves a magyar kancellárián mutatott hűséges szolgálataiért, ugyanúgy Mátyás császár és a mi uralkodásunk alatt, a nem régi hányatott háborús időkben tanúsított hűségéért és odaadásáért, nem kímélve fáradságát, saját vagyonát és életének veszélyeztetését”.³¹

Trencsén városa további tanúk meghallgatását rendelte el, akik Dobrasovszky ellen vallottak. Az esztergomi káptalan 1622. május 8-án adta ki a vallomásokat. Ekkor már a bíró

²⁹ ŠABPT, MMT, 648, 649.

³⁰ ŠABPT, MMT, 649.

³¹ ŠABPT, MMT, 325, 1230. (Szabad fordítás a szlovák eredetiből. Szerk. megj.)

és a városi tanács az elhunyt Rakovszky Borbála érdekeit védte. Lehetséges, hogy a sajátját is, hiszen a Rakovszky-vagyon megszerzésére nyílt lehetősége, mivel már nem voltak örökösök. Természetesen erre csak akkor lehetett esély, ha a Magyar Kamara nem szerezte volna meg az ingatlant. Trencsén városa a Magyar Kamarának 1622. április 8-án levelet is küldött, hogy avatkozzon be az ügybe Dobrasovszky ellen, aki hamis végrendeletre hivatkozva akarja megszerezni az egykori Popel-házat.³²

Mínta beigazolódta volna Rakovszky Borbála szavai, hogy férje csak hadd pereskedjen a vagyonáért. Dobrasovszky újra a császár döntését kérte a végrendelet hitelességét illetően. A császár azonban 1622. június 29-én egyetértett a királyi tanács határozatával, amely a per tárgyalását rendelte el a megfelelő megyei bíróságon.³³ Dobrasovszky még 1623-ban is újabb tanúk kihallgatását kérte. Ezek igazolták volna, hogy Rakovszkyné jelezte a beleegyezését.³⁴ A vagyont végül sikerült megszereznie, de mivel Pozsonyban telepedett le, fokozatosan eladta. A Popel-házat híve Trstiansky Gáspár szerezte meg.³⁵

Rakovszky Borbálától tehát jogtalanul vették el a házát és férje is mostohán bánt vele. A jog nem támogatta. Olyan emberek képviselték a törvényeket, akik saját érdeküket követték, és a jogi „kiskapuk” nyújtotta lehetőségeket kihasználva gazdagodtak meg.

Források

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín (=ŠABPT)

(Pozsonyi Állami Levéltár Trencsényi Fiókleveletár)

Magistrát mesta Trenčín (=MMT) (Trencsén város magisztrátusának iratai)

164, 325, 615, 617, 623, 626, 627, 629, 631, 632, 648, 649, 660, 669, 1230.

Missiles, 1619. november 15. levél.

Városi könyv 1583-ból, 179.

Stárkov elench listín (=SEL) (Stárek-féle elenchus) 19a.

Hivatkozott irodalom

Federmayer, Frederik 1998: Úradníci Uhorskej kráľovskej komory Juraj Rakovický a Václav Dobrašovský. *Genealogicko-heraldický hlas* 8. 2. 13–21.

Federmayer, Frederik 2000: *Lexikón erbov šľachty na Slovensku*. I. Bratislava

Hlaváčová, Danica 2000: *Zoznam richtárov mesta Trenčína*. Kézirat (Pozsonyi Állami Levéltár Trencsényi Fiókleveletár)

Marsina, Richard 1993: Najstaršie dejiny Trenčína. In: *Trenčín, vlastivedná monografia 1*. Bratislava, 47–72.

Okál, Miloslav 1979: *Život a dielo Martina Rakovského*. Martin

³² ŠABPT, MMT, 669.

³³ ŠABPT, MMT, 669.

³⁴ ŠABPT, MMT, 660.

³⁵ ŠABPT, MMT, 1230.

NŐI JOGOK NYÍREGYHÁZA MEZŐVÁROSBAN A VÉGRENDELETEK TÜKRÉBEN

Az 1753-ban újraterelített, 1786-ban már oppidummá váló, majd 1803-ban és 1824-ben földesuraitól megváltkozott¹, 1837-ben pedig kiváltságos mezővárosi privilégiumot nyert Nyíregyháza történetéből jól ismertek a jogállásváltozások és az ahhoz kapcsolódó események, de a magánjogi iratok és a peranyagok felé még alig fordult a kutatók figyelme. Az ilyen jellegű források feltárásának kezdeti lépéseként kezdődött meg a megváltkozott mezővárosban élt nők jogainak és azok érvényesítésének feltárása.

A nők, akiket drága leányom, kedves feleségem, édes jó anyám – és ritkán „*asszonyi állat*” – elnevezéssel illetnek a források, többnyire az 1750-es években a gróf Károlyi Ferenc gazdasági és jogi kedvezményeket ígérő pátensének hatására indult migráció során gyerekként vagy feleségként érkeztek főként Békés megyéből és a Felvidékről. Minthogy a betelepültek jelentős része evangélikus szlovák volt, a főként reformátusok és katolikusok lakta Szabolcsban alig-alig találtak velük egy hiten lévő házastársakat, így a kétezerről a 18. század végére nyolcezer főre gyarapodó mezővárosban mind jellemzőbbé vált a közösségen belüli házasság.² Kialakult tehát egy homogénnek mondható, korábban is közel azonos szokásjogok³ szerint élő jobbágyközösség, amelyben rendkívül erős volt a hagyomány ereje, ugyanakkor meghatározóak voltak a megváltkozott város életét szabályozni hivatott városi statútumok is.

A Nyíregyházán szép számmal fennmaradt iratokat főként férfiak írták, és férfiokról szóltak. A 18. század végi, 19. század eleji nyíregyházi nők ritkán adtak alkalmat arra, hogy szereplői legyenek a történeti forrásoknak. Nevük az összeírásokban csak akkor fordult elő, ha családfenntartóvá, azaz adóalannyá váltak. Ezek az asszonyok ugyanolyan gazdasági jogokat bíró tagjai voltak a közösségnek, mint a férfiak: családjuk igaerejének arányában kapták a művelhető területet, illetve a határ szállásokra osztása után gazdálkodhattak a rájuk jutó részen. A város által az 1760-as évektől bérelt pusztákon állatokat is tarthattak. Teljes jogú lakosok voltak, csupán a közügyekben nem vehettek részt közvetlenül.

Törvényi és jogi háttér

A gazdálkodás és a családfenntartás feladatai súlyos terheket róttak a nőkre. Többen halálos ágyukon tett vallomásukban hangsúlyozták, hogy özvegyen maradva nem csak azért mentek többször férjhez, mert „*élőnek élő, holtak holt a párja*”⁴, hanem azért is „menekültek bele” a második vagy a harmadik házasságba, mert nem birkóztak volna meg a rájuk hárult feladatokkal, a föld művelésével, a gyermekek eltartásával. Márpedig a város rendkívül szigorúan felügyelte a gazdálkodást, csak az tarthatta meg földjét, aki kellőképpen meg tudta művelni. Az árván maradt gyermek nevelése is közösségi ügyé vált, ha az özvegy nem volt

¹ Nyíregyháza a 19. század elején pénzen megváltotta földesúri szolgáltatásait. Az örökváltság szerződés értelmében a korábbi birtokosok a város lakosságának közösségére ruházták jogaikat. Szabolcs megyében egyedül Nyíregyháza volt megváltkozott város.

² Az első magyarországi népszámlálás idején majdnem 8 ezren, az 1830-as években 17 ezren éltek itt. A lakosság közel 80%-a evangélikus vallású volt, rájuk a legjellemzőbb a közösségen belüli házasság. A kevesebben lévő reformátusok és katolikusok gyakrabban kényszerültek arra, hogy a városon kívülről hozzanak feleséget maguknak. Kujbusné 2003: 91–113.

³ 1848-ig meghatározó jogforrás a szokásjog. Székely 2001: www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm

⁴ Tárkány 1961: 268.

képes a szükséges feltételeket biztosítani. A város eljárósága egyébként többféle módon is igyekezett segíteni a rászorult özvegyeken: részleges adómentességet kaptak, pénzen megválthatták a beszállásolást, illetve felmentetést nyertek a helypénz fizetése alól.⁵

Azok a lányok és asszonyok, akik szembe kerültek a törvénnyel, a periratok révén szintén a történelem részeseivé váltak. Mivel a megváltkozás során a földesurak a városra ruházták az igazságszolgáltatási jogukat, a bűnbe esettek ügye a törvénykezéssel megbízott szenátorok elé került. A tulajdon sérelmére elkövetett kisebb-nagyobb kihágások (lopás, rongálás stb.) mellett gyakoribbak voltak az ún. asszonyi vétkek (házasságtörés, paráználkodás), amelyekért nyilvános testi fenyítés járt. A magánéleti válságot okozó cselekedetek mellett a város igazságszolgáltató testülete szigorúan büntette azokat is, akik gondatlanságukkal mások vagyonát veszélyeztették. A legnagyobb kárt a tüzesetek okozták, amit gyakran a sütő-főző gazdasszonyok idéztek elő. Őket 6–12 rénes forintra büntették.⁶

Vagyonjoguk és örökösödési joguk érvényesítése révén az erkölcsös életet élő lányok és asszonyok is kapcsolatba kerülhettek az igazságszolgáltatással. A tulajdonbírási és hagyatékolási szokásokat tekintve Nyíregyháza lakossága az újratelepítéstől az oppidum jogállás elnyeréséig a városi polgárjog szerint ingó és ingatlan vagyonának szabad örökítésével rendelkezett, bár a végrendeletet az uraság tisztjének is jóvá kellett hagynia. A megváltkozást követően a magánjogra vonatkozó passzusok érvényesülését, a végrendeletételt, az osztályegyezséget és az azokban foglaltak megvalósulását a városi tanács felügyelte.

A végrendekezés jellemzői

A Nyíregyházán született vagy ide férjhez jött és lakossá vált nők ingó és ingatlan vagyont bírhattak, amit leánynegyedük, hozományuk, hitbérük, közkeresetük őket illető fele, saját szerzeményük, illetve a már asszonykorukban örökölték⁷ alkothatták. Ezekről szabadon rendelkezhetek: adhatták-vehették, örökíthették a városi statútumok által megszabott keretek között. Kivételt képezett a szigorú szabályok szerint örökíthető ősi vagyon, amely általában a hozomány vagy az örökség része volt. Az özvegyen maradtak életük végéig vagy új házasságukig haszonélvezeti jogot bírtak a férjük házában, művelhették földjét, használhatták ingóságait, főleg, ha ezt a férj a végrendeletében megerősítette és nem rendelkezett másként. Az özvegy öröklését azonban több tényező is meghatározta, így „*a leszármazók léte, száma, kora, a vagyon származása, az özvegy alkalmassága (...), az özvegy betegsége, tékozló hajlama eleve lehetetlenné tette, hogy a vagyon átvevője legyen*”.⁸ A nyíregyházi nők jogaik mibenlétéről leginkább a haláluk előtt tett utolsó akaratuk hivatalos írásba foglalásakor vallottak.

A testamentumtételt a város a földművelő és állattenyésztő közösség érdekeinek szem előtt tartásával szabályozta, meghatározva a javak örökíthetőségének rendjét. A végrendelet a külső jegyeken túl az alábbi belsőknek is meg kellett, hogy feleljen: „*Belső minéműségére nézve pedig megkívánatik: hogy ki-ki csak a tulajdon szerzeményéről tegyen rendelést, máskülönben amennyiben őseikről is, vagy a nemtelenekre nézve a másik, még életben lévő*

⁵ SZSZBML, V. A, 102/a., NYMTI, Jegyzőkönyvek 2/82, No. 1993, 1830. május 7.

⁶ SZSZBML, V. A, 101/a., NYMVH, Jegyzőkönyvek és iratok 1/1, No. 36, 1829. december 17. Ha azonban nem nyíregyházi lakos vagy éppen a cseléd volt a vétkes, őket 12–24 korbácsra ítélték.

⁷ A leánykorban örökölt vagyon beolvadt a hozományba. Asszonyként örökölhettek gyermekeiktől, rokonaiktól, a férj által hagyottakat pedig a végrendelet vagy az özvegyi jog szerint tudhatta magáénak minden nyíregyházi nő.

⁸ Tárkány 1961: 261–262.

vagy már megholt hitestársa közkeresmény fele része iránt is rendelést tett vala, annyiban a testamentoma sikertelen lészen...”⁹

A föld és a ház örökítése

Elsődlegesen a polgárjog alapját jelentő városi ház és az ahhoz tartozó szállásföld örökítéséről kellett gondoskodni. A város tiltotta a határban 1759-ben kialakított szállásokra való teljes kiköltözést, így földet csak az bírhatott, akinek városi háza is volt. Mivel az örökítés a birtokszerzésre, illetve aprózódásra is alkalmat adhatott, a szállásföld koncentrációja és elaprózódása ellen úgy próbáltak védekezni, hogy egy kötélaljban¹⁰ határozták meg a legkisebb és hat kötélaljban a legnagyobb földnagyságot.

Nyíregyháza lakosai 1753-tól szabad forgalmi tulajdonuknak tudhatták a földet, amit a földesurak és a bírák jóváhagyását követően szabadon adhattak-vehettek vagy a szokásjog szerint örökíthettek. Bár a fiági öröklés volt a jellemző, vagyis a szántót a gazdák igyekeztek fiaikra hagyni¹¹, a lányukat pedig kiházásításkor tehénnel, ruhával, edénnyel, bútorral, pénzzel vagy szőlővel kárpótolták, de előfordult, hogy a lányok kezére is került szállásföld.¹² Sztruhár Mátyás, aki árvagyámként sok végrendelet írásba foglalásánál volt jelen, éppen ennek a szokásjognak a változásában látta a földaprózódás okát, mert a lányok kiházásításukkor általában csak töredéket kaptak. Ezt példázza Hallasy János végrendelete is, aki fiai mellett ½ kötélalj földet testált lányára, holott egy kötélaljtól kisebb részre a szállásföldet osztani sem lehetett volna!

Magna Mártonné Szolár Erzsébet már nagyobb földdarabot tudhatott a magáénak.¹³ Egy kötélalj szállásföldje ősi birtok volt. A hozománya részét képező ősi javak¹⁴ fölött azonban csak úgy rendelkezhetett „szabadon”, hogy az egyenes ági leszármazottait megnevezve azok halála esetére biztosította a családját arról, hogy az örökség visszazáll a szerzők leszármazottaira.¹⁵ Így az 1837-ben kelt testamentuma szerint a házasság ideje alatt a férjével közösen használt földet úgy hagyta egyenes ági örökösre, a másfél és két éves kislányára, hogy gyermekei esetleges halála után a tulajdonjog nem a férjé, hanem a szerző ágban a rokonsági fok szerint legközelebbi Szolárt. A férje csak a föld után örökváltságként kifizetett összeget kaphatta vissza.

⁹ SZSZBML, V. A, 101/h, 39/39. NYMVH, Szabályrendeletek, 1826: 3. Megjelent: Galambos-Kujbusné 2001: 97.

¹⁰ 1 kötélalj = 10 hold.

¹¹ A fiági öröklés mellett a 19. század első harmadától mind gyakrabban előfordult a törzsöröklés is, amikor a legalkalmasabbnak tartott fiúnak juttatták a földet, a többiek pedig valami más módon elégitették ki, ill. igyekeztek őket mesterségre taníttatni. Hasonló esetről Tárkány 2003: 760.

¹² A végrendelező mindig pontosan meghatározta az egy-egy leánygyermekére jutó vagyonrész, azok kiskorúsága esetén az ingatlanok használatát.

¹³ SZSZBML, V. A, 102/k, NYMTI, Végrendeletek (V. A), 102/k., 89/169, 1837: 17. Kujbusné 1995: 202–205.

¹⁴ Ha az apa végrendeletének hiányában törvényes fiai és leánya örökölték a birtokot, akkor az első törvényes öröklésnél ösivé vált. Ha végrendelet született róla, akkor továbbra is szerzett birtok maradt. Öröklését Székely Melinda Werbőczy alapján így foglalja össze: „az ősi vagyont a törvényes fiúk öröklék, ha nincsenek, akkor a felmenők, illetve az oldalági rokonok, érvényesítve azt a szabályt, hogy a közelebbi fokban rokon kizárja a távolabbi fokban rokon öröklését”. A lányok kezén is lehetett ősi birtok. Székely 2001: www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm

¹⁵ Ugyanez a férfiak esetében is: Varga György háza ősi volt, így fele a szücsnek tanuló öccsét illette, de másik felét – azzal szabadon rendelkezve – gyermekeinek és feleségének juttatta. Tóth János kerékgyártó mesternek apósa segített újjáépíteni leégett házát, így halálakor azt teljes rendelkezési joggal hagyta feleségére. Kikötése csupán az volt, ha özvegye újra férjhez menne, s új férjéhez költözne, akkor a házat adják haszonbérbe. Továbbá amennyiben özvegyének második férjétől gyereke születne, akkor a háza fele legyen a gyereké, ha nem lesz utód, akkor az egészet a Tóth testvérek öröklék.

Szállásföld kerülhetett úgy is nő kezére (de nem tulajdonába!), hogy özvegyiségre jutva gyermekei gyámja, a gazdaság irányítója lett. Özvegyként a használati jog akkor is megillette, ha férje írásban másként rendelkezett. Skolnik Györgynek pl. nem volt gyermeke. Javait úgy hagyta feleségére, hogy a gazdálkodása felett a testvére gyakorolt felügyeletet. „*Minthogy pedig az asszonyi állat elégtelen gazdaságnak folytatására, arra való nézve bízom feleségemet bátyám uramra úgy, hogy a földnek hasznából fele részt vehessen. De hogyha abban kárt vallana, akkor szabadságára hagyom bátyám uramtól elvenni és másnak általadni*”.¹⁶

A testált javak közül a másik, amiről rendelkezni kellett, a városi ház volt, ami leggyakrabban a házastársak közkeresményeként fele-fele részben osztódott. Ritkán az is előfordult, hogy hozományként vitte a lány a házasságba. Arra is volt példa, hogy már a házasságkötés után hozományba vagy szülőktől ajándékba kapott pénzből építettek, vettek házat a fiatalok. Jávor Zsófiának férjhez menetele után az apja vett egy viskóházat 24 forintért, mivel férjének, Barto Márton szolgának nem volt semmije. Amikor özvegyen maradt „*ezen háznak sem padlása jó, sem fedele nem volt, azért is férjhez menvén*”. A második férj igyekvőbbnek bizonyult, a házat megjavította, sőt szőlőt és négy lovat is szereztek együtt.¹⁷ Mindezek miatt Jávor Zsófia a házat hozományának, a rajta tett javításokat, toldásokat közkeresménynek tekintette, és örökösének a második férjét és annak előző házasságából származó gyermekeit nevezte meg. A már említett Magna Mártonné házat is az apjától kapta, de hozományának ezt a részét már nem terhelte családi örökítési tradíció, mint a földet, így szabadon rendelkezve azt gyermekeire, azok halálát követően férjére hagyta.

A háznak nemcsak a tulajdonjogát ruházták át a végrendelkezők, hanem meghatározták a használati jogát is – legtöbbször özvegyük lakhatása érdekében. Kováts Andrásnak három háza volt, amely első feleségével volt közös szerzeménye. Három fia közül kettőnek még a testamentumtétel előtt adott egyet-egyet, míg a harmadikban ő maga lakott a második feleségével. Halála után ezt örököltette harmadik fiára úgy, hogy özvegyének szabad lakása lehessen. Az özvegynek a házban maradását több végrendeletet tevő is írásba foglaltatta, vagy a ház felét, vagy csak egy szobát jelölve ki lakóhelyül. Frankó István végrendelete szerint fia külön szobát kellett, hogy készíttessen az özvegyen maradó második feleségének. Még azt is kikötötte, hogy ha a fia nem jön ki mostohaanyjával, akkor a bírák úgy intézzék, hogy inkább a fiú költözzön ki a házból, mint az özvegy. Wrska Mihály, aki árva unokáira hagyta minden vagyonát, külön hangsúlyt helyezett arra, hogy felesége is a házban maradhasson.

Özvegy Sulyán Józsefné Simkó Mária 1843-ban kelt végrendelete¹⁸ azért is érdekes, mert a közösség egyik legmódosabb asszonyának javait veszi számba. A földszintesnek tartott városban második férjével emeletes házat szerzett, de egyéb javakban sem szűkölködött, hiszen két házasságából 6,5 kötélalj földje, udvarán nyolc hombárja volt, bútorait bőr borította, 1,5 nyilas¹⁹ szőlőt örökölt az apjától, illetve apósa rá háramló örökségéből 1500 forintot hagyott még sógoránál, 400 forintot lányánál, ahol még ott volt az ő apai osztályos illetőségéből 450 forint, egy borjú, valamint egy tehén.

Ez utóbbi ingóságok – amelyek az örökíthető javak harmadik nagy kategóriáját alkotják – gyakran előfordulnak a nők vagyontárgyai között. Bár a hagyomány és a városi rendtartás szerint a gyerekek nemüktől függetlenül egyformán örököltek az apai és anyai javakból – kivéve azt az esetet, amikor a lánytestvért még szülei életében vagy az osztály megtétele előtt férjhez adták és megkapta részét – az egyenlőség mégis csak értékét tekintve volt fele-fele. Általában a fiúk kapták a jelentősebb ingatlanokat, a lányok pedig legfeljebb a szőlőt és az

¹⁶ SZSZBML, V. A, 102/k, 88/168, 1817: 3. Megjelent: Kujbusné 1995: 100–103.

¹⁷ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816. 377.

¹⁸ SZSZBML, V. A, 102/k, 89/169, 1843: 28. Megjelent: Kujbusné 1995: 229–234.

¹⁹ 1 nyíl = 2300–6100 négyszögöl.

ingóságokat, de ezeket is csak akkor, ha férjhez mentek.²⁰ A Nyíregyházán is ismert hajadoni jog szerint ugyanis a házasságra nem lépő lányokat, akik nem vezettek külön háztartást és nem kapták kezükhöz az őket illető vagyონrészt, szülei, azok halála után pedig az örökösök voltak kötelesek eltartani saját házukban.²¹

A női vagyon egyéb részei

A végrendelettelnél szóba jöhető örökségen, amelyen inkább az apai vagyont, illetve a justt, tehát az anyai vagyonból öröklött részt értették.²² A leányokat megillető külön jogok (leánynegyed, hajadoni jog, kiházásítás, hozomány)²³ révén lehetett szállásföldjük és házuk, de általában mind a leánynegyed²⁴ juttatásakor, mind a lányokat egyenként illető kiházásításkor, többnyire pénzt, ingóságokat, esetleg szőlőt kaptak jussként.²⁵ *„A kiházásítás kötelező minimális mértéke általában a lány szüleinek a vagyoni helyzetével állt egyenes arányban, összetételében pedig az új pár lakberendezési és öltözködési igényeit, továbbá a lakodalom költségeinek a fedezetét biztosította. A kiházásításhoz fűződő igény Werbőczynél megfogalmazott országos szokásjogon, mértéke viszont a helyi szokásokon vagy esetleg – a lány szüleinek korai halála folytán tett – végrendeleten alapul. A feudális korban a kiházásítást igyekeztek a szerzeményi javakból teljesíteni”*.²⁶

A kiházásítási javakat kelengyének, hozománynak, stafirungnak, menyasszonyos vagy tulipános ládának nevezték. Ennek, tehát a család mellett a rokonok, barátok által összehordott hozománynak, tartalmaznia kellett az önálló háztartás vezetéséhez szükséges tárgyakat (bútor, edények, ágybeli), illetve a tulipános láda rejthetett más asszonyi kincseket is: ruhákat, kendőket, néha ékszereket, csecsebecskéket. Ezek egészültek ki az állatokkal és az ingatlanokkal, attól függően, hogy mennyire voltak a szülők módosak, illetve a három napig vagy egy hétig tartó lakodalom alkalmával a vendégek mennyire „ették ki” vagyonából a gazdát.²⁷

A hozományt a feleség vitte magával a házasságba és átadta a férjének. Ezután közösen használták, a férj kezelte, de a nő tulajdonjoga fennmaradt. A hozományt a házasság megszűnésekor vissza kellett adni a nőnek vagy örököseinek.²⁸ Csatlás Jakab végrendeletében tételesen elszámolt a felesége hozományaként a kezéhez került 2986 váltóforint 36 krajcárral. Haraszi János, amikor eljegyezte nemes Baranyi Juliannát, *„szükségétől kényszerítve”* 100 váltóforintot kért tőle. Ezt ő végrendeletében felesége hozományának tekinti, s kéri rokonait, hogy a kölcsönként náluk lévő pénzből fizessék vissza feleségének. Buró Sámuel pedig örököseinek felhívja a figyelmét második felesége móringlevelében foglaltak (szőlő és 50 rénes forint) kiadására.

²⁰ A lányok 14 éves koruk előtt csak apjuk beleegyezésével köthettek házasságot.

²¹ A nemesi szokásjog szerint is az apátlan, árva hajadonok férjhez menetelükig benne maradhattak az apai birtokban (haszonélvezeti jog), s a birtok örököseinek kötelessége volt a leányok tartásáról, ellátásáról és férjhez menetelükről gondoskodni. Csizmadia-Kovács-Asztalos 1978: 233.

²² Márkus 1943: 220.

²³ Részletesebben Székely 2001: www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm

²⁴ Az ősi vagyonból az összes lány együtt kapta.

²⁵ Tárkány 2003: 716.

²⁶ Uo. 348.

²⁷ A lakodalmi szokásokról és a több napig tartó pocsékoló dőzsölésről Kujbusné 1999: 79–101.

²⁸ Magyar törvénytár 1896: 97. (1840. évi VIII. tc. 14, 15.§); Csizmadia 1978: 246.

A nők saját vagyona és örökítési módjai

A testamentumok szerint volt még egy vagyoni kategória, a saját szerzemény. Ide azokat az ingatlanokat és ingóságokat sorolták, amelyeket az asszonyok özvegyen maradvá vagy férjüket odahagyva saját maguk szereztek.

Házy Antalné Czimer Erzsébet, a vármegye bábája 1840-ben rendelkezett saját keresményű javai felett, egyformán osztva azt el két fia és lánya között. Minthogy a nagyobbakat már férjhez adta vagy kiházasította, vándorúton lévő fiának örökségét sorolta fel tételesen: a kötélalj föld mellett egy arany óra, arany fülbevaló és négy arany pénz, valamint vásznak, ingek, abroszok, ágy, ágynemű, bútor, tehén. Ez utóbbit nővérének kellett gondoznia addig, míg a fia haza nem ér, ő kapta meg a mesterséghez szükséges szőtt és szerszámokat is. A családtagokon kívül a végrendelező másnak is hagyományozott, leginkább kölcsön adott pénzéből. Így legénye 40, a római katolikus egyház 16 forintot kapott a vármegye pénztárában lévő 56 ezüstjéből. Egy máriapócsi szitásnál lévő 60, egy kofa tartozásaként számon tartott 16, egy ügyvédtől járó 100 forintjával pedig a helybeli kórház ajándékozta meg. Az egyik legényének elengedte a tartozását, a másiknak, amelyik korhely volt, azonban az örökösöknek ki kellett fizetnie a 80 forint kölcsönt. Jobb ruháit (selyemruhák, bunda), mint általában, a lányai örökölték, a rosszabbakat pedig a nála nevelkedő két árva gyermekre hagyta.²⁹

Egy jó férj áldás volt, egy rossz sorscsapás, ahogyan Majerhoffer Józsefné Stuller Rozália fogalmazta végrendeletében. Ő szép pénzt örökölt szüleitől, azonban nem volt elég, hogy Debrecenben kétszer is elégett mindene, a férje is tékozló volt. Mikor már betevő falatjuk sem akadt, akkor férje katonának állt. Miután meghalt és ő özvegyen maradt, három kis gyerekével Nyíregyházára jött, ahol kölcsönből kezdett élni és kereskedni. Így mindene, ami fölött rendelkezett, saját keresménye volt. Azt a pénzt, amit anyósa hagyott unokáira – és 1831-ben neki fizette ki Debrecen városa –, már gyermekeinek átadta. Antónia lánya nála hagyta 338 forintját, amihez anyja 300 forintot számolt kamatként. Őrá hagyta saját keresményű lakóházát is, azzal a feltétellel, hogy meg kell becsültetnie az árát. A neki járó nagyanyai jusson kívül a váltságösszeget is le kellett vonnia, hiszen azt a lánya fizette, és a maradék összeget felosztva kellett kifizetnie lánytestvérét – közös megállapodásuk szerinti módon és időben. Természetesen a lányok kapták a főleg rézedényekből és ezüstkanalakból álló konyhai eszközöket, a faliórát és a falitükröt is. Ha bármelyik lány gyermek nélkül halt volna meg, javait testvére és annak utódai kellett, hogy örököljék. Fiának, akinek már kiadta nagyanyai jussát, nem hagyott semmit, mert 17 éve volt már katona, és egyszer sem adott magáról hírt.³⁰

Okolitsnai Okolitsányi Mihályné nemes Benyitzki Rozáliát sem kényeztette a sors jó férjjel. 1831-ben tett végrendeletében elmondja, hogy férjét, aki feslett és buja életmódot folytatott, elhagyta és szolgálatba állt előbb Máriapócon, majd ide jött Nyíregyházára. Béréből két nyilas szőlőt is vett, amelyből az egyiket ruháival és ágyneműivel testvéröccsére és annak örökösire hagyta, míg a másikat pártfogójának, Farbaky Dániel tiszteletesnek szánta.³¹ Végrendeletét nem mint nemes asszony, hanem mint nyíregyházi lakos tette, tiszteletben tartva a város rendszabásait.³²

²⁹ SZSZBML, V. A, 102/k, 89/169, 1840: 30.

³⁰ SZSZBML, V. A, 102/k, 89/169, 1840: 30.

³¹ SZSZBML, V. A, 102/k, 89/169, 1831: 12.

³² Nem ő volt az egyetlen nemes a jobbágyközösségekben! Nemességüket eltitkolva, a jobbágyi szolgáltatásokat vállalva egy tucatnyian települtek le az impopuláció (betelepítés) éveiben, 1753–1754-ben a kedvező lehetőségeket nyújtó Nyíregyházán. Később számuk nőtt, sőt a 18. század végétől külön tanácsuk is lett. Ennek előljárója, a nemesek hadnagya szedte be az adójukat és ítélkezett ügyeikben. A hagyatékolásban a nemes férfiak és nők a városban elfogadott szokásjogot, valamint az arra vonatkozó szabályrendeletet tartották irányadónak, de előfordult, hogy végrendeletük végrehajtására nem az előljáróságot vagy a városi árvagyámot, hanem valamelyik nemes társukat kérték fel.

A női vagyonhoz sorolható a házastársi kötelesség teljesítéséért a feleségnek járó jutalom, a hitbér is (bár itt nem volt nagy gyakorlata fizetésének). A városi statútumok azonban kitérnek a kötelező hitrésze, amelyre csak akkor tarthatott igényt a feleség, ha a férj annak lefizetésére magát az előljárók előtt írásban kötelezte, és „*férjeik halála után keresett javakat, avagy legalább az ősieken javításokat hagytanak. Ha pedig a férj holta után sem kereset jót, avagy javítást nem hagyott, ezen esetben az ősi javakból fizetendő kötelezett hitrész, bár nagyobb summát foglalna is magában a kötelezés, az azt érdeklő személyek kívánságára mindazáltal, a tanács által legfeljebb is negyven rénes forintokban állapíttatik meg, melyet azonban mindenestre csak akkor veheti az özvegy kezébe, midőn már özvegyi sorsát megváltoztatta*”.³³

A fennmaradt végrendeletek között nincs példa arra, hogy valaki ilyen jogcímen kapott volna pénzt. Igaz, hogy az örökváltott Nyíregyházán ebben az időszakban tett közel félezer végrendeletből csupán egyhatednyiben nő a végrendelező. A nők ugyanis csak akkor végrendeleztek írásban, amikor a szokásjog szerinti egyenes örökítéstől eltérő módot akartak érvényesíteni. Ilyen esetek voltak azok, amikor a többszöri házasságukból született örökösökénél pontosítani kellett a javak eredetét, mibenlétét, meghatározva a különböző férjekhez tartozó ősi és közszerzeményi ingatlanokat, ingóságokat és meg kellett nevezni a gyerekeket. A szabályrendeletekben előírtak betartása mellett érvényesíthették családjuk örökítési stratégiáit, saját szimpátiájukat, sőt haragjukat is, hiszen a hagyatékolás mellett volt mód és gyakorlat a kitagadásra is, bár családtagot kizárni csak a szerzett vagyonból lehetett. Ezzel a lehetőséggel élt pl. Györffy kapitányné Milkovits Anna, aki férjét zárta ki szerzeményéből.

Az örökítés sora-rendje szerint először az ősiekről kellett szólni. Nyíregyházán a vizsgált időszakban nem csak a földingatlant sorolták bele, hanem ősinek nevezték és hasonló módon örökítették az ingóságokat (pl. bútorokat, edényeket³⁴) is, amelyek csak egyenes ágon öröklődhettek, mert „*az ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzetségé*”.³⁵ Abban az esetben, ha az örökhagyónak nem volt gyereke, akkor a vagyon a családjára szállt vissza. Az özvegy házastársa ősi javaiból csak akkor örökölt, ha az elhunytak nem voltak osztályos atyafiai sem. A hozomány részeként a nők által a házasságba vitt ősi javak után rendelkezni kellett a közszerzeményiekről is. A szerzett vagyon ugyanis nem a vagyon származása szerint, hanem fele-fele arányban oszlott meg a szerzők (többnyire a férj és feleség, de előfordult, hogy az özvegy anyós és veje) között. Ha egyikük meghalt, akkor a másikra szállt az egész keresmény, amelyből fél rész az özvegyet, fél rész a gyermekeket illette. A házastársnak a házasság előtt szerzett javaiból az özvegy a gyermekekkel együtt fejenként osztozott, ha azonban a férj magtalan volt, akkor az egészet az özvegy örökölte és örökítette.

A nők végrendeleteikben a szokásjog szerint általában férjük és gyermekeik között osztották meg javaikat, de voltak olyanok is, akik az örökösök közé sorolták szüleiket is. Kralovánszky Frigyesné Maletter Ida gyermektelen lévén, hozományát, készpénzét, bútorait, a Szepességben lévő méheiteit, Lőcsén lévő borait mind férjére hagyta.³⁶ Szvatko Tamásné majd Fülep Györgyné Bukovinszky Erzsébet 1804-es testamentuma szerint egy nyilas szőlőjét, amit első férjével szerzett, megfelezte az első férjtől való három gyermek és a második férjtől való gyermek között.³⁷ Hladky Katalin, aki Veres János, majd Traiba György, végül Szolár György felesége volt, második férjével szerezte azt a házat, amit harmadik férjére, valamint

³³ SZSZBML, V. A, 101/h, 39/39, 1826: 3.

³⁴ Lásd özvegy Sulyán Ádámné Simkó Mária 1843-ban kelt végrendeletét.

³⁵ Tárkány 1961: 246.

³⁶ SZSZBML, V. A, 102/k, 89/169, 1847: 32.

³⁷ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 377.

első és harmadik házasságából született gyerekeire hagyott.³⁸ Krisan Mihályné, majd Sutnay Sámuelné Sztavak Julianna a házat első férjével vette, a mostohaapja és az árvapénztár kölcsönéből. Utolsó akarata az volt, hogy a még meglévő hitel kifizetéséhez a házat adják el és a kölcsöntörlesztés utáni pénzt osszák el férje és édesanyja között. Ezen kívül az anyja kapta a bútorait és a ruháit is, de mindezek fejében neki kellett gondoskodni a temetésről.³⁹ Gasó Mátyásné Janovszky Ánis 1821 augusztusában betegedett meg. Szülei házában feküdt halálos ágyán. Azért látta szükségesnek a végrendeletét, mert apósa és anyósa nem akarta kiadni ingóságait: ruháját, ágyneműjét és vásznait, amit két gyermekére kívánt hagyni. Az ő testamentuma egyben vallomástétel is: utolsó útja előtt bevallotta, hogy idősebb gyermekének a sógora az apja, akihez szülei azért nem adták hozzá, mert azt hallották, hogy teherbe ejtett egy másik lányt. A helyzetet úgy próbálták megoldani, hogy a bátyja rábeszélte öccsét a házasságra. Szikora Andrásné Bogár Erzsébet második férjének csak lent és a fonalai felét hagyta, a lisztet, 50 font szalonnát, a szerszámokat és háztartási eszközöket, az ágybelit és a ruhákat, valamint a sárgarépa magot az első házasságából származó gyerekeire testálta.⁴⁰

Volt olyan, aki végrendeletével férje akarátát erősítette meg. Özvegy Sulyán Józsefné Simkó Mária végrendeletében olvasható: *„Néhai férjem a halála előtti napokban szívemre kötötte, hogyha a mintegy 3000 váltó forintra menő adósságot kifizetem, tegyek rendelést halálom előtt, és a szállást hagyjam egészen Dániel fiúnkra”*. Az első házasságból származó lány kapta az ősi, apjától rá maradt bútorokat és az edényeket (kivéve a cin edényeket), mert az ő feladata lett a második házasságból való kisebb gyerekek nevelése. Ruhái, ágybelije, vászonjai és szabóasztala a két kisebb lányra maradt. A romlandó ingóságokat eladni rendelte, a teheneket pedig úgy engedte át legnagyobb lányának, ha az vállalja, hogy a három kisebb mostohatestvérének nagykorúságuk elérésekor ad egyet-egyet.

Végül meg kell említeni azokat, akik nemzedékugrással javaikat unokáikra örökítették. Ez akkor fordult elő, amikor a családfő nem osztotta meg vagyonát a házasságra lépő gyermekei között. A ki nem adott osztályrész azonban nem csak az egyenesági örökösöt illette, hanem annak halála után a törvényes leszármazottait is, így a szülők fiúk, lányuk halála után unokáik javára végrendeleztek. Az ősi javak örökítési rendjének, akár több nemzedékre vonatkozó meghatározása pedig „előhagyatékolás” volt az unokák, dédunokák számára.

Jeney Lászlóné Ambrusz Mária 1809-ben első férjétől rá maradt fél nyilas szőlőjét örökítette fiára úgy, hogy az apáról fiúra szálljon, vagyis fia örökösét is megnevezte unokájában.⁴¹ Hudák Ádámné Kokavec Dorottya vejével közösen bírt egy darab szőlőt. 1804-ben írt végrendeletével a rá jutó részt unokájára hagyta.⁴² Özvegy Gyuris Jánosné 1807-ben⁴³, özvegy Matina Mihályné Kürtes Sára és Szikora Andrásné Bogár Erzsébet 1811-ben ruhaneműiből hagyott unokáira.⁴⁴ Özvegy Gasch Leopoldné Ganzschmied Anna Zsuzsanna 1829 elején rendelkezett tekintélyes javairól⁴⁵, felosztva azokat gyermekei között. A lányunokáira is gondolt, amikor meghagyta, hogy férjhezmenetelükkor vagy 24 éves korukban hagyatékából 200 forintot kapjanak.⁴⁶

Ha a végrendelezőnek nem volt közvetlen örököse, és a javait törvényesen nem örökíthette atyafiaira, akkor vagyona az 1803–1824 közötti időszakban a földesurat és a várost egyforma arányban, a teljes megváltakozást követően, 1824-től pedig teljes egészében

³⁸ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 148.

³⁹ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 46.

⁴⁰ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 308.

⁴¹ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 272.

⁴² SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 90.

⁴³ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 172.

⁴⁴ SZSZBML, V. A, 102/k, 1798–1816, 307–308.

⁴⁵ A testamentumban felsorolt javak: ház, bútorok, konyhabeliek, pálinkafőző, ágy, ruhák, boltbeliek, árulósátor, bricska, szekér, lovak, szőlő.

⁴⁶ SZSZBML, V. A, 102/k, 88/168, 1829: 41.

a várost illette. Gatuska Anna, aki a város által fenntartott közkonyhán volt gazdasszony, a végrendeletében csak javai egy részét hagyatékozta. A fennmaradó részen fele-fele arányban osztozott a földesúr és a félig megváltakozott város. A gyermektelenek örökbe fogadhattak gyereket, akire ráhagyhatták javaik ősi birtokon felüli részét: „*A mag nélkül kiháló személy nem ősi, csupán csak szerzett javairól tehet testamentumot, s csak azokra nézve fogadhat idegent gyermekül*”.⁴⁷

* * *

A testamentumtétel lényege a tárgyi vagyon örökítése, de legfontosabb célja a gondoskodás volt. A végrendeletkezők az ingó és ingatlan javak hagyatékolasával igyekeztek anyagi biztonságot nyújtani. Az árváknak a nagyobb testvérre, rokonra bízásával lelki segítséget, szeretetteljes környezetet reméltek biztosítani. Gyurján Jánosné Ballár Katalin férjzett lányának egy üszőt hagyott azért, hogy „*jobb szívvel legyen*” gyermekeihez.

A végrendelet alkalmas volt az özvegyen maradt házastársról való gondoskodásra is, sőt voltak olyan végrendeletek, amelyek testamentum formában íródott osztálytétélek voltak, hiszen a végrendeletet hagyó személy nem a halála előtti időszakban tette, hanem akkor, amikor jónak látta megnevezni az örökösöket és meghatározni azok jussát, kikötve azt is, hogy az átadott javakért cserébe élete végéig milyen ellátást, illetve halála után milyen temetést kér. Az örökösökre hárult ezen kívül a felhalmozódott adósságoknak a rendezése, valamint az egyháznak juttatott kegyes adomány, a lélekváltság kifizetése – mert a földi dolgok elrendezése után fontos volt a lélek nyugalma is!⁴⁸

A vizsgált végrendeletekből körvonalazható női jogok, és hétköznapi érvényesítésük arról tanúskodik, hogy Nyíregyházán nemcsak a férfiak, hanem a nők is lehetőséget kaptak a vagyonszerzésre, a cserére, a vételre és eladásra, valamint az örökítésre. „*A hétköznapi joghasználat alapos vizsgálata nemcsak a jog kérdésének felvetésére alkalmas, hanem arra is, hogy a társadalmi kapcsolatokat új aspektusból, új megközelítésben lássuk*”.⁴⁹

Források

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (=SZSZBML)

Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai (=NYMTI)

Jegyzőkönyvek 2/82, No. 1993, 1830. május 7.

Végrendeletek 101/h. 39/39. 1826: 3.

102/k. 1798–1816. 46., 90., 148., 172., 272., 307–308., 308., 377.

102/k. 88/168. 1817: 3., 1829: 41.

102/k. 89/169. 1831:12., 1837: 17., 1840: 30., 1843: 28., 1847: 32.

Nyíregyháza mezőváros választott hites közönségének iratai (=NYMVH)

⁴⁷ Galambos-Kujbusné 2001: 97.

⁴⁸ A Nyíregyházán végrendeletkező nők túlnyomó része kisebb-nagyobb összegeket hagyott az egyházakra. Volt olyan, aki saját vallásának papjait, tanítóit jutalmazta néhány forinttal. Jeney Lászlóné Ambrusz Mária 1809-ben nagyobb adományt, 100 forintot hagyott az evangélikus templomra, mások a kórházat, a tanítóképzőt támogatták. Az 1806-ban elhunyt Gatuska Anna, a városi közkonyha gazdasszonya – családja nem lévén – a római katolikus, a görög katolikus és az evangélikus templomokra, szentmisére és a szegényekre is hagyott vagyonkájából.

⁴⁹ Mátay 2003: 196.

Jegyzőkönyvek és iratok 1/1, No. 36, 1829. december 17.
Szabályrendeletek. 1826: 3.

Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896

Hivatkozott irodalom

- Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László 1978: *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest
- Danyi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.) 1960: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest
- Kujbusné Mecsei Éva 1995: *Nyíregyházi testamentumok (1789–1848).* Nyíregyháza
- Kujbusné Mecsei Éva 1999: Ünnepek és ünneplések. In: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.) *Ünnepek és hétköznapiok a történelemben.* Nyíregyháza, 79–101.
- Kujbusné Mecsei Éva 2003: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848). In: Frisnyák Sándor (szerk.) *Nyíregyháza.* Nyíregyháza, 91–113.
- Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.) 2001: *Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozott... (1793–1837).* Nyíregyháza
- Mátay Mónika 2003: Cinkos Justitia? Nők, férfiak és a jog a 19. századi Debrecenben. In: Lácay Magdolna (szerk.) *Nők és férfiak..., avagy a nemek története.* Nyíregyháza, 179–198.
- Márkus Mihály 1943: *A bokortanyák népe.* Budapest
- Székely Melinda 2001: Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára. www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm
- Tárkány Szücs Ernő 1961: *Vásárhelyi testamentumok.* Budapest
- Tárkány Szücs Ernő 2003: *Magyar jogi népszokások.* Budapest

A SZEREDI SZIDÓ MUNKATÁBOR (1941–1945)

A zsidóság története a mai Szlovákia területén a középkorig nyúlik vissza. A vallási előítéletek következtében a zsidókat kizárták a gazdasági folyamatokból, ezért főleg pénzügyekkel és kereskedelemmel foglalkoztak. A 19. század második felében a modern magyarországi gazdaság kiépülése idején a zsidó kereskedők, bankárok, ügyvédek, orvosok pótolhatatlan szerepet játszottak. A zsidók vidéken nemcsak kisüzletek és -kocsmák, hanem nagybirtokok bérlőiként is megjelentek. A mai Szlovákia területén az erősödő magyarosítás következtében a zsidó lakosság nagyobbik része nyelvi tekintetben elmagyarosodott. Ez a jelenség és a zsidóság kereskedelmi, pénzügyi sikerei a szlovák társadalomban mindjobban erősödő antiszemitizmust váltottak ki. Ez megnyilvánult az első Csehszlovák Köztársaság megalakulásakor is, amikor 1918–1919 fordulóján zsidóellenes pogromokra, rablásokra, gyilkosságokra került sor. Az antiszemitizmus a köztársaság fennállása alatt sem tűnt el.

Az 1938-as év megváltozott kül- és belügyi feltételei között, de főleg az „önálló” Szlovák Köztársaság 1939. március 14-i kikiáltása után a zsidóellenes hangulat mindjobban fokozódott. A zsidó lakosság helyzete gyorsan rosszabbodott. Az ún. zsidókérdés „megoldása” Szlovákia legfontosabb problémájává vált. A náci Németországban a zsidóellenes elvek a kormánypolitika részét képezték, így szövetségesként Szlovákia mind nagyobb nyomás alá került. A szlovák politikai vezetés kezdetben a zsidók Palesztínába, Egyesült Államokba, Dél-Amerikába, Ausztráliába vagy máshová történő „önkéntes” kiköltözését képzelte el. Különböző politikai és gazdasági okok miatt azonban ezt a lehetőséget csak kevés zsidó lakos használhatta ki.

A mindjobban erősödő német és a hazai radikális tényezők nyomása alatt a szlovák kormány fokozatosan készítette elő a zsidóságot sújtó politikai és gazdasági jellegű diszkriminatív törvényeket és rendelkezéseket. Fontos szerepet kapott a zsidóság gazdasági meggyengítése és vagyonának megszerzése. Ezt a célt szolgálták azok az arizáló jogi előírások, amelyek 1940-ben a zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági birtokokról, zsidó üzemelekről és a zsidó személyeket foglalkoztató cégekről rendelkeztek. Az 1940. július végi német-szlovák tárgyalások után a zsidókérdés bonyolultabbá vált. A nácik keresztülvitték a szlovák kormány személyi összetételének megváltoztatását, amellyel a szlovákiai nemzetiszocialista csoportokat kívánták erősíteni, és mind politikailag, mind ideológiailag szorosabb viszonyt akartak kialakítani a Harmadik Birodalom és a Szlovák Állam között. A tárgyalások a radikális nácibarát irányzat győzelmét jelentették, amelynek beláthatatlan politikai, gazdasági, társadalmi és erkölcsi következményei voltak.¹

A Szlovák Államban található munkatáborok a zsidókérdés „megoldásának” egyedi fejezetét alkotják. Megalakításuk első tervei 1940-re nyúltak vissza, de konkrét megvalósításra 1941 őszén került sor. Az 1942-es deportálások azonban megkérdőjelezték „létfajosságukat”. A szlovákiai zsidóság képviselői a táborok kiépítésében a deportálások megakadályozásának, elodázásának egyik lehetőségét látták, annak ellenére, hogy a vihnyei, szeredi és novákyi táborok a transzportok elindulása alatt is tovább működtek. Jogilag az 1942. április 1-jei belügyminisztériumi rendelet biztosította működésüket.² Nováky és

¹ Kamenec 1991: 80–81.

² A rendelet a zsidó kódex 22. §-nak az utasításaiból indult ki (a zsidók 16–60 év közötti munkakötelezettségéről). A munkatáborokról szóló rendelet jelképes tartalmat kapott, mert azzal számoltak, hogy Szlovákiából észak felé kitelepitik az összes zsidó személyt. A koncentrációs központokban (*koncentračné stredisko, sústred'ovací tábor*) azokat a zsidó személyeket gyűjtötték össze, akiket Szlovákiából kívántak deportálni, főleg a lublini kerületbe. Ezek az intézmények 1942. március 21-től 1942. október 20-ig működtek a pozsonyi Patrónán, Szeredben, Novákyban, Zsolnán és Poprádon.

Szered egyben koncentrációs központokká is váltak, ahonnan a transzportokat keletre küldték.³

A munkatáborok kialakítása

Az első zsidó munkaközpontokat 1941 tavaszán hozták létre a Zsidó Központ szervezésében, amelynek feladatát a táborok működéséhez szükséges szervezési feladatok ellátásában és az anyagi eszközök biztosításában jelölték ki. A munkakötelezettség mindegyik zsidó férfira kiterjedt, aki nem vett részt a gazdasági életben, ugyanakkor azokat is érintette, akiket a gazdasági élet egyes területeiről a zsidóellenes intézkedések következtében eltávolítottak. A munkák fajtáit a Központi Munkahivatal határozta meg. A zsidó kódex rendelkezései a felügyelettel a belügyminisztérium 14. részlegét ruházták fel. A táborlakók utak, vasutak és csatornák építésében vettek részt.⁴

A szeredi munkatábort – részben egy katonai létesítmény területén – 1941. szeptember 30-án alakították ki. A kiépített laktanyákat 1941. augusztus 27-én Alexander Mach belügyminiszter is meglátogatta, hogy jóváhagyja a foglyok számára kialakított helyiségeket.⁵ Először a munkások szállásait és a műhelyeket kellett felépíteni. A nagy kiterjedésű asztalosműhely előkészületi munkálatai már 1941 decemberének közepén elkezdődtek, miután a Zsidó Központ az épület tervrajzát és az előzetes költségvetést beterjesztette a belügyminisztériumnak. A belügyminisztérium 1942. január 22-én engedélyezte a műhely megalakítását.⁶ A szállások és a műhely építését a Zsidó Szállások Állami Építészeti Igazgatósága végezte. 1942 januárjában a szeredi táborba 300 zsidó munkást gyűjtöttek össze, akik az építkezésen dolgoztak.⁷

1942 januárjában a szeredi munkatáborral még úgy számoltak, mint olyan elhelyezési központtal, ill. munkatáborral, ahová családtagjaikkal együtt azok a zsidó személyek kerültek volna, akiket a gazdasági életből eltávolítottak. Ebből kifolyólag a Zsidó Központ az összes fennálló eszközzel, karitatív és szociális tevékenység kifejtésével, a táboroknak nyújtott anyagi segítséggel, a szlovákiai zsidóság szenvedését kívánta mérsékelni, ezért újabb és újabb terveket terjesztett a belügyminisztérium elé további műhelyek és gazdaságok kialakítására. 1942 februárjában például szabóműhely és kertészet létrehozását javasolta. A belügyminisztérium 1942. február 1-jétől vállalta át a munkások eltartási költségeinek fedezését és biztosította fizetésüket. Ugyanakkor a zsidó munkatáborok kormánybiztosává Július Pečúchot nevezték ki.

1942 februárjának végén a zsidóság kitelepítéséről folytatott német-szlovák tárgyalások befejezése után nyilvánvalóvá vált, hogy a náci haláltáborokba küldendő zsidókat ezekben a munkatáborokban gyűjtik össze. A belügyminisztérium 14. részlegének vezetőjének, Anton Vašeknek az egyik válasza is erre utalt: „*Annak következtében, hogy a zsidókérdés más módon lett megoldva, az irat a/a*“.⁸

³ Kamenec 1991: 252.

⁴ SNA, MV, 1. d., 1942 novemberi jelentés a munkatáborokról. A Zsidó Központot a Központi Gazdasági Hivatalnak (*Ústredný hospodársky úrad*) rendelték alá. 1940-től a szlovákiai zsidóság egyedüli kötelező tagságú szervezete. A zsidóság gazdasági, szociális és kulturális szükségleteinek kielégítéséről kellett gondoskodnia. Feladatul kapta a zsidó alkalmazottak átképzését, a zsidó községi iskolák fenntartását, a zsidó lakosság számának nyilvántartását és a Központi Gazdasági Hivatal utasításainak teljesítését.

⁵ Vrabcová-Petrovič 2002: 111. Az első szlovákiai zsidó munkatábort 1940-ben Vihnyén hozták létre. Kamenec 1991: 252.

⁶ SNA, MV, 180. d.

⁷ SNA, MV, 1. d., Függelék, 181. d. Jelentés a zsidó munkatáborokról 1943. június 30-ig és a féléves tevékenységről 1943. január 1-jétől 1943. június 30-ig.

⁸ SNA, MV, 180. d., 192. d.

A szlovákiai zsidóság összegyűjtése és deportálása

A szeredi tábor 1942. március 21-től vált koncentrációs központtá. Parancsnoka Jozef Vozár volt.⁹ A táborba a Pozsonyi, Galgóci, Malackai, Modori, Miavai, Nyitrai, Vágújhelyi, Pöstyéni, Privigyei, Szenci, Szakolcai, Topolcsányi, Trencsényi, Nagyszombati és Aranyosmaróti járások zsidó lakosait szállították.¹⁰

A tábori élet menetének irányvonalait a belügyminisztérium dolgozta ki. A járási hivatalok az útmutatások alapján a behívó parancsokat a jelentkezés előtt egy nappal küldték ki. Az érintetteknek egy órájuk volt, hogy felkészüljenek az útra, utána a Hlinka Gárda¹¹ vagy a Freiwillige Schutzstaffel¹² tagjainak felügyelete alatt a járás területén egy helyre gyűjtötték őket össze, majd vonattal kerültek a koncentrációs táborba. Csak 50 kg súlyú poggyászt vihettek magukkal, amit szorosán le kellett zárniuk és nevükkel kellett ellátniuk. Szeredről a lengyelországi lublini kormányzóság területén található koncentrációs táborokba, leggyakrabban kb. 1000 főt szállító transzportokat indítottak útnak. Szlovákiából az első női transzportot 1942. március 25-én indították. Szeredben 1942. március 26-án jelölték ki a zsidó férfiak négyes sorszámot viselő transzportját, amely 1942. március 29-én 21.11 órai kezdettel indult. A katonai kíséretet a Hlinka Gárda őrsége alkotta, amely Csacáig kísérte a transzportot.¹³

A deportálások legnagyobb hulláma 1942 áprilisára és májusára esett, amikor erőszakkal 45 ezer embert szállítottak el.¹⁴ A deportálások a belügyminisztérium és a Zsidó Központ intézkedései ellenére a zűrzavar és az erőszak jegyében zajlottak. A központ igyekezete, hogy legalább néhány személyt megmentsen, részleges eredményeket hozott. A szállások építésén és a műhelyekben a deportálások alatt a zsidó munkások mind Szeredben, mind Novákyban tovább dolgozhattak. Ebben a helyzetben fontos volt, hogy a tábori munkásokat és családtagjaikat egyelőre nem deportálhatták. Ezt a „kiváltságot“ azonban nem mindig vették figyelembe, mert a táborok parancsnokai az egyes transzportok létszámát önhatalmúlag is kiegészítették.¹⁵

Ez a „kivételező“ rendelkezés Szeredben az asztalosműhely munkásait érintette, ahol szakembereket foglalkoztattak. A játékszerek és egyéb faanyag készítése szintén ebben a műhelyben folyt. Ezek a munkák egyes iparosokat igényeltek, ezért a Zsidó Központ – hogy egy időre mentesüljenek a kitelepítés alól – az iparosok újabb jegyzékeit próbálta betérjeszteni.¹⁶ 1942. július–októberben Szeredből néhány kiegészítő transzportot küldtek a zsolnai koncentrációs központba, ahonnan a foglyokat a náci haláltáborokba szállították.¹⁷ A

⁹ SNA, MV, 240. d.

¹⁰ SNA, MV, 210. d.

¹¹ A Hlinka Gárda (*Hlinkova garda*) a Hlinka Szlovák Néppárt (*Hlinkova slovenská ľudová strana*) önkéntes tagságú félkatonai szervezete volt. A főparancsnoka Jozef Tiso volt. Rendőri és karhatalmi feladatokat is elláttak. Tagjai részt vettek a zsidó lakosság deportálásában.

¹² A Freiwillige Schutzstaffel félkatonai csapatai a szlovákiai németek pártja (Deutsche Partei) mellett működtek.

¹³ SNA, MV, 210. d., 258. d.

¹⁴ Kamenec 1991: 179.

¹⁵ SNA, MV, 396. d.; Kamenec 1991: 187.

¹⁶ SNA, MV, 178. d.

¹⁷ A belügyminisztérium levéltári fondja alapján sikerült meghatároznom az elszállított személyek számát: június 11-én 681, július 16-án 83, július 23-án 280, augusztus 20-án 40 és szeptember 21-én 303 személy. Az utolsó Zsolnára küldött transzport valószínűleg a XVI. számú volt 1942. október 13-án, amikor 38 személyt vittek el. SNA, MV, 208. d., 262. d., 392. d.

Az 1942. december 12. összeírás alkalmával a táborlakók megoszlása a következő volt: elhelyezettek (529), elhelyezésre kijelöltek (107), az alkománylevél alapján védettséget élvezők (70), idegen állampolgárok (4), összegyűjtöttek (225). Összesen 935.

A foglyok száma állandóan változott. 1943 januárjának elején – amikor már kizárólag a munkatábor megnevezés lesz elfogadott – 978 személy, 1943. június 30-án 1056 személy (626 férfi és 430 nő) tartózkodott a táborban. A

deportálások intenzitása 1942 júniusától mérséklődött. Az utolsó transzport, 848 zsidó személlyel, 1942 októberében hagyta el Szlovákiát.¹⁸

A deportálások természetesen visszahatottak a táborok működésére. A szeredi tábor parancsnoka 1942. július 15-i helyzetértékelő jelentésében megállapítja: „*a zsidók kelet-szlovákiai összegyűjtése és a transzportok fokozatos leállítása az itteni tábort munkaközponttá változtatta*“. A férfiak az asztalos- és kovácsműhelyekben, ill. a cementcsövek gyártásánál dolgoztak. A nőket a kézimunkák, kalapok és hálók gyártásánál alkalmazták. A táborparancsnok kezdeményezésére kísérleti jelleggel selyemhernyó- és angoranyúl-tenyésztést, valamint az angoraszőrme feldolgozását kezdték el.¹⁹ A táborlakó személyek alacsony számára való tekintettel a parancsnok csökkentette a biztonsági és őrszolgálatot ellátó gárdisták látszámát és kérvényezte az ellátást biztosító katonák és tisztek visszahívását.²⁰ 1942 decemberében az élelmezési tiszt is távozott.²¹

Élet a kényszermunkatáborban

A szeredi tábor a Szlovák Állam 1942-es 68. sz. alkotmánylevele alapján ideiglenes jelleggel 1942 március elejétől október 15-ig töltötte be a koncentrációs központ szerepét. 1942 júliusától 1944. augusztus 30-ig munkatábor jellege volt.²²

A szlovákiai táborokban 1942 ősze és 1944 augusztusa között a gazdasági életből eltávolított zsidók dolgoztak. A táborok abban a tekintetben voltak „önellátóak”, hogy kiépítésüket, fenntartásukat és a munkások munkaképtelen családtagjainak ellátását a műhelyek által megteremtett nyereségből fedezték.²³

1942. szeptember 1-jétől a tábor parancsnoka Imrich Vašina lett, aki addig az időközben felszámolt pozsonyi munkatábort vezette. A tábor hivatalos megnevezése is megváltozott: a Szeredi Zsidó Koncentrációs Központból Szeredi Zsidó Koncentrációs és Munkatáborra változtatták. Az új parancsnok érkezésekor összesen 741 személy tartózkodott a táborban. A különböző jellegű munkákat 466 iparos, ill. 118 egyéb személy és gyermek végezte. Az őrséget és a biztonsági szolgálatot 21 gárdista látta el.²⁴ A táborban fokozatosan kiépítették a műhelyeket és az állami vállalatok megrendelése is állandósultak.²⁵

Mindegyik munkatábor magját egy nagyobb üzem képezte, amely körül ágazatonként kisebb műhelyeket hoztak létre. Szeredben 1942 novemberében a legnagyobb üzem az

felekezeti megoszlás szerint 898 izraelita, 6 felekezet nélküli, 152 keresztény (77 római katolikus, 75 evangélikus) volt. SNA, MV, 1. d., Függelék.

1943 decemberében 1130, 1944. július 11-én pedig 1096 személy volt a táborban, ezek közül felekezeti szempontból 894 izraelita, 65 római katolikus, 11 görög katolikus, 83 evangélikus és 43 református. SNA, MV, 391. d.; SNA, ÚSB, 209-635-143.

¹⁸ Kamenec 1991: 192, 195.

¹⁹ Júliusban Dieter Wisliczeny német tanácsadó látogatta meg a tábort, aki – a táborparancsnok szerint – a szervezettséggel elégedett volt. A műhelyekben 7-től 12-ig, délután 13-tól 18-ig dolgoztak. Szombat délután és vasárnap munkaszüneti nap volt.

²⁰ SNA, MV, 181. d. A Zsidó Központ 1942 júliusában elkészítette a szlovákiai zsidóság létszámának statisztikai áttekintését. Eszerint 1941. december 15-én Szlovákia területén 88.958 zsidó élt, számuk 1942. július 27-re 22.658-re csökkent. A csökkenés összetevőit a következő tételekbe foglalták: kivándorlás (56.000), illegális kivándorlás (8500), legális kivándorlás (500), természetes halandóság, elhalálozás (1800). A Szlovák Állam területéről 1942. március 25. és október 20. között 57.628 zsidót szállítottak a koncentrációs táborokba. SNA, MV, 262. d.; Kamenec 1991: 195.

²¹ SNA, MV, 263. d.

²² SNA, MV, 420. d.

²³ Kamenec 1991: 253.

²⁴ SNA, MV, 258. d., 529. d.

²⁵ Például az Általános Építkezési Szövetkezet 2,5 millió korona, az Ispécei Állami Erdőhivatal 57.036 korona, a Csorbatói Állami Fürdő 50.000 korona értékű megrendelést nyújtott be.

asztalosműhely volt, amelyhez kisebbek kapcsolódtak. A szeredi asztalosműhelyben 1942. május 12-én kezdték meg a munkát. A belügyminisztérium rendelete alapján egész Szlovákiából itt öszpontosították a válogatott iparosokat, asztalosokat és a segédszemélyzetet. A Zsidó Központ utasításai alapján a műhelyekben azonnal meg kellett kezdeniük a munkát. Az iparosok és a szállásokat építő munkások, ill. családtagjaik a központ által meghatározott munkákat végezték.²⁶

A műhelyeket nagy termekben helyezték el, megfelelő mennyiségű géppel és szerszámmal szerelték fel. Az asztalosműhelyben – ahol 160 mestert és segédet foglalkoztattak – építkezési és asztalos munkákat végeztek, de bútór- és fatalpkészítéssel is foglalkoztak. A fajtátékműhely, amelyben főleg hintalovakat és apróbb fatermékeket gyártottak, az asztalosműhelyhez tartozott. A betontermékeket és -csöveket, ill. a kovácsárukat előállító műhelyek melléküzemek voltak. Ezeken a munkahelyeken kizárólag férfiak dolgoztak. A nőket a készruhaiparban foglalkoztatták, sapkák és kalapok, hálók, angoranyúl-bunda feldolgozásában és kesztyűk előállításában vettek részt. Egyebek között férfiöltönyöket, egyenruhákat, fehérneműket, munkaköpenyeket, kötényeket, kabátujjakat és szalmazsákokat készítettek. Néhány magáncégtől eltekintve a termékeket elsősorban a Szlovák Munkaszolgálat, a rendőrség és a védelmi minisztérium vásárolta fel. A tábor mellett a saját szükségletek kielégítésére kisebb mezőgazdasági és állattenyésztési üzemet működtettek. A tábor melletti szabad területen zöldséget termesztettek, tehenet, sertést, juhot és baromfit tartottak. Mintaszerű volt az angoranyúl-tenyésztés, amelynek nyersanyagát műhelyben dolgozták fel.²⁷

A tábor vezetése és a Zsidó Tanács

A belügyminisztérium a munkatáborok feletti irányítást és felügyeletet Július Pečúch kormánybiztoson keresztül gyakorolta. 1942. március 13-án belügyminisztériumi rendelet útján létrejött a Zsidó Munkatáborok Központi Irodája, amely a Zsidó Központ részét alkotta. Legfőbb feladatai közé tartozott a táborok technikai, gazdasági és üzleti irányításában való részvétel, valamint a bonyolult szociális, egészségügyi és kulturális problémák megoldása. A táborok fenntartására és karbantartására a belügyminisztérium még 1942 első felében létrehozta a Zsidó Munkatáborok Alapját.²⁸

A tábor élén a belügyminisztérium által kinevezett biztos, a tábor parancsnoka állt, aki igazgatási, munkaügyi és gazdasági feladatokat látott el, egyben a gárdistákból álló biztonsági szolgálat és őrség parancsnoka is volt. Felettesének, a kormánybiztosnak a parancsai szerint járt el. A táborparancsnok tanácsadó testületét a Zsidó Tanács alkotta.²⁹ Az Imrich Vašina által kinevezett szeredi zsidó tanács 5 rendes tagból és 3 funkcionáriusból állt.³⁰ A kulturális,

²⁶ SNA, MV, 396. d.

²⁷ SNA, MV, 391. d., 394. d., 395. d. Érdekességként említem meg, hogy az 1942-es zöldség- és kukoricatermés 15.000 koronáért került eladásra. Az összeget a tűzvészben elpusztult Polhora község felépítésére szánták. A parancsnok kötelezte magát, hogy a tábor szombat délutánonként is dolgozni fog és minden hónapban adományként 500 koronát különített el. A gárdisták havi fizetésük egy részével, 100 koronával adakoztak. SNA, MV, 258. d.

²⁸ Kamenec 1991: 253, 254.

²⁹ SNA, MV, 1. d., Függelék; Kamenec 1991: 254. A Zsidó Tanács a tábor biztosának volt a segédszerve. Tagjait az elnök és a referensek alkották.

³⁰ A tanács tagjai: Alexander Pressburger, a tanács vezetője, a kereskedelmi, gazdasági és szociális ügyek felelőse, Rudolf Stern, építész, technikai felelős, Ernest Spitzer, a közigazgatási ügyek irányítója, a biztonsági és a tűzvédelmi ügyek felelőse, Dr. Koloman Deutsch, egészségügyi felelős, Dezider Komlós, a kulturális és oktatási ügyek felelőse. Segédtisztviselők: Ernest Raab, ételmezei és mezőgazdasági felelős, Gejza Pich, könyvelés, Ing. Eugen Spiegler, a tábori üzemek és műhelyek működésének felelőse. SNA, MV, 391. d.

oktatási és jogi szakosztály testnevelési, színházi, önművelő, könyvtári és zenei körökre tagolódtott.³¹

Termelés és gazdálkodás

A termelőmunkát úgy irányították, hogy az összhangban legyen a hazai piac keresletével és ne jelentsen konkurenciát a hazai munkaerőnek és az üzemeknek. A munkatáborokat önálló kereskedelmi alapokon nyugvó állami vállalatokként vezették. Az volt a hivatalos elgondolás, hogy sem a táborok, sem a gazdasági és szociális életből kizárt zsidó személyek ne legyenek az állam és a közintézmények „terhére“. Az állam semmiféle anyagi támogatást nem nyújtott a táborok kiépítésére, berendezésére és karbantartására. A szlovákiai munkatáborok különleges jegye volt, hogy a munkásokat bebiztosították.³²

A táborban 1943 januárjában 20 működőképes műhely, ill. munkacsoport működött.³³ A munkafolyamatban mindegyik munkaképes táborlakónak részt kellett vennie. A munkakötelezettség a nőkre és 14 éves kortól a fiatalokra is vonatkozott. Az asszonyok külön háztartást nem vezethettek, a gyermekeket óvodákban gondozták. A 60 év feletti személyekkel képességeikhez mérten végeztettek munkákat.³⁴ Az 1943-as zárszámadás szerint a tábor gazdálkodása 16,356 millió korona összforgalmat ért el. A nyereség majdnem 2 millió koronát tett ki. A költségvetést az öregek és gyerekek ellátásra fordított összeg (napi 13.000 korona) „terhelte.“ A Zsidó Központ a munkaképtelenek segítésére és egyéb szociális célokra havonként 36.000 koronát juttatott. Ez a kedvező eredmény a zsidók közismert kereskedelmi szelleméhez és a deportálás előli menekülés vágyához köthető.³⁵

A munkások nem kaptak közvetlen fizetést, hanem a megtermelt javak a pénztárba kerültek. Az elvégzett munkáért a legszükségesebb életfeltételeket, lakást, szállást, munkaruhát és minimális zsebpénzt biztosítottak. A tábor ezen kívül még egészség- és oktatásügyi kiadásokat fedezett, biztonsági és rendfenntartó szolgálatot látott el és az öregek,

³¹ A testnevelési kör már 1942 szeptemberében megkezdte működését, amikor a táborparancsnok megengedte, hogy a tábor udvarán labdarúgó-mérkőzéseket rendezzenek. A színházi kör 1942. december 5–6-ra szervezett esti előadást, amelyen vígjátékot mutattak be, a gyerekek karácsonyi játékot adtak elő. Kóruszavallat, ének és hegedűszóló hangzott el. Az előadásnak nagy sikere volt, december 13-án megismételték. A színházi kör minden második héten tervezte egy-egy előadás bemutatását. Fokozatosan a többi kör is megkezdte működését. SNA, MV, 263. d., 392. d.

³² Kamenec 1991: 254.

³³ A következő üzemegységek működtek: asztalos-, játék-, bőrönd-, készruha-, lakatos-, bádigos-, betonozó-, ezüstáru-, óra- és kémiai termékek műhelye. A munkacsoportok a következők voltak: esztorgályosok, kárpitosok, kalapkészítők, hálókötők, szíjgyártók. Az Állami Építészeti Igazgatóság részére a foglyok külön napszamos munkákat végeztek. Ezeken kívül az angoranyúl-tenyésztés és feldolgozóműhely, valamint a szőrmeárkereskedés is a műhelyek közé tartozott.

Az 1943 júliusában működő műhelyek és tevékenységi körök: Asztalosok – építészet és bútorgyártás, fatalpak előállítás, játékok, nyelek, modellek készítése. Kárpitosok – matracok, fotelek, párnák, roletták gyártása. Lakatosok és bádigosok – katlanok, fürdőszobakályhák, mosdók állványai, tűzhelyek, talicskák, vödörök. Cementtermékek – csövek, cserepek, kockakövek. Készruhagyártás – férfi-, női- és gyermekruhák, öltönyök, kabátok, munkaköpenyek, kötények, rendőri és tűzoltói egyenruhák, a Hlinka Gárda, a Hlinka Ifjúsága és a pénzügyőrség egyenruhái, fehérneműk és javításuk, úszónadrágok, törülközők. Kalapkészítés – (bőr)sapkák, kalapok, báránybéléses sapkák. Kézimunkák – szövés, szvetterek kötése, táskák, röplabda-hálók. Szőrmeárk – kesztyűk, muffok, bundák, sapkák, mellények. Az angoraszőrme feldolgozása a saját tenyésztésű angoranyulakból. Szíjgyártás – bőr- és pénztárcák, táskák, irattáskák, hátizsákok. Ezüsttárgyak feldolgozása. Grafikai műhely is létezett, ahol állami és magáncélokra készítettek propagandaanyagot. SNA, MV, 1. d., Függelék.

³⁴ A férfiak hét órától délig és egy órától hatig, tehát mindennap tíz órát dolgoztak. A nők nyolc óra negyvenöt percet dolgozhattak, fél nyolctól háromnegyed tizenkettőig és negyed kettőtől háromnegyed hatig. A szombat délután és a vasárnap a munkaszünet ideje volt.

³⁵ SNA, MV, 579. d.

gyerekek ellátásról „gondoskodott“. Egy személy átlagos napi ellátására 17,36 koronát szántak. Az étkezés 7 korona volt egy napra.

Az életkörülmények

A szállások az átalakított katonai laktanyákban kaptak helyet. A nőtlen férfiakat és a férjezetlen nőket tömegszállásokon, a családokat kettesével, hármásával közös szobákban és részben közös szállásokon helyezték el. A mosást mosodában végezték, a ruházat javítását műhely látta el.

Az iskolaköteles gyermekeknek iskolát létesítettek. A két és fél hat év közötti gyerekek az 1943 márciusában létrehozott kisdedóvóba jártak. A bölcsődét 1942. október 14-én alakították ki, amelyet két és fél éves gyermekek látogattak.³⁶ A bölcsőde vezetését egy női szakember és két női segítő alkotta. Az orvos minden nap megnézte a kisdedóvó helyiségeit és a csecsemőket. A személyi kiadásokat a Zsidó Központ, a dologi költségeket, ill. a kisdedóvó kiadásait a munkatábor fedezte. 1942 októberében a zsidó népiskola tanítónőjévé Jolana Schwartzovát nevezték ki, aki azelőtt a szeredi zsidó népiskolában tanított, és mivel „kivételezettként“ tovább működhetett a szlovákiai iskolákban, a táborban is dolgozhatott.³⁷

Az iskola tanulóit, mivel a munkatábor számára olcsó munkaerőt jelentettek, a gyakorlati oktatáson belül a legkülönbözőbb munkákba kapcsolták be. Két leány, egy fiú és egy kevert csoportot alakítottak ki. A leányokat a szabóműhelybe és a hálókészítő-műhelybe, a fiúkat az asztalosműhely játékrészlegébe osztották be. A fiúkból és leányokból álló kevert csoport az angoranyúl farmon dolgozott. A gyakorlati képzés 15 és 18 óra között folyt. A diákok elméleti tudásukat a természetrajzórakon szerezték.³⁸ A zsidó iskola felügyeletét az oktatásügyi és népművelési minisztérium látta el.

A rendes tanításon kívül a felnőttek számára szlováknyelvű és a munkákkal kapcsolatos átképző tanfolyamokat rendeztek. A nagyszombati apostoli adminisztrátúra 1943 májusában Jozef Dudík professzort bízta meg a katolikus hitre tért zsidók számára tartott vasárnapi szentmisék celebrálásával és a heti hittanoktatással.³⁹

A táborlakók egészségéről külön szolgálat gondoskodott. Szeredben működött az egyetlen zsidó kórház Szlovákiában, amelyet 1943. július 13-án költöztettek át Pozsonyból. Vezető főorvosa Ernest Ehrenfeld, szeredi orvos volt. A kórházban az orvosokkal együtt 56 alkalmazott dolgozott.⁴⁰ A rendelő szolgáltatásait kizárólag a tábor lakói vehették igénybe. A beteget a kórházba csak kezelés céljából küldték. A rendelő mellett fogászati részleg is működött.

A jelentések szerint a táborban fogva tartott személyek egészségi állapota „elviselhető“ volt. A nőket főleg gyomorbetegségek kínozták, álmatlanságban szenvedtek, és a sötét műhelyekben végzett munka következtében látásuk nagy mértékben rosszabbodott. Gyakori

³⁶ SNA, MV, 262. d., 408. d.

³⁷ SNA, MV, 262. d.

³⁸ SNA, MV, 259. d. Az 1943. július 30-i adatok szerint a táborban 135 gyermek volt. Ezek közül 86 volt iskolaköteles, a kisdedóvóban 29-en, a bölcsődében 20-an voltak. Összesen nyolc tanító volt: 2 az iskolában, 2 az óvodában és 4 a bölcsődében. A tanítás naponta hat órát tartott. A gyerekek 10 éves korukig 9 órát, a 10 évtől idősebbek 7 órát töltöttek az iskolában, ill. a műhelyekben 2 óra könnyebb munkát végeztek. Az iskola saját könyvtárral rendelkezett, állománya 620 kötetből állt, de a taneszközökben hiány mutatkozott. SNA, MV, 1. d., Függelék.

³⁹ SNA, MV, 418. d., 518. d.

⁴⁰ SNA, ÚŠB, 209-436-28. Az orvosok megoszlása a következő volt: 3 gyakorló orvos, 1 szakorvos, 1 fogorvos, 1 asszisztens, 4 négy ápolónő. A rendelőt Jakub Hercog vezette. A tábor egyik orvosát, 1943 márciusában Marcel Altmannt áthelyezték a zsolnai állami kórházba, helyére Richard Fried lépett, akit apósa, Henrich Schlesinger és családja helyett tartottak fogva a táborban. Koloman Deutsch is orvosként működött, akit súlyos betegsége alatt František Kornfeld helyettesített. SNA, MV, 394. d., 410. d.

volt a szemgyulladás. Több esetben a fizikai és a lelki kimerültség jelei mutatkoztak. 1944 áprilisában a táborban hastífusz tört ki. Azonnal elrendelték a kötelező oltást.⁴¹ A gyerekeket súlyos betegségek (kanyaró, fültőmirigy-gyulladás, nátha) fertőzték, amelyek a szervezetüket nagyon legyengítették. A tábori életmód miatt egészségi állapotuk nagyon lassan javult.

A táborparancsnok 1943 februárjában a belügyminisztériumnál 30 napos szabadság biztosítását kérvényezte a beteg gyermekek részére. A „szabadságot” a Vágújhelyen dolgoztatott zsidó családoknál töltötték volna.⁴² A higiéniai feltételek a csatornázás és a vízvezeték elégtelensége miatt kezdetlegesesek voltak. A zuhanyozókkal ellátott fürdőt 1942. március 22-én kezdték építeni és 1943 nyarán fejezték be.⁴³ A tábor élelmiszerral (pl. a betegeknek és gyermekeknek szánt vaj) és más termékekkel való ellátását a Legfelső Ellátási Hivatal végezte.⁴⁴

Az utolsó hónapok

A belügyminisztérium 14. részlege a belügyminiszter rendeletére 1944. március 29-én széles körű ellenőrzést hajtott végre, amely összefüggésben volt a táborparancsnok, Imrich Vašina alkalmatlanságával és különféle spekulációival. 1944. március 1-jén le is váltották. Az új parancsnok Pilník csendőrőrmester lett, helyetteséül a Hlinka Gárda tagját Jozef Pavlíkot nevezték ki. A parancsnokság mellé Koloman Sekulát, belügyminisztériumi könyvelőt rendelték ki. Hat fős őrséget szerveztek a tábor bejáratának az őrzésére. A tíz fős zsidó tanácsn kívül, tíz személyből álló zsidó rendfenntartó egységet is felállítottak, amely járőrszolgálatot és rendfelügyeleti feladatokat látott el. A fegyelem – annak ellenére, hogy egy hónapra átlagban két szökés jutott – „jó szinten” volt. A gárdistákat 1944. április 1-jén csendőrök váltották fel.⁴⁵

A Zsidó Központ 1944. július 20-án harmadik osztály engedélyezését kérvényezte a belügyminisztériumból, mert az iskolaköteles gyerekek száma már elérte a 107-et. Az osztály megalakítása azonban elmaradt, mert kitört a Szlovák Nemzeti Felkelés és a német hadsereg megszállta Szlovákiát.⁴⁶

Az 1944. augusztus 30. és szeptember 11. közötti időszak eseményeit Koloman Sekula hivatali feljegyzései és jelentései rögzítették. 1944. augusztus 30-án kb. 14.30-kor a szlovák katonai helyőrség elhagyta Nagyszombatot és a felkelés területére húzódott. A várost nyomban megszállta a német hadsereg. Emiatt nagy feszültség uralkodott a táborban, a foglyok reggeltől nem is dogoztak. Délután öt órakor az őrség fegyveresei – magukhoz véve személyes és szolgálati felszerelésüket – parancsnokukkal együtt Galgóc irányába elhagyták a tábor. A tábor kormánybiztosa bejelentette, hogy a táborlakók számoljanak a németek bevonulásával. A csendőrök távozása után pánik tört ki, és a foglyok tömegesen kezdtek távozni. A táborban csak 15 zsidó maradt a zsidó tanács vezetőjével, Alexander Pressburggal együtt. Szered városában is zűrzavar uralkodott. A tömeg behatoltak a táborba és rabolni kezdtek. Anton Vašek kérésére a nemzetvédelmi minisztérium azonnal 15, másnap további 25 katonát küldött a táborba. A szörmeáru- és a készruha-állományt szinte teljesen kifosztották. Augusztus 30-án reggel Koloman Sekula parancsot kapott a számlák zárolására, a számla- és pénztári könyvek elszállítására és a tábor felszámolására. Amikor ezt a táborban tartózkodó zsidók megtudták, ők is távoztak.

⁴¹ SNA, MV, 580. d.

⁴² SNA, MV, 407. d.

⁴³ SNA, MV, 415. d.

⁴⁴ SNA, MV, 392. d.

⁴⁵ SNA, MV, 579. d.

⁴⁶ SNA, MV, 581. d.

Az 1944. szeptember 1-jei belügyminisztériumi leirat azonban a tábor fenntartását és az állami vagyon védelmét rendelte el. Sekula szeptember 2-án felkereste a belügyminisztériumi részleg előljáróját, Anton Vašekát, hogy tisztázzák a helyzetet. Este nyolc óra körül, amikor a táborba érkezett, a németek már ott voltak. A raktárakat és műhelyeket kinyitották, kirabolták és a még ott tartózkodó zsidókat elvitték. Szeptember 4-én újabb német katonák érkeztek és folytatták a rablást. A táborban 10 fős szlovák őrség maradt, amelyet 6 német katona egészített ki.

1944. szeptember 11-én már több mint 1000 zsidót tartottak fogva a táborban. Sokan voltak olyanok, akik néhány nappal előtte menekültek el, de újra elfogták őket. A fennhatósági szerv szerepét ideiglenesen a belügyminisztérium töltötte be. A tábor vezetésével átmenetileg Koloman Sekulát bízták meg. A tábori műhelyek fokozatosan dolgozni kezdtek. A biztonsági szolgálat 8 szlovák és 15 német katonából állt. A Szlovák Állam minden igyekezte ellenére a tábor német irányítás alá került. A munkatáborból koncentrációs tábor lett. 1944 októberétől már innen is deportálták a zsidókat. Az 1945 januári jelentés szerint a táborban kb. 10.000 fogoly fordult meg. Az utolsó, Terezínbe küldött 360 személyt szállító transzport 1945. március 31-én hagyta el a tábort. Következő nap, április 1-jén a II. ukrán front csapatai felszabadították Szeredet és a munkatábort is.⁴⁷

Források

Slovenský národný archív (=SNA) (Szlovák Nemzeti Levéltár)
Ministerstvo vnútra (=MV) (Belügyminisztérium iratai)
Ústredňa štátnej bezpečnosti (=ÚŠB) (Állambiztonsági Központ iratai)

Hivatkozott irodalom

Kamenec, Ivan 1991: *Po stopách tragédie*. Bratislava
Vrabcová, Eva – Petrovič, Jaroslav 2002: *Sered'. Dejiny mesta*. Sered'

⁴⁷ SNA, MV, 581. d.; ÚŠB, 209-773-5/57.

FORRÁSOK

Az alábbiakban közölt somorjai vonatkozású levéltári források szorosan kapcsolódnak a konferencia témájához. Az első számú dokumentum egy bírósági jegyzőkönyv, amely négy boszorkánysággal vádolt személy ügyét tartalmazza. Az 1676-ból származó forrás a Pozsonyi Állami Levéltárban, Pozsony megye bírósági iratai között található. A másik dokumentum az 1691-es nagy somorjai boszorkányper anyaga. Az első rész a városi tanács jegyzőkönyvének átirata. A per további alakulásáról a jegyző nem csinált feljegyzéseket, üres lapokat hagyott ki a későbbi pótlásra. forrás másik része 11 írott és 1 üres lapból áll, a Somorjai Városi Magisztrátus fondjában található. Richard Horna, aki 1935-ben szüveghú közlést jelentetett meg, kötetében a somorjai levéltárra hivatkozik, azonban az 1964-ben a vágssellyei levéltárba került fondból ez a dokumentum hiányzik.¹ A Horna-féle közlés és a mostani között csak kisebb eltérés mutatkozik. Nem kizárt, hogy az eredeti átiratát használta, mert az oldalak számozása is eltérő.

¹ Horna, Richard: Ein Monster-Hexenprocess in Šamorín gegen Ende des XVII. Jahrhunderts. Bratislava 1935.

1. sz. dokumentum

Büntetőjogi eljárás Somorján 1676-ban

Causae Criminales. In oppido Samaria Insula C[...] keöz comitatus hocce Psoniensis. Die 10. et 11. Septembris Anni Currentis 1676. Judicialiter discussae et finitae

Pro Parte Domini (:tit:) Magistratus ut A.

Contra et adversus, intus Denotatos Malefactrices et Sagas veluti I.

Anno 1676. die 1. Julii Praesentibus Egregius et nobilibus Georgius Marczelii, veluti in causa praesenti Praeside, Andreas Trestiyanszky Judices nobilium, Georgio Takács et Joanne Viszkelethi Jurati assessoribus, Michäele Boros et Benedicto Farkas junior Vice-judicibus nobilium Comitatus Psoniensis: Andreas Kaydacsy, Petro Bito Judices nobilium sedis de Vayka, Josepho et Francisco Csiba, Joänne Bakkonyi, item Jacobo Mészáros, aliter Csizmazia, Oppidi Samariae Judices, Georgio Schlesinger, Daniele Pogány, Andreas Thábor, Stephan Schlegel, Goilhelmo Paár, Joanne Posonyi et Alexandro Martiny Jurati Oppidi nominati Notario ac aliis quam plurimis Convocatis et praesentibus celebrata sunt infrascripta Iudicia, in Oppido Samaria Insula Csalóköz, Comitatuque Psoniensis existensis habito. Tenopre sequenti.

Levata causa Domini Magistratus ut A. contra et adversus Annam Kacha, catharinam Szallay relictam condam Georgii Thamás, Annam Pobincz, consortem Georgii Borbély et alteram Annam Bognár, consortem Georgii Potch ac I. ratione paulo post per easdem patrati Maleficios Sceleris uberius declarandi.

Levata causa Domini Magistratus ur A. Contra et adversus Annam Kacsá, Catharinam Szallay, relictam condam Georgii Thanás, Annam Potincz, Consortem Georgii Borbély, et alteram Annam Bognár, consortem Georgii Potch ut I. ratione paulo post per easdem patrati Maleficiosi Scelébris uberius declarandi.

Et pro Domino Magistratu, Egregius Michäel Bors junior cum sufficionem Juris nequisitis praehabita solemnem Juris protestacionem, inhaerendoque praxi ac Consuetudini in similibus Causis Magistratum Privilegiatae observationis facultati proponit Actionem suam idiomate Hungarico taliter. Hogy miképpen az megnevezet és personaliter adstans Ile nem tudatik honnét inditván és micsoda gonosz és eördeghi lölkektül vezértetvén meg vetvén Istennek erőss törvényét (:leviticiorum: cap: 20. Anima que declinaverit ad Mágos et Ariolos interficiam illam) azontúl Világhi mód szerint való súlyos Törvényes Sententiojat, az Eördeghel szövetséget vetvén, pro varietate Temporis et locorum Eördeghi mesterségekkel és kigondolt ártalmas Dühességekkel, mint Emberséghes emberekkel mint peniglen ez világban levő oktalan állatokkal, vetésekkel, szőlőkkel és más mindenféle termésekkel és Istentől adatott termésekkel javainak nyilvánághos károkat, ártásokkar eördeghi practicakkal és nekik insussurált és subministrált mestersédghével ekképen az Istenektől, így igaz Szent Termptőjektől elpartalván, ellene mondván, Lölkek kárhooztimát súlyos kénszenvedésekkel és az köresztyen Nemzetnek, Isten Hiveinek kissebségekkel nyilván való praeiudiciumjára mind ezeket meg cselekednyi és elkövetnyi merészeltének. Jóllehett ex reservata praerogativae Allegans nem tartoznék, de hogy annyival inkább az eők dühöss cselekedetek, az Nemes Birák előtt kinyilattatassék és declaráltatassék mind magok nyelvek vallásábul mint pedig meg látott nyilván való cselekedetekből reájok vallott bizonyságokkal, bizonyos Attestatiokat, collatelo quidem producalnak sub literis A. B. et C. hollot peniglen az Nemes Széknek úgy

teczik az kiket lehet personalis közülek statuallya. Minek okáért, és megirt cselekedetekért az Magistratus Procurátora kívánnya, hogy primum et ante omnia, pro eluciendis venioficiosis complicibus suis, torturae subiicialtassanak és megcsigasztássanak ex post peniglen Országunk be veött, practicált szokása szerint singules singillatum, érdemek szerint Tüzzel égetessenek meg, továbbis fent tartván az facultást magának.

Personaliter adstantes. Prima earundem Anna videlicet Kacsá, factum afirmát reliquae tres simpliciter negant.

Pro Domino Magistratu. Praenotate statur super confessatis, in ordine primae I. siquidem in omni jure reos, propria oris fassio condemnare soleret huic etiam veluti de se ipsa Testanti in Actione petita infligi, ac comburenda deberet, reliquae vero in ordine tres I. Negantes contra se Actionem propositam, ex reservata sua prorogativa facultate, quamvis contra easdem, quiequam addere teneretur tam pro eliicionda veritate eorundem criminis patrati etiam ex oblatione praemissa statuit personaliter testes coram iudicio statuendos ex quorum fassionibus appaebit manifeste, pactum easdem cum demone contraxisse quam etiam actus in actione denotatos perpetrasse concomitanterque primum torturae pro eliiciendis complicibus subiiciendae, ex post Rogam imponendae, et concremande manifeste debere.

Deliberatum est

Testes in partibus jam semel examinati, de novo Coram Inclytae Sede se orsim et singillatim adhuc semel examinandi decernunter

Quibus examinatis. Siquidem Primam I. Annam utpote Kacsá, confessata oris sui coram Tribunali prolata, ac etiam charaeter impressus, pro fidedignas personas ad partem exmissas, ocalatus, comercii cum Demone habiti, veneficiorumque obnoxiam esse, luculenter innuerent. Reliquas vero Tres, Testes in faciebus locorum perpetratorum scolerum Sagarium, examinati, ac secundario quoque praestitis, ad capita earundem, trium Sagarum in facie hujus sedis, Juramentis, diversa pro locorum et temporum varietate, venificia extrevisse plurimisque querulantium, in corpore, gravia damna intulisse, manifeste edocuissent. Ideo prima earundem Anna Kacsá, benevole confessato scélere absque tortura, capite plectinda, relique vero tres, nimirum Catherina Szallay, relicta condam Georgii Thanés, Anna Potincz, Georgii Borbely, ac altera quoque Anna Bognar, similiter Georgii Pocéh consortes, ad revelandos alios criminum Segalium complices prius Torturae subiiciendae, ac ex post vivae rogo apponendae sique omnes quattuor comburandae decernantur.

Idem Georgius Marczel Judices nobilius comitatus posoniensis m. p. L.S.

It idem Georgius Takácž jurati assessores comitatus Posoniensis m. p. L.S.

Idem Andreas Trestiánsky judices nobilium comitatus posoniensis m. p. L.S.

Et Idem Joannes Viskelety juratus assessores comitatus Posoniensis m. p. L.S.

(Forrás: Pozsonyi Állami Levéltár, Pozsony megye I., Fenyítő törvényszéki iratok, 37.d., A XII-708)

2. sz. dokumentum

Részletek a somorjai városi tanács 1691. évi jegyzőkönyvéből

Prothocollum oppidi regii Samariae 1688–1692

251.

Die 30 Augusti

Az Nemes Tanacz Bíró uram eő kgelme (kegyelme) hazanal lévén Holmi dolgai miat, a többi között Nagy Jutkara panaszt tevén Pogatsa Suto Imre, tudniaillik: hogy eő az Felesseghet Gyermekagyaban megh nyomta legyen etsakanak idejen, mert ugymond ez ellot egy nappal fenyegette eöet. Ezen gonosznak elejet akarvan vennyi az Nemes Tanacz Notarius Uram eő kgelme javallasabul vasban verettetet. A mint hogy az Isten a gonoszsaghot

252.

tovab nem akarvan szenvedni, Tehat kinyilatkoztatta a dolgot, sponte et benevole mas Boszorkany Társaira reá vallván.

Aminthogy tovab is melto Considerationa veven a dolgot az Nemes Tanacz ugyan megh irt Notarius Uram javallasabul Nemztetes es Vitezleo Nasvady Andras es Bytto Istvan uraimék ide szolitatvan: megh irt Nagy Jutka in figuram Judicii praesentaltatott: Jó lehet nehezzen fakasztotta ki a dolgot, de utoljara csak constantissime inhaerealvan az maga alabeni vallasinak az tob Complex Tarsajs vasban verettetenek es Torveny napot hirdettvén az Nemes Tanacz nekiek die 19. Septembris ala vettek dolgokat Judicialister revidealvan ezen Pelda nélkül való Criminalis Causat, mely Samarjaban ekkoraigh emlekezetben nem volt: Imarron item eő Szent Felséghe az uj Confirmalt Privilegiumunkra rea szegetvén ekkeppen vetté kezdedit az Criminalis Processus:

253.

Processus Criminalis Magistratualis Regii ac Privilegiati oppidi hujus S. Mariae contra intronotatas Sagas seu Strigas

Existentibus eotum

Prudente ac Circumspecte Domino Wolfgango Vermes Judice

Et egregio Georgio Branik jurato Notarius

Anno Domini 1691. Die 19. Mensis Septembris in Sede Magistratuali hujus Regii ac Privilegiati oppidi S. Mariae praesente eodem Magistratu, ac per eundem Convocatis Perillustrisbus ac Generosis Dominis Leonardo Morocz inclyti Comitatus Mossoniensis vicecomite et Tabulae Regiae Assessore, Francisco pariter et Georgio Morocz inclyti Comitatus Poseniensis Tabulae Judiciariae assessoribus, Michaele Kutsei illustrissimi Domini supremi Comitatus Domini Joannis Antonij Pálffy ab Erdod Bonorum Administratore,

254.

Joachino Gaspar Wernekingh praefati illustrissimi Domini Supremi Comitatus Aulae Praefecto, Andrea Tresztjantzki praelibati comitatus Mossonis Jurato Notario, Stephano Bytto antelati Comittatus Poseniensis Judice nobilium, Paulo Blaskovics ejusdem comitatus iuaris assessore, Paulo itidem Bitto Sedis de Vaika vicecomite, ac alijs celebratum est infrascriptum Judicium, modo et ordine Subsequentibus

Levata causa Prudentis ac Circumspecti Domini Wollfgangi Wermes Judicis Primariihujus Regii ac Privilegiati oppidi S. Mariae in Comitatu Posoniensi existensis habiti nec non reliquorum Dominorum Praefati oppidi Juratorum, veluti A. et Magistratus.

contra et adversus Juditham Nagy, Adami condam Körtverő filiam, Sussanam Györi, relictam condam Joannis Borbely, Ursulam Horvath, Georgy Fekete concivis hujus loci consortem, Helenam Slunk condam Joannis csemes civis relictam, Barbaras Friepaisz Georgii Prikli civis consortem, Magdalenam Varga Joannis Szabo consortem, Annam Dalos, condam Jacobi Phüle relictam, Ursulam Gori Joannis

255.

Joannis Szocs pari formiter consortem veluti J. personaliter vinculis ad instantes Et pro praefato Magistratu Egregius Andreas Naszvady cum¹

Anno Dni 1691. die 20. Septembris, Nemes Samaria Városának Törvény Táblájátúl pro Torturáli examine peragendo Nemzetes és Vitézleő Beketfalvai Morocz Lénárd Úram eö kegyelme, Nemes Mossony Vármegyének viceispánya: Bytto Istvan tekéntetes Pozsony vármegyének Szolga Bírája: Nasvadi András azon Nemes Vármegyének Tábla Bírája és Brányik György megh irt Pozsony Vármegyének Eskütye és egyszersmind nemes Samaria Városának Notáriussa, némely Tanácsbeli uraimékkal egyetemben deputáltatván. Legh elsőben is Nagy Jutka vallassi ekképpen következnek, mellyeket kinzása előtt, kinzásában és kinzása után is constantissime vallot.

Tudnyaillik eö már két Esztendeje, hogy Boszorkány, és hogy Borbély Jánosné házánál atta magát az Boszorkányok Companiaban, Complex Társaival egiüt, ugy mint Borbély Jánosnéval, Fekete Gergelynével, Oculi Szabó Jánosnéval, Phile Jakabnéval, Priklinéval és Pergernével egyaránt jártanak és repültenek az Hamburgi hegyre, Dévény és Sz. György várába, Gelljei Templomra, Városokra és Falukra, Embereket és marhákat vesztetnek, az kovácsné vesztésében is jelen voltanak, a Teheneknek az hasznokat el vették az Várásson.

Ennek utánna Prikliné hasonlő képpen, ante, in ipsa, et post Torturam etiam constantissime vallotta, hogy már 10 Esztendeje hogy az Boszorkányok közét vagyon az Annyátul Pergernétol tanolta, így az örgöghez köteles pecséttye is vagyon a nyaka csigáján, amint hogy annak jelenséghe megh mutatta ördöggel bagzot, Embereket és marhákat vesztett, az kerti és mezei veteményeknek gyömolcsét úgy az szőlőknek hasznát el vévén, nagy és ki mondhatatlan károkat tett, keö essőket és fergeteket czinált, az kovácsné vesztésében jelen volt. Nemzetes és Vitézleő Szolga Biró Bittó István Úr fiaczkáját töb Társaival edgyütt eö mehvesztette, az Korossi Lova döglésének eö az oka: ugy Vermes Farkas Samariai várossa Bírája Tehenyeinek az hasznát el vette, az megh irt helyeke személlye szerint volt és röpölt, az Társai penighlen ezek ugy minth nevezett szerint:

Az Annya Pergerné,

Vén Tubánné,

Cselesztőn vén Biróné,

örögh Pogacsza Sütőné,

Sós né,

Az öregh kömivesné,

Berkoniczné,

Csiszár Jánosné,

Takó Mártonné,

¹ Ezen a helyen a jegyzőkönyv befejeződik és csak üres lapok következnek.

Nagy Mártonnál egy Asszony,
Tókáné,
Juhászné,
Hurtonné,
Egy Horváth Asszony,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Az örögh Vasárosné,
Az öcse Ancsedl,
Kucsárnál lakózó Ilonka,
Wolffné,
Püspökiben Mészáros Jánosné,
Szemeten Borsay Mihál,
Nagy Jutka.

Pergerné vallása.

Vallya kinzásában és kinzása után maga jó voltából, hogy már 26 Esztendeje, hogy Boszorkány, mindenüt eguit járt és röpiült az többiekkel, pecséttye is vagy on az honja alat, amint hogy ugy is tapasztatot, az ördöggel bakzot, Embereket és marhákat vesztet, tehény marhának az hasznát elvette, Társaival együt: az Társai penighlen ezek ugy mint:

*Tókáné,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Prikliné az leánya,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Nagy Jutka,
Székelné,
Hurtonné,
Cseme Pálné,
Simon Andrásné,
Simon Andrásnál lakozó Ersik,
Kőmives Mátyásné,
Fehér Jánosné,
Lénárd Jánosné,
Csizmazia Albertné,
Tejfaluban Mészáros Mártonné,
Mészáros Mihálné,
Püspökiben is heten vadnak,
de neveit nem tudgya,
Juhászné Babedol,
Egy Orsik nevű személy
az előtt Uszoron lakot, most
Tejfaluban lakik.*

Die 26. 7-bris

Ismégh az Nemes Városnak Törvény Táblájátúl pro Torturali infrascriptarum personarum Examine exaudiendo, Nmezetes és Vitézleő Bitto István Szolga Biró Uram, Naszvady András

*Uram, Bitto Pál Uram, némely Tanácsbeli Uraimékkal egyetemben deputáltatván legh
elsőben*

*Fekete Gergelné kinzásában, és kinzása után maga jó akarattából vallotta: Hogy három
Esztendeje, hogy Boszorkány, pecsettye is vagy a szemérmes testén és úgy is
comperiáltatott, Prikliné vette reá, ördögh Ura volt, a kivel ebelkedet, Prikliné házánál össze
gyültenek, ottan tanácskoztanak kiket és mi módon roncsanak és veszessenek megh, az
Hamburgi hegyen, Dévén és Sz. György várában egyaránt röpült: Társaival együtt, mellyeket
ekképen declrálta:*

Borbély Jánosné + confrontata,

Nagy Jutka,

Oculi Szabóné,

Phile Jakabné,

Pergerné,

Prikliné,

Császár Jánosné az Révészné,

Csiszár Jánosné,

Ördögh Vásárosné + confrontata

Juhászné + confrontat,

Szemeten: Vasné, Takács Pálné és Takácsné,

Tejfalun: Varjú Jánosné, Az leánya, Soósné és az többiek, kiket Pergerné megh nevezett.

Borbély Jánosné vallása.

*Eö is vallya ante, et post Torturam, hogy nyilván való Boszorkány, mindenüt jelen volt, az hol
a többi, mindeneket elkövetet az társaival edgyüt, az Társai pedig ezek:*

Tudniilik ördögh Vassárosné + confrontata,

Juhászné + confrontata

Oculi Szabó Jánosné,

Phile Jakabné,

Nagy Jutka,

Fekete Gergelné,

Prikliné,

Pergerné,

Varasdiné,

Tókáné

Takóné,

Gutoron: Csizma Mártonnál egy Pusztai Asszony, Kovács Jánosné, Madarászné, Santa Kata,

Tejfaluban: Tót Györgyné, Muraközínél szolgáló egy öreg Asszony, Csiba Jánosné,

Mészáros Mihálné, Kocsis Péterné, Tót Jánosné,

Sárosfalván: Nagy Jakabné,

Cselesztőn: Vén Bíróné Jakabné

Következnek minyjok nevei, és kire mennyi vallott, és hány vallás ellenek:

Nagy Jutkára Nr. 6

Borbély Jánosnéra 6

Oculi Szabó Jánosnéra 6

Phile Jakabnéra 6

Pergernére 6

Priklinére 6

Fekete Gergelynére 6

Vén Tubánnéra 2

<i>Cselesztőn vén Birónéra</i>	3
<i>Örögh Pogácsa Sütőnére</i>	2
<i>Örögh kőmivesnére</i>	3
<i>Barkonicznére</i>	2
<i>Csiszár Jánosnéra</i>	3
<i>Nagy Mátonnál lakó személyre</i>	1
<i>Tókánnéra</i>	3
<i>Juhásznéra</i>	4
<i>Hurtonnéra</i>	3
<i>Takónéra</i>	2
<i>Örögh Vasárosnéra</i>	4
<i>Az Ancsedlére Vasárosné</i>	
<i>Eöcze Volfnéra</i>	3
<i>Kucsáréknál lakozó Ilonkára</i>	3
<i>Püspökiben Mészáros Jánosnéra</i>	1
<i>Szemeten Borsai Mihályra</i>	1
<i>Cseme Pálnéra</i>	2
<i>Simon Andrásnéra</i>	2
<i>Csíz: Mártonnál lakozó személyre</i>	2
<i>Horváth Asszonyra</i>	2
<i>Simon András házában</i>	
<i>lakozó személyre</i>	2
<i>Fehér Jánosnéra</i>	1
<i>Lénárd Jánosnéra</i>	2
<i>Csizmazia Albertnére</i>	1
<i>Tejfaluban Mészáros Mihálnéra</i>	2
<i>Item Mészáros Mártonnéra</i>	2
<i>Uzoron azelőtt, most Tejfaluban</i>	
<i>lakozó személyre</i>	1
<i>Muraközínél lakozó örögh</i>	
<i>Asszonyra</i>	1
<i>Csiba Jósánnéra</i>	1
<i>Tót Péterné Kocsisnére</i>	1
<i>Tót Jánosnéra</i>	1
<i>Varasdinére</i>	2
<i>Gutoron Kovács Jánosnéra</i>	1
<i>Madarásznéra</i>	1
<i>Sánta Katára</i>	1
<i>Szemeten Vasnéra és</i>	1
<i>Takács Pálnéra</i>	1
<i>Item Borsai Mihályra</i>	1
<i>Tejfaluban Varjú Jánosnéra</i>	2
<i>Tót Györgynére</i>	2
<i>Leányára</i>	1
<i>Soósnéra</i>	1
<i>Item samarjában Szekelnére</i>	2
<i>Császárnéra</i>	2
<i>Sárosfalván Nagy Jakabnéra</i>	1
<i>Oculi Szabó Jánosné mindeneket confirmál valamint az előbbiek. Az örögh Vasárosné és Juhászné confrontáltatván.</i>	

*Coram me Stephanus Bitto
Judlium Cottus Posen. m. p.
L. S.*

*Coram me Paulo Bitto inclytæ
Sedis de Vayka V. Comite m. p.
L. S.*

*Coram me Georgio Stipsibus
provisor Eberhardiensis m. p.
L. S.*

*In fidem subscripsit
Georgius Branik juratus Notarius ibid. m. p.
L. S.*

(Forrás: Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltár, Somorjai Városi Magisztrátus,
B XVII 367)

(A forrásokat Novák Veronika válogatta)

Könyvek

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA III.

K životnému jubileu Dr. H. C. Univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.

Šimončič, Jozef (szerk.)

Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave,

Trnava, 2003, 260 oldal + térkép

A Nagyszombati Egyetem Történelem Tanszéke külsőre szerény, ám tartalmi szempontból annál értékesebb tanulmánykötettel emlékezett meg az egyetem tudományos munkatársának és pedagógusának Richard Marsinának 80. születésnapjáról. A kötet 27 tanulmányt foglal csokorba. A szerzők között külföldi és szlovák kutatókat, ill. a professzor volt diákjait találhatjuk. A tanulmánykötet a szerzők jegyzékével, munkahelyük feltüntetésével zárul.

Ján Steinhübel munkája az Avar Birodalom vezetőinek kérdéskörét tárgyalja. A kagán a tudun, a kapkan és a jugur helytartók segítségével irányította az országot. Mindegyik helytartó önálló politikát folytatott, ami belső viszályokat váltott ki. A kagán Pannóniában, uralkodótársa, a jugur a Tiszántúlon székelt. A másik helytartó, a tudun („*dux de Pannonia*“) – mint a címéből is kitűnik –, a kagánnal osztozott Pannónia területén. Székhelye a Frank Birodalom tőszomszédságában, a Rába alsó folyása mentén terült el. Valószínűleg a tudunátus hatalma alá tartozott Morvaország területe is. Az utolsó, ill. az utolsó előtti tudun és az utolsó kapkán 795-ben, majd 803-ban és 805-ben Nagy Károllyal folytatott tárgyalásokat és megkeresztelkedtek. A harmadik helytartó, a kapkán eredetileg az Avar Birodalom északnyugati területét igazgatta. Mivel Pannónia területe szinte teljesen megoszlott a kaganátus és a tudunátus tartományai között, a kapkán, „a hunok fejedelme“ és népe számára már nem maradt hely Pannóniában, ezért valószínűleg a mai Dél-Szlovákia területén, talán a mai Komárom területére tehetette át székhelyét.

Niederhauser Emil német nyelvű írása az eredetileg egységes keresztény egyház kettéválásának okait tárgyalja. Szerinte a kettéválás gyökereit az ókor és a középkor fordulóján kell keresni. Az 1054-es egyházszakadás fontos esemény a két egyház fejlődésében és egymáshoz való viszonyában. A közép- és kelet-európai térségben az 1000 körül létrejött új államokat mindkét egyház befolyásolni akarta. A keleti és nyugati egyház versengése jól észlelhető a Nagymorva Birodalomra és az Bolgár Fejedelemségre gyakorolt hatásokon, de a következmények kitapinthatók ugyanúgy a Kijevi Fejedelemség, a Magyar Királyság és Szerbia területén is. A cseh és a lengyel fejedelemség fejlődése más irányba fordult. A fent említett területek egyházi és kulturális hovatartozásának szemszögéből fejlődésük kezdeti korszakára bizonyos kétoldalúság volt jellemző, a végleges döntés hatása a mai napig érzékelhető. A nyugati egyház a keleti egyháztól eltérően már a középkorban megpróbálta az egyházi dogmákat és a teológiát filozófiai szempontból is megindokolni. Ez a törekvés végül a skolasztika kialakulásához vezetett. Más volt a helyzet a keleti egyházban, ahol maga az istentisztelet és a liturgia, az egyházi szertartásrend többet jelentett, mint tanítást, éppen ezért az érintetlenséget tudatosan védték. Hosszú ideig a keleti egyház számára elfogadhatatlan volt az egyházi tanok kutatása, indoklása, valamint a hittannak avatatlanok által, profán szavakkal történő magyarázása.

Ján Lukačka tanulmánya a kereszténység folyamatosságának kérdéskörével foglalkozik a mai Szlovákia területén. A problémakör a szlovák történetírás egyik legjobban vitatott kérdései közé sorolható. A kereszténység fennmaradását már több középkorkutató feltételezte, azonban még senki sem jelezte konkrét elképzelését, hogy a keresztény vallás milyen módon vészelhette át a 920–970 közötti kedvezőtlen időszakot. A szerző állítása szerint Nyitra a 10. század második felében sem veszített jelentőségéből, annak ellenére, hogy a korabeli társadalom vezetői az Árpád-kori magyarok soraiból kerültek ki. Ennek ellenére nem lehet

teljesen mellőzni a helyi lakosság befolyását, amely valószínűleg tovább őrizte keresztény tudatát. A szerző állítását a bajor eredetű patrocíniumok (a Szent Emerámus-templom és a Szent Ipoly zobori bencés apátság) meglétére alapozza. A tanulmány második részében a szerző arra a kérdésre keres választ, hogy ki szentelhette fel a papokat, akik nélkül a kereszténység léte, mint olyan, lehetetlen lett volna. Arra a döntésre jut, hogy a helyi földesurak kérésére a szomszédos Morvaországból érkeztek érsekek. Ők szentelhették fel a hazai papokat, akiknek tevékenységének köszönhetően az adott térségben továbbra is fennmaradt a kereszténység.

Alexander Avenarius azoknak a képromboló harcoknak és irányzatoknak szentel figyelmet, amelyek az ábrázolás és a kép funkcióját kérdőjelezték meg. Ezek közé a 8–9. századi keleti és a 16. századi nyugaton jelentkező (reform)mozgalmakat sorolja. Véleménye szerint az egyházi szertartásoknak alapos figyelmet szenteltek a kutatók, de az ikonoklasztázia mellett rejtve maradt egy latens küzdelem, mely még felfedezésre vár. A patrisztika korszaka ugyanis az ábrázolás két alapeszméjének versengésén alapult: 1. a kép mint hasonmás (tehát az ábrázolt alany hűséges hasonmása a képen), 2. a kép mint ábra (az alany eltérő ábrázolása a képen). A 4. században Nagy Atanazius állítása szerint a kép nemcsak a külsőséget ábrázolja, hanem a belső ideának is a tükörképe, így tehát az isteni lényeg kifejezője. Eszméjét követői különbözőképpen fejlesztették tovább. A második eszmének szintén több követője akadt. Az egyik szerint minden alkotás az Istenség mintájára készült (Damaszkuszi János), eszerint a kép egyszerű hasonmás, amelyik legalább, ha távolról is, de az eredetire emlékeztet. Képnek nevezhetjük azt az alkotást is, amelyik az Istenség tökéletességét képes hangsúlyozni (Dionüszosz Areopagita, egy ismeretlen egyházi szerző a 6. században). A tanulmány több valláselmélettel foglalkozó tudós munkáját taglalja.

Adriana Švecová a Szepesi Káptalan melletti hiteleshely tevékenységével foglalkozik. A kancellária tevékenységének kezdeti korszakával, az 1260–1314 közti időszaknak szentel figyelmet, ugyanis a következő években a kiadott oklevelek száma alaposan megnőtt. A vizsgált oklevelek száma eléri a 200-at. Diplomáciai szempontból a legnagyobb csoportot a függő pecséttel ellátott kiváltságlevelek alkotják. A „NOS” kezdetű oklevelek csoportját külön taglalja, melyekből a tárgyalt korszakban 34 maradt fenn. A csoportot tovább osztja, formális ellátottságuknak megfelelően: NOS oklevelek arengával, arenga nélkül, valamint rányomott pecséttel. A bezárt oklevelek csoportján belül (az 1312-es, 1313-as évekből) 2 darab oklevelet tárgyal a szerző. Külön csoportot alkotnak az átiratok (transumptok, 25 db) és a relációk (11 db, de csak 1 eredeti). A tanulmány az okleveleket mind tartalmi, mind paleográfiai szempontból aprólékosan elemzi.

Ferdinand Uličný tanulmánya Kézai Simon krónikás származását taglalja, külön foglalkozik az egyes történészek munkáival és elméleteikkel (Csánki Dezső, Győrffy György, Domanovszky Sándor, a szlovák történészek közül Adam František Kollár, František Vítázoslav Sasinek, Peter Ratkoš, Richard Marsina és Matúš Kučera), akik gyakran ellentétbe bonyolódtak a krónikás szülőfaluját illetően. A szerző a krónikás szülőfalujának vizsgálatakor, hasonlóképpen a többi történészhez, a krónikás neve előtti „*de Keza*” latin nyelvű predikátumból indul ki, figyelembe véve a szociális és etnikai szempontokat is. Csánki Dezső Kézai Simon szülőfaluját egy Fejér megyei falucskába helyezte, amely még a 13–14. század folyamán is létezett. Domanovszky Sándor és néhány szlovák szakember, köztük a szerző is, viszont a Zemplén megyei Keza nevű falucskát tartja az igazinak, rámutatva a krónikás alapos ismereteire az északkeleti Magyarországon élt nemesek életéről. Ennek ellenére a mai napig nincs egyöntetű bizonyíték Kézai Simon származásának helyéről. A másik krónikás, János, aki a 14. század második felében szintén szlovák környezetben született, tótselymesi szármású.

A középkori Magyarország szláv vonatkozású helységneveinek népies változatairól Miloš Marek értekezik. A középkori Magyarország etnikai összetételében a szlávok jelentős helyet

foglaltak el, annak ellenére, hogy a 9. században a Kárpát-medence lakóinak életét alaposan megváltoztatta a nomád magyarok térfoglalása, akik hamarosan domináns politikai tényezővé váltak. Pusztá jelenlétükkel „megszakították” az eddigi állandó jellegű és közvetlennek mondható kapcsolatot a nyugati és déli szlávok között. A szláv hangzású és vonatkozású helységnevek, amelyek a régi Magyarország olyan területeiről is ismertek, ahol ma már a szláv etnikumnak nincs szállásterülete, fennmaradtak a korabeli utazók feljegyzéseiben (a 10. századbéli spanyol származású zsidó, Ibrahim ibn Jacub, valamint a 12. századi német utazó, Helmold munkájában – „Szlávok Krónikája“). A szlávok jelenlétét bizonyítják a Tót elnevezésű helységnevek. A régi magyarok érkezésüktől fogva Tót melléknévvel jelölték a szláv nyelvű lakosokat, akik a magyar állam szerves részévé váltak, és akik saját magukat latin nyelven Sclavi, ill. németül Winden néven emlegették. A szerző külön-külön tárgyalja az egyes vármegyékben előforduló települések szláv vonatkozású helységneveinek eredetét, történetük rövid áttekintésével. A tanulmányhoz térkép tartozik, amely a történelmi Magyarország határain belüli névváltozatokat ábrázolja.

Mária Nováková a történelmi kutatásokat segítő antroponomasztika, tehát a személynevekkel és azok eredetével foglalkozó tudományág jelentőségével foglalkozik. Az onomasztikát, amely a nevek képzését és történelmi fejlődését vizsgálja, ennek egyik mellékágának jelöli meg. A tudományág ismertebb személyiségei közé V. Blanárt, M. Majtánt, E. Kufčákot, M. Blichát, J. Matejícket, K. Habovštiakovát, E. Krasnovskát, V. Sedlákot, R. Krajčovičot, L. Dvončot sorolja. A szerző legfőbb célja bemutatni a személynevek hatását a helységnevekre, külön tekintettel azok szociális vonatkozásaira az Árpád-korban. Az adott korszakra vonatkozó személynevek tanulmányozása során a szerző a Győrffy György által összeállított munkára támaszkodik (*Diplomata Hungariae antiquissima*). A tanulmányból az olvasó áttekintést nyerhet az idevágó forrásokról is, de főleg a szerző kutatási eredményeiről, amelyeket az egyes faluneveket elemző részben mutat be. A szerző kétféle módot ismertet: a személynév a helységnevé részévé válhat, ill. a személynév településnévvé változhat át.

František Oslanský az egyházi nemesség kialakulásának és elterjedésének a problémáját vizsgálja az esztergomi főegyházmegye területén. A királyhoz hasonlóan az esztergomi érsek, mint egyházi méltóság, az egyházmegye területén saját udvartartással rendelkezett. Az érsekség, amely jelentős kiváltságokat, különböző védettségeket, exempciót (az állami szervek hatásköre alól kivont jogok) élvezett, nagyobbik része a mai Szlovákia területén helyezkedett el. Ugyanúgy, mint a világi jellegű birtokok, saját bevétellel és jelentős mértékű vagyonnal rendelkezett. Területére külön kiváltságokat élvező csoportokat települhettek, amelyek a 11–12. századi források szerint a korabeli társadalom közép-, ill. alacsonyabb rétegeiből származtak. Az említett személyeket, mint egyházi nemeseket, első ízben IV. Béla király említi 1255-ben kiadott oklevelében.

Maroš Tomas dolgozata a lendaki Szent Sír Kereszteseiről elnevezett kolostor történetét taglalja. A kereszties hadjáratok egyik pozitívuma kétségkívül az új szerzetesrendek alapítása volt. A chmeľovi Szent Sír Kereszteseinek tevékenysége már a 13. századból ismert. A kolostor tagjai 1313-ban költöztek a Szepesség területére, a Lendak nevű falucskába. A tanulmány a kolostor prépostjainak személyével foglalkozik, akikről a mai napig is csak keveset tudunk. A lendaki prépostok első jegyzékét Karol Wagner állította össze (*Analecta Scepusii sacri et profani*) 1778-ban, majd Jozef Vojtas 1967-ben. A tanulmány a korabeli oklevelek elemzése alapján követi a kolostor történetének és előjáróinak sorsát.

Henrieta Lászlóová a bozói premontrei prépostság történetét mutatja be. Az első, főleg igehirdetéssel, pasztorációval foglalkozó katolikus szerzetesrendet a régi Magyarország területén Nagyváradban alapították II. István király fundációjából. A rend a 12. század második felében terjedt el Magyarországon. A premontreiek főleg olyan helyeken telepedtek le, ahová a Benedek-rendiek nem jutottak el, így főleg Buda környékén és a Dunántúlon.

A Hont vármegyei bozóki kolostort az ún. *via magna* mentén építették, amely összekötötte Magyarország központi térségét Lengyelország területével. A kolostort, amely valószínűleg 1124–1131 között keletkezett, Lampert, a Hont-Pázmány család sarja és felesége, Zsófia alapították. A kolostor első írásos említése 1135-ből származik. A szerző részletesen bemutatja a kolostori javak megoszlását. A bozóki prépostság magyarországi viszonylatban is a legrégebbi családok által alapított kolostorok egyike volt. A kolostor feletti védnökség a családon belül öröklődött. A premontreiek tevékenysége azonban nem volt zökkenőmentes, a korponaiakkal folyamatos ellentétekbe, súrlódásokba keveredtek.

Juraj Šedivý Pozsony „újra felfedezett“ legrégebbi okleveleit tárgyalja. A szerző tanulmányában külön figyelmet szentel a diplomatika és a várostörténet fogalmainak, miközben Pozsony középkori városi kancelláriájának kezdeti tevékenységével foglalkozik. A kutatás folyamán elsősorban a paleográfia nyújtotta lehetőségeket aknáztta ki. A témával már több történész is foglalkozott, a szerző elsősorban Ortvy Tivadar, Darina Lehotská, Jozef Novák munkásságát emelte ki. A szerző a városi kancellária, a skriptórium és a káptalan hivatali tevékenységéből származó hat oklevelet elemzi. Annak ellenére, hogy Pozsony már 1291-ben megkapta a városi kiváltságlevelet, feltételezhetjük, hogy a polgárok diplomáciai tevékenysége és a városi írnok funkciója már az ezt megelőző korszakban is létezett. A városi könyv legrégebbi bejegyzései 1364-ben keletkeztek. Ez mérföldkövet jelentett a városi kancellária fejlődésében. Ezek a források a pozsonyi polgárság diplomáciai tevékenységéről tanúskodnak.

Vincent Sedlák tanulmánya Pozsony város oklevéltárával foglalkozik. Az írás címe alapján arra is gondolhatnánk, hogy a pozsonyi oklevéltár csak Pozsonyhoz kapcsolódó okleveleket tartalmaz. A városi oklevéltárak azonban tartalmi és formai szempontból különbözők lehetnek. Közismertek az egyházi intézmények tevékenységét, a különböző kiváltságokat őrző oklevéltárak, de akadnak olyanok is, ahol külön publikálták a városi okleveleket és külön a más jellegűeket. Magyarországi viszonylatban a városi oklevéltárak a családi oklevéltárakkal szemben nem örvendtek nagy népszerűségnek. A városi oklevéltárnak az összes olyan anyagot tartalmaznia kellene, amely hűen tükrözné egy középkori város pezsgő életét. Ellenben több elméleti probléma is felmerül, így többek között a vizsgált korszak behatárolása is. Mit tekinthetünk a középkori Pozsonynak? Csak Pozsony városát vagy a környékbeli, hozzacsatolt falvakat is? A második probléma az oklevelek tartalmuk szerinti helyes besorolásának kérdése. A szerző a tervezett oklevéltár rendezési formáját, alcsoportokra való tagolását szintén közli.

Novák Veronika Trencsén vármegye 1526-ig fennmaradt irataival foglalkozik. A tanulmány a rövid általános bevezető rész után rátér Trencsén vármegye iratanyagának elemzésére. A korabeli oklevelekben említett, név szerint ismert első trencsényi főispánt Mihálynak hívták. Tekintettel arra, hogy ezen oklevelek valóságos kérdése, a szakirodalom Márton főispánt tartja a legrégebbinek, akinek a neve 1208-ban fordul elő. A főispáni funkció gyakran együtt járt más országos jelentőségű feladatkörök ellátásával is. A vármegye hatáskörét bizonyítják azok az oklevelek, amelyek az ítélőszék határozatait tartalmazzák. Az ítélőszék tevékenysége Trencsén vármegyében már a 14. század első feléből ismert. A főispánok, alispánok és szolgabírók által kiadott oklevelek szórványosan 1324-től fordulnak elő. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a 14. században Trencsén vármegye már saját jegyzőt alkalmazott.

Vladimír Rábik a német jogú telepítéseket vizsgálja a mai kelet-szlovákiai régióban. A nyugat-európai idegenek, akik a 14. század elején érkeztek a Magyar Királyság területére, feljegyzéseikben a tájat tágasnak, de néptelennek és pusztának írták le. Az uralkodók – II. Géza királytól kezdve – céltudatosan az ország benépesítésére törekedtek, még annak az árán is, hogy idegen nemzetek fiait telepítik le országukban. A 11–12. sz. folyamán fokozatosan kialakult a lakosság külön rétege, a vendégek (*hospites*) kategóriája, akiknek életét, jogait az

ún. *ius hospitum* szabályozta. A 13. századi új telepítési hullám már új jogi alapon (*ius Teutonicum*) ment végbe. Főleg Sáros, valamint Abaúj, Zemplén és Ung vármegyék szlováklakta részeit érintette. A tanulmány 3 témakört elemez: a magyarországi népmozgalmakat és ezek kiváltó okait, a bevándorolt és letelepedett idegenek jogi helyzetét, emellett az új jog hatását a hazai törvények, és végül a fentiekben említett megyék német kolonizációját. A korabeli oklevelek arengáinak szövege hűen tükrözi az uralkodók népesítési politikájának elgondolásait.

Daniela Dvořáková a Zsigmond-kori magyarországi nemesség megváltozott életmódját vizsgálja a korabeli források alapján. Megállapítása szerint Luxemburgi Zsigmond király korát és uralkodását a szlovák történészek még nem értékelték kellő módon. Életműve a negatívumok (pl. a szepesi városok elzalogosítása) ellenére sem elhanyagolható (városok támogatása, katonai, ill. pénzreform). Nagy történelmi jelentőséggel bír, hogy „megnyitotta” a Magyar Királyságot és ezzel a mai Szlovákia területét is a nagyvilág felé. Utazásai során gyakran elkísérték a magyar nemesek, akik így megismerkedhettek a nyugati kultúra vívmányaival. Hatására a nemesség fokozatosan átalakította az eddig kényelmetlen, rideg, sokszor egészségtelen várait, ill. újakat épített helyettük. A magyar nemesség megváltozott, életvitelét hűen tükrözik a korabeli testamentumok, amelyekben egyre inkább az öltözékre, ruházatra, bútordarabokra helyeződött a hangsúly az eddigi jószág, szerszám stb. helyett. Az öltözék, ha csak az alapanyagok árát nézzük, valódi kincsnek számított. Az 1483-ban kelt oklevél 40-féle ruhaanyagot sorol fel, néhányukat aranyszállal szőtték át. Érthető módon az egyes ruhadarabok (már a nevük is nagyon érdekes: *stregula*, *caliga*, *bambusius*, *sotularis*, *caputius*, *tunica*, *ioppa*, *cingulum* stb.) vagyontárgyakként, generációról generációra szálltak. A bútordarabok közül különösen az ágy jelentette a luxuscikket, ugyanis a nemesek közül sokan csak a földön aludtak.

Ivan Hlaváček német nyelvű tanulmánya a 15. századi cseh királyi udvarral, legfőképpen Pogyebrád Györggyel foglalkozik. Az uralkodók udvartartása alapján érdekes képet alkothatunk a társadalmi, politikai és kulturális viszonyokról. A Cseh Királyság sem kivétel ez alól, bár a kutatók figyelme csak később fordult az adott téma felé. A kutatások leginkább a két utolsó Přemysl-uralkodó, valamint a Luxemburgok udvartartását érintették, akik politikai ambícióikat és társadalmi pozíciójukat fényes udvartartásukkal is kihangsúlyozták. A huszita korszak jelenleg inkább a művészettörténészek szakterülete. A több mint 30 évig kisebb-nagyobb megszakításokkal tarkított interregnum után került hatalomra Pogyebrád György, akinek az udvara szinte vetekedett a királyéval. Pogyebrád azonban cseh huszita nemes létére kénytelen volt bizonyos egyensúlyt tartani a Luxemburgok pazar udvartartása és a „polgári” huszita udvarok között. A szerző szerint azonban nem az ezzel járó költségeket kell figyelembe vennünk, különösen nem Pogyebrád esetében, hanem inkább a cseh, ill. a cseh-utraktivista paradigma változását, ugyanis a városiasodó társadalom mindinkább a fényűzés, a pompa felé fordult. Ennek ellenére Pogyebrád huszita nemesként nem mondhatott le teljesen a cseh királyi udvar legalább minimális mértékű reprezentálásáról, hiszen Prága ismét az európai politikai érdekek középpontjába került. Az idevágó források állaga sajnos nem teszi lehetővé az adott kor teljes értékű kutatását, inkább csak vázlatos betekintésre nyújt lehetőséget.

A városok gazdasági-szociális gondjainak feltárása iránt megnövekedett érdeklődés tapasztalható, a kutatók figyelme egyre gyakrabban fordul a városi könyvek felé. Július Bartl a városi könyvek kutatási tartalmait lajstromozza. A kezdeményezés a német történészeknek köszönhetően örvendetes módon terjed a cseh, magyar és szlovák történészek berkeiben is. Bár már néhány tanulmány és monográfia megjelent, sőt néhányuk *in extenso* kiadvány, mégsem létezik egy összesített jegyzék a városi könyvekről, annak ellenére, hogy a tervezett összeírásokról már szó esett a Szlovák Tudományos Akadémia mellett tevékenykedő Történelmi Források Kiadóbizottságának gyűlésén is. A cseh történetírásban az adott témával

R. Nový, V. Vojtíšek és J. Pražák foglalkozott. A kutató számára értékes információforrást jelentenek az állami levéltárak és fióklevéltáraik, a volt járási levéltárak. A városokra és mezővárosokra vonatkozó levéltári iratanyag előfordul a nemesi családok és uradalmak levéltári anyagaiban is. Szlovákiában az 1526-ig, ill. néhol az 1600-as évekig keletkezett levéltári anyag már csak fénymásolt formában kutatható. Az állami levéltárakban kb. 30 olyan fond található, amelyekben városi könyvek is előfordulnak. A legrégebb városi könyv a pozsonyi (1364–1538), de a 14. századtól a számuk egyre gyarapodott, pl. Zsolna, Besztercebánya, Körmöcbánya, Nagyszombat és Kassa városa is felzárkózott e téren Pozsony mellé.

Cseszte, a vöröskői uradalom egyik legjelentősebb helysége, az 1535–1583 közötti időszakban a Fugger család tulajdonában volt. Juraj Žudel tanulmánya ezzel a borászati központtal foglalkozik. Thurzó András a vöröskői uradalmat 1535-ben adta el az Európaszerte ismert kereskedelmi üzlethálózat tulajdonosának, a Fugger családnak. Az uradalom nagyon lepusztult állapotban volt, a ritkán lakott földterület nagy része parlagon hevert. Az új tulajdonosok halastavakat létesítettek, nagy területeken szőlőt telepítettek. Az uradalom központja, a vöröskői gótikus vár, sem erődítményként, sem a raktározási lehetőségek szempontjából nem felelt meg a modern gazdasági központ kívánalmainak. A vár fortifikációs rendszere elavult, ami tekintettel a bizonytalan időkre (török veszedelem) nem volt elhanyagolható tényező. Az új tulajdonos, Fugger Antal ezért az eredeti gótikus várat lebontatta és 1573-ban új vár építésébe kezdett. A vár pincehelyiségeit eredetileg nem a bor raktározására szánták, ezért 1540-ben új, hatalmas méretű pinceházat emeltetett az uradalom másik központjában, Csesztén. Az építkezés menetét jól nyomon követhetjük az uradalom pénztári könyvének gondos feljegyzéseiből. A kőműves és kőfaragó munkálatokat Spazzo pozsonyi mesterre bízta, aki ugyanakkor az új vár építésén is dolgozott. A szerző nemcsak az építkezés menetével, az ezzel járó kiadásokkal és munkabérekkel foglalkozik aprólékosan, hanem betekintést nyújt az uradalom bortermelésébe is. Az évi bortermelés átlaga pl. 1541–1582 között 4982 akó (2705,2 hl) volt. Az uradalom bortermelésének legnagyobb része azonban az alattvalóktól beszedett tizedből származott.

A lengyel sóbehozatal témáját gazdag szakirodalom tárgyalja, de mégis akadnak olyan események, amelyek kevésbé ismertek. Ivan Chalupecký tanulmánya a Zsigmond király által Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok és falvak, valamint Nový Sandec, a raktárjoggal rendelkező lengyel település közötti kapcsolatokat és az ellentétek okait elemzi. A viszály a 16. század második felében keletkezett. A Szepességben az eperjesi sóbányán kívül gyakorlatilag más sóbánya nem volt, ezért a régió behozatalra szorult. Az uralkodók már a középkortól kezdve igyekeztek megszerezni a sómonopóliumot. Magyarországon II. Ulászló az összes sóbányára (Erdélyt és Máramarost is beleértve) 1492-ben terjesztette ki a sómonopóliumot, az eperjesi Sóvár kivételével, amelyet a Soós család birtokolt. A Szepesség számára létfontosságú volt a sóbehozatal a bochniei és a vieličkyi sóbányákból. 1540 körül a lengyel és a szepességi városok között feszültség keletkezett. A lengyeleket kellemetlenül érintette a Késmárk és Lőcse közötti viszály a szállított áruk raktározási joga miatt. Sandec kapitánya, Achácus Jordan 1540-ben tiltakozott Késmárk intézkedése ellen, amely megtiltotta a sandaci kereskedőknek, hogy néhány szepesi városba árut szállítsanak. A viszályból hosszantartó pereskedés keletkezett, amelynek rendezésére a 16. század végén került sor, amikor a Lubomirskiek lettek a sandeci és szepesi uradalmak tulajdonosai.

Ludmila Sulitková a Fehérhegy előtti brünni patrícusi réteget vizsgálja. A szerző több elméleti kérdésre keres választ. A városi elitet eleve a patriciátus, tehát a számbelileg meghatározott, vagyonos, előkelő középkori városi polgárok rétege alkotta, vagy pedig ez a réteg fokozatosan alakult ki? Ez a csoport nyitottabb közösség volt-e, melynek tagjai nem feltétlenül kellett, hogy részt vegyenek a város irányításában? A problémakör tisztázása további kutatásokat igényel.

Mária Kohútová munkája a 17. század első felének Bars megyei egyházi irodalmát tekinti át. Az esztergomi érsek, Pázmány Péter parancsára készült egyházlátogatási jegyzőkönyvek bőséges adathalmaza alapján korhű képet kaphatunk a mai Szlovákia egyes területeiről. A vizitációk betekintést nyújtanak az egyházközségek vallási életébe, segítségükkel megismerkedhetünk a templomok eszköztárával, ellátottságával, a papi jövedelem forrásaival és nagyságával, a rektor, a tanító járadékával, esetleg a források megemlék a templom jövedelme kapcsán a korabeli dülöneveket, a lakosság nemzetiségét, megnevezik az alattvalókat, akik a földeket művelték és az adósokat is. A korabeli plébánia eszköztárának szerves tartozéka volt a plébániai könyvtár. A tanulmány a Bars megyei plébániákon található egyházi jellegű iradalom feltérképezését tűzte ki céljául. A megye lakossága nagyon sokat szenvedett a török támadások és a Bethlen-féle felkelés ideje alatt. Az 1626-os békekötés után Bars megyében felmérték a plébániák állapotát. A vizitációt Pistes Tóbiás, megyei esperes, az esztergomi érsekség kanonokja állította össze. A dolgozat nemcsak az említett jegyzőkönyv szerkezeti vázát ismerteti, hanem leírja az egyes plébániák templomainak berendezését, bemutatja az egyházi jellegű könyvek jegyzékét is. A 15. század végéről származó kézzel írott könyvek, ösnyomtatványok és néhány 16. századi könyv fordul elő a jegyzékekben. A 17. századi egyházi könyvek csak szórványosan fordultak elő a plébániai könyvtárakban. Zsolozsmáskönyveket meglepő módon nagyon kevés számban talált a vizitátor, ezért a szerző arra a megállapításra jutott, hogy a papok nem imádkoztak a breviáriumból. A jegyzőkönyv szerint a könyvek állapota nyomorúságos, gyakran hiányzott az első, ill. az utolsó oldaluk, fedelük tépett, rongyos volt. Az 1633-as egyházlátogatási jegyzőkönyv a vallási tárgyú irodalomról még csak említést sem tesz.

Marta Dobrotková Trencsén városának 18. századbeli adóösszeírásaival foglalkozik. A lakosság adóztatásának alapját a háztulajdon képezte. A városi ház nagysága a város terjedelmétől, domborzatától, történelmi hagyományaitól, az építkezési alapanyagok minőségétől, a háztulajdonos vagyonságától, foglalkozásától és a család társadalmi pozíciójától függött. A házak számát az egyes városokban eleve meghatározta a védőfal. Az adózás változásait nem a városi házak számának gyarapodásán, ill. csökkenésén lehet érzékelni, hanem a zsellérek számán, akik albérletben éltek. Trencsén utcáinak, városrészeinek nevei a vizsgált korszakban nem változtak. Az adóösszeírásokból megtudhatjuk, hogy mennyien fizettek adót, miből épültek a házak, az egyes családok hány házat mondhattak magukénak. A lakosság számát a házak alapján csak becsülni lehet. Az adóösszeírások értékes információkat nyújtanak a lakosság foglalkozásáról is. Annak ellenére, hogy a 18. században Trencsénbe erőteljes beköltözés folyt, a 19. században egyre inkább vidékies jelleget öltött.

A bajmóci uradalom iratanyaga csak az utóbbi években került feldolgozásra. A változatos, tematikailag gazdag anyagot, az 1753-ban kiadott felügyelői utasításokat, Monika Kotianová elemzi. A bajmóci uradalom a 17. század első felétől a Pálffyak tulajdonában volt, akik egy korszerű, jól jövedelmező gazdasági komplexumot irányítottak. Ahhoz, hogy egy uradalom jövedelmező legyen, megkövetelte a pontos nyilvántartást. Maga az uradalom több faluból, városból állt, amelyek egymástól távolra estek. A Pálffyak ezért gazdasági hivatalt hoztak létre, amelynek fiókjai az egyes gazdaságokban működtek, székhelye a bajmóci várban volt. Ennek a szerteágazó rendszernek a felügyelésével, irányításával a provizort bízták meg. A jogi ügyeket jogász intézte, a pénztárkönyvet és a számadáskönyvet a pénztáros vezette (az összes gazdaság pénzügyi intézőjét a főkönyvelő ellenőrizte). 1752-ben a provizoron és a prefectuson (a tulajdonos teljhatalmú megbízottján) kívül az uradalom nagyobb számú személyzetet alkalmazott. A provizor feladatkörének ellátása bizonyos fokú műveltséget, gyakorlatot és tapasztalatot igényelt.

Jozef Šimončič a csehszlovák–lengyel delimitációs bizottság elnökének, František Hrušovskýnak 1938-ból származó naplóját mutatja be. A térképmelléklettel ellátott tanulmány

bevezetőjében rövid áttekintést olvashatunk a korabeli lengyel és szlovák történészek munkásságáról, akik a goralok nemzeti hovatartozásáról vitakoztak. Az 1880-as magyarországi összeírás a goralokat lengyeleknek minősítette, Samuel Czambel a Szepességben 51 falvat tartott lengyelnek. Lengyelország két ízben annektálta ezeket a szlovák területek, először 1920-ban, amikor hozzá csatolták Árva és Szepesség egy részét, valamint 1938 őszén. Marek Skawiński állítása szerint 1938-ban a 95%-ban lengyelek által lakott határ menti vidékek kisebb korrekciójáról volt szó, de ugyanakkor a szlovákok a kiszucái, árvai és szepességi területek átvételekor a fegyverüket is használták. František Hrušovský naplóját a Nagybiccei Levéltár őrzi. A szerző a napló 1938. november 13. és november 27. közötti feljegyzéseit közli. A mellékelt térképen Csaca és környéke látható.

Vincent Múcska a király és az egyház viszonyát vizsgálja a 11. századi Magyarországon. Az egyházi és a világi hatalom kapcsolatának kérdése a mai napig intenzíven foglalkoztatja mindkét tábor képviselőit. A szerző szerint a fennálló viszony ellentmondásosságának gyökere abban rejlik, hogy a fennálló társadalmon belül két jogi rendszer működik. Az egyik az egyház, a másik az állam tevékenységét szabályozza, annak ellenére, hogy az egyén mindkét, egymástól eltérő jogi rendszer alanya, ezért a két tábor érdekei elkerülhetetlenül találkoznak, és vagy egybefolynak, vagy pedig ellentétbe keverednek. A középkor folyamán azonban más volt a helyzet. A 11–12. században a legnagyobb földesúr a király volt, az összes földterület mintegy 70%-át a kezében tartotta. Ebből az következhetne, hogy a király, mint saját egyházának uralkodója (*Eigenkirche*) az egyházat a saját donációiból tartotta fenn. Az állam és az egyház érdeke a 11–12. században elválaszthatatlan. Igaz, hogy az egyház az államhatalom, az uralkodó által gazdagodott meg, viszont az állam érdekelt volt a kereszténység megalapozásában. Végezetül a szerző leszögezi, hogy a világi hatalom szakrális jellegű reprezentálását és fordítva, az egyházi képviselők világias jellegét lehetetlen kettéválasztani a középkorban.

Ilpo Tapani Piiraihen tanulmánya késő középkori és újkori szepességi krónikákkal foglalkozik. A krónikák történetét és jellemzését tárgyalja egészen az újkor küszöbén keletkezett helyi jellegű felső-magyarországi krónikákig. A tartalmi szempontból legterjedelmesebb fejezetet a Szepesség területén írt krónikáknak szenteli, külön alcsoportban foglalkozik a szepesi, ill. a szepesszombathelyi krónikával, amelyből részletet is közöl. Ugyanúgy részleteket olvashatunk egy ismeretlen szerző 1493-ban írt krónikájából, valamint Konrad Sperlvogel 1515–1537 között keletkezett krónikájából. Külön mutatja be Türk Dániel, Hain Gáspár, Johann Briechenzweig műveit. A negyedik fejezet az összegzés, az ötödik pedig a felhasznált szakirodalom jegyzéke.

Pokreis Hildegarda

50 ROKOV SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO ARCHÍVU.
OSUDY, PROBLÉMY A PERSPEKTÍVY SLOVENSKEHO ARCHÍVNICTVA.
Zborník príspevkov z vedeckej konferencie 10.-11. novembra 2004.
Slovenský národný archív, Bratislava, 2005, 150 oldal

A Szlovák Nemzeti Levéltár 50 éve, a szlovák levéltárügy múltja, nehézségei és kilátásai c. tanulmánykötetet a Szlovák Nemzeti Levéltár adta ki. A kötet a 2004. november 10–11. között, a szlovák levéltárügy fél évszázados évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásait tartalmazza. A kötet bevezetőjében olvasható ünnepi köszöntőt a belügyminisztériumi részleg igazgatója tartotta. Az előadó kihangsúlyozta, hogy az elmúlt 50 év alatt Szlovákiában sikerült kiépíteni az állami levéltárak hálózatát, egyben biztosítani a szakma fejlődését. Az elkövetkező évek azonban komolyabb fejlesztéseket kívánnak. Ennek alapvonalait a kormány a 2003-as levéltárfejlesztési koncepciójában meg is határozta.

A Szlovák Nemzeti Levéltár igazgatója, Peter Draškaba elsősorban a levéltár múltjával foglalkozik. Az 1954-ben kiadott 29. sz. kormányrendelet alapozta meg az egységes levéltári hálózatot Szlovákiában. Egy szlovák nemzeti levéltár létrehozásának gondolata azonban már a nemzeti öntudatra ébredés korszakában, a 19. században megfogalmazódott. Főleg František Vítázoslav Sasinek és Pavol Križko kezdeményezték egy ilyen irányú tudományos társaság létrehozását. Pavol Križko az 1893-ban alakult Szlovák Muzeológiai Társaság keretén belül igyekezett levéltári forrásanyagot gyűjteni. Az első Csehszlovák Köztársaság létrejötte után a Szlovák Nemzeti Múzeum Levéltára fejtett ki számottevőbb tevékenységet Mária Jeršová vezetésével. Az általa kiépített múzeumi levéltárat 1960-ban vette át a Szlovák Állami Központi Levéltár. A mai Szlovák Nemzeti Levéltár másik jogelődjének az Országos Levéltárat tekinthetjük, amely 1929-ben alakult. Ennek az egykori megyei levéltárak anyagait is kezelnie kellett volna. Sem a Csehszlovák Köztársaság, sem a Tiso-féle Szlovák Állam nem hozta létre az országos levéltárat. A Belügyi Megbízott Levéltárat 1952-ben Szlovák Központi Levéltárrá nevezték át, azonban helyszűke miatt csak a kerületi levéltárak felügyeletével foglalkozott. Döntő változást a már említett kormányrendelet hozott, amely alapján létrehozták a Szlovák Központi Állami Levéltárat, és az állami levéltárak szervezetét a belügyminisztérium felügyelete alá helyezték. A Központi Állami Levéltár 1956 januárjában átvette a Mezőgazdasági Megbízott Levéltárat, amelybe a legjelentősebb uradalmak és nemesi családok levéltárait gyűjtötték. 1958-ban ebbe az intézménybe olvadt be a mai Központi Bányalevéltár elődje. A szlovákiai szintű központi szervek felszámolása 1960-ban kezdődött, ezek iratanyaga az 1941–1960 közti időszakból a Központi Állami Levéltárba került. Újabb szervezeti változásokra Csehszlovákia föderatív elrendezése után került sor. 1969. január 1-jétől a bányalevéltár önállósult. A Szlovák Állami Központi Levéltár 1983-ban új épületbe költözött. A Központi Állami Levéltár elnevezés 1992-ben Szlovák Nemzeti Levéltárra változott. Annak ellenére, hogy az ügyfélszolgálati teendők megnöttek, a dolgozók létszáma csökkent. 1992-ben a levéltárnak 105 dolgozója volt, 2000-ben ez a szám 76-ra zsugorodott. Jelenleg többségük állami tisztviselő. Ez a besorolás azonban, az elvárásokkal ellentétben, csak tovább bonyolította a levéltár amúgy is komoly problémáit a szakdolgozók tekintetében. A levéltár további fejlődése szorosan összefügg több égető probléma megoldásával (technikai fejlesztés, kiállítóterem).

A Szlovák Nemzeti Levéltár és az Állami Központi Bányalevéltár közös múltját a bányalevéltár igazgatónője, Elena Kašiarová vázolta. A levéltár kezdetben a Csehszlovák Bányászati és Kohászati Minisztérium szakintézete volt. 1951–1957 között a minisztérium prágai kutatási központjának kihelyezett részlegeként működött. A Szlovák Központi Levéltárral közösen eltöltött évek, az 1958–1968 közti időszak, nem jelentett komolyabb beavatkozást a levéltár életébe. A Pozsonytól meglehetősen távol eső levéltárban nem történt

semmilyen személyi változás, élén saját igazgatóval, viszonylagos önállóságot élvezett. A közont főleg a levéltári dokumentumok restaurálásánál nyújtott segítséget.

A szlovák Műemlékvédelmi Hivatal levéltárosa, Martina Orosová a Mezőgazdasági Megbízott Levéltárral és a Nemzeti Kulturális Szakbizottsággal foglalkozik. A második világháború alatt Szlovákiában 255 világi műemlék, 20 várrom, 308 római katolikus, 137 evangélikus és 80 görögkatolikus templom szenvedett károkat. 450 kastély és nemesi kúria berendezése károsodott, főleg a helyi lakosok rablásának következtében. Szlovákiában a háború után a magyar és német személyek vagyonekbevétele a Mezőgazdasági Megbízott Hivatala hajtotta végre. Ez a hivatal azonban nem törődött az elkobzott birtokokon lévő kulturális emlékekkel. A műemlékek védelmét az Iskolaügyi és Kulturális Megbízotti Hivatal dolgozói indítványozták. A belügyi megbízott rendelete, amely 1945 augusztus 16-án jelent meg, a járási és helyi nemzeti bizottságokat kötelezte a műemlékek és vidéki kastélyok feltérképezésére. A rendelet nem tudta megakadályozni a rablásokat. 1946 első felében ismét a belügyi megbízott adott ki utasítást a kastélyrablások megakadályozására. A helyzet megoldása érdekében hozták létre a Nemzeti Kulturális Szakbizottságot. Ez azonban csak a mezőgazdasági és földművelésügyi megbízott beleegyezésével minősíthetett kastélyépületet műemlékké. A szakbizottság lassan kezdte meg munkáját. A könyvtárak állománya és egyéb tárgyi emlékek főleg a pozsonyi múzeumokba kerültek, de a vöröskői, homonnai, turócszentmártoni, kassai, selmecebányai múzeumok is vettek át anyagot. További problémát jelentett a kastélyokban elhelyezett levéltárak kérdése. Csehországban ezeket a Földművelésügyi Levéltár vette át. Ilyen intézmény Szlovákiában hiányzott. Csak 1947 júniusában alakult meg a Mezőgazdasági Megbízott Levéltára. 1948 februárjában a Nemzeti Kulturális Szakbizottság és a Mezőgazdasági Megbízott Levéltára között a begyűjtendő anyag elhelyezéséről nézeteltérésekre került sor. Az ötvenes évek kezdetén a szakbizottságot feloszlatták, a mezőgazdasági levéltár pedig beolvadt az állami levéltárakba.

Anna Buzinkayová a pozsonyi városi levéltárról adott elő. Pozsony levéltárát 1955 óta az állami levéltárak közé sorolták. A legújabb levéltári törvény szerint a belügyminisztérium közvetlen irányítása alatt áll. A levéltár jelentős középkori oklevélgyűjteménnyel, valamint 1675-től a mai napig terjedő térképgyűjteménnyel rendelkezik. Itt őrzik az 1364–1538 közötti időszakból származó legrégebbi városi gazdasági könyvet is. A városi jegyzőkönyvek csaknem hiánytalanok az 1402–1938 közötti időszakból. A városi számadások az 1430–1850 közötti időszakból maradtak fenn. A könyvtár a levéltár önálló részlegét alkotja, amely 95 ezres állománnyal rendelkezik. A levéltár az 1960-as évektől raktárproblémákkal küzd. A legújabb tervek szerint a levéltár új épületet kapna, a Szlovák Nemzeti Levéltár mellett kapna helyet. Az építkezés kezdetét 2006–2007-re tervezik. A levéltárnak az Óvárosban található épületét, amely már a 18. századtól a könyvtárat és levéltárat szolgálta, 2005 őszén el kell hagynia. Hogy hová helyezik át, az eddig nem tisztázott.

A Szlovák Nemzeti Levéltár feladatairól olvashatunk Mária Stieberová beszámolójában, aki elsősorban a megvalósításra váró tervekről és feladatokról ír. Eddig a levéltárban 297 levéltári segédletet dolgoztak ki. Mivel a levéltár 849 levéltári fondot tart nyilván, ez kevésnek tartja. A Szlovák Nemzeti Levéltár tevékenységét, a Magyar Országos Levéltárban elért eredményekkel összehasonlítva, nem tartja elégségesnek.

Novák Veronika a volt járási levéltárak fejlődését és problémáit mutatja be. Ezek a levéltárak komoly fejlődésen mentek keresztül. A múltban leginkább fenntartóiktól, a járási tanácsoktól és a járási hivataloktól függtek. Több helyen a helytörténeti kutatások központjaivá és az önkormányzatok segítőivé váltak. Annak ellenére, hogy a mostani fióklevéltárakban a munkához ugyanolyan nyelv- és szakismetek szükségesek, mint a központi levéltárakban, a mai napig alacsonyabb rendűnek tekintik őket. A legutóbbi változások sem helyezték őket arra a szintre, ahol a többi, egykori területi levéltárak vannak. Gyűjtőterületi munkájuk, valamint ügyfélszolgálatuk is időigényesebb, mint sok más állami

levéltaré. Jövőjük szorosan összefügg a személyi fejlesztésekkel, hiszen sok helyen csak 4–5 dolgozójuk van.

A Szlovák Nemzeti Levéltár hazai és külföldi anyagvédelmi tevékenységével Jozef Hanus foglalkozik. Az állományvédelmi részlegen 14 dolgozó van, beleértve a részleg vezetőjét is. A restauráló műhelyben összesen 8-an dolgoznak. Rajtuk kívül 1 könyvkötőt, 3 fényképészt és 1 további szakdolgozót foglalkoztatnak. A levéltár jelenleg a törvény által előírt dokumentum-másolatok készítésén dolgozik, mert Szlovákiában az 1526 előtti iratokat már csak másolatban volna szabad kutatni. Több esetben azonban nem áll rendelkezésre másolat, ezért a részleg digitális másolatokat akar készíteni. A levéltár több nemzetközi és hazai anyagvédelmi projektbe kapcsolódott be.

Az új évezred levéltárosa címet kapta Peter Kartous beszámolója. A szakma változásairól szól, arról, hogy miként változott meg a levéltárosok munkája 1989 után. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy minden változás ellenére a levéltári fond a levéltáros munkájának a meghatározója. A levéltárosok munkájának elismerésében fontos szerepet játszik az új levéltári törvény, amely többek között kimondja, hogy csak az az intézet nyerheti el a levéltári státust, amelyikben legalább egy egyetemi végzettségű levéltáros dolgozik.

Leon Sokolovský a Szlovák Nemzeti Levéltár és a Comenius Egyetem bölcsészkarán működő Levéltári és Történelmi Segéttudományok Tanszéke közötti együttműködésről ír. Több téren is folyik együttműködés. Az egyik legfontosabb, hogy a levéltár szakos hallgatók a levéltárakban végzik szakgyakorlatukat, és szakdolgozatuk elkészítésénél a levéltárosok is tanácsokat adnak nekik.

A szlovák központi állami szervek 1969–1992 közötti iratkezelésével Mária Šaniková és Katarína Kuchárková foglalkozik. Az állami központi szervek iratkezelésében 1975 után, a levéltári törvényt követően volt tapasztalható javulás. A központi szervek nagyobb részénél 1990-ben kezdődött a számítógépes iratiktatás.

A vízügyi szervek levéltári fondjainak egyesítését Alena Gazdíková mutatta be. Szerinte több levéltárban található ilyen, egymáshoz szorosan kapcsolódó fondok, ezért egy helyre való összpontosításuk segítené szakmai feldolgozásukat.

A Szlovák Nemzeti Levéltár mikrofilmgyűjteményéről a levéltár információs részlegének vezetője, Božena Slezáková tartott előadást. A mikrofilmgyűjtemény kezdetei 1956-ra nyúlnak vissza. 1978–1990 között önálló részleg volt. Alapját a Magyarországról szerzett mikrofilmek alkotják. Jelenleg az 1526 előtti dokumentumok mikrofilmeivel gyarapszik. A Szlovák Tudományos Akadémia számára külföldön készített dokumentumok másolatai is majd ide kerülnek.

A restaurátorműhely sikeres tevékenységét és annak hatását a restaurátor szakmára Ivan Galamboš vázolta. A Szlovák Nemzeti Levéltárban készült szakdolgozatokról Juraj Roháč írt. 2004 végéig 487 szakdolgozat készült a tanszéken, ebből 54 a Szlovák Nemzeti Levéltár fondjaival foglalkozott.

A gyűjteménykötetbe három rövid felszólalás szövege is bekerült. Eva Vrabcová a Szlovák Nemzeti Levéltár osztályvezetője az 1960 után tömegesen átvett, mintegy 300 teherautó mennyiségű iratanyag feldolgozását tárgyalja. A megszűnt szlovák központi szervek iratanyaga évekre megbénította a levéltár munkáját. Az uradalmak és családi fondok feldolgozásának néhány mozzanatára mutat rá Zora Bakošová, főleg a Pálffy család levéltárának rendezésével foglalkozik. Vladimír Wolfshörndl a levéltári terminológiai szótár kiadására és további megoldásra váró problémákra hívta fel a figyelmet.

A tanulmánykötet a szlovák levéltárak fejlődésére, problémáikra, munkájukra mutat rá. Hasznos információkat tartalmaz mindazok számára, akiket érdekel a szlovákiai levéltárak múltja és képet szeretnének alkotni a levéltárak mai helyzetéről.

Szerzőink

Lengyel Tünde, történész
(Történettudományi Intézet, Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony)

Strešňák Gábor, főlevéltáros
(Nemzeti Emlékezet Intézete, Pozsony)

Márkusné Vörös Hajnalka, mb. osztályvezető, levéltáros
(Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém)

Szendiné Orvos Erzsébet, főlevéltáros
(Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen)

Bernátová, Viera, főlevéltáros
(Pozsonyi Állami Levéltár, Trencsényi Fióklevéltár)

Kujbusné dr. Mecsei Éva, igazgató-helyettes, főtanácsos
(Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza)

Vrabcová, Eva, főlevéltáros
(Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)

Novák Veronika, levéltárigazgató
(Pozsonyi Állami Levéltár, Vágsellyei Fióklevéltár)

Pokreis Hildegarda, főlevéltáros
(Pozsonyi Állami Levéltár, Vágsellyei Fióklevéltár)